

**T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**TÜRKİYE İLE SEÇİLİ AFRIKA ÜLKELERİ ARASINDAKİ DIŞ TİCARET
POTANSİYELİ ÇEKİM MODELİ YAKLAŞIMIYLA EKONOMETRİK ANALİZ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
TURGUT SONGUR**

GAZİANTEP- 2019

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRKİYE İLE SEÇİLİ AFRİKA ÜLKELERİ ARASINDAKİ DIŞ TİCARET
POTANSİYELİ ÇEKİM MODELİ YAKLAŞIMIYLA EKONOMETRİK ANALİZ**

HAZIRLAYAN
TURGUT SONGUR

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ İBRAHİM ÇÜTCÜ

GAZİANTEP-2019

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
YÜKSEK LİSANS KABUL VE ONAY FORMU**

İktisat Anabilim Dalı **İktisat** Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi **Turgut SONGUR** tarafından hazırlanan “**Türkiye İle Seçili Afrika Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret Potansiyeli Çekim Modeli Yaklaşımıyla Ekonometrik Analiz**” başlıklı tez, **10/07 /2019** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucu **başarılı** bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Görevi

Unvanı, Adı ve Soyadı

İmzası:

Kurumu/Üniversitesi

Jüri Başkanı

Dr. Öğr. Üyesi M. Vahit EREN

Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÇÜTCÜ

Tez Danışmanı

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Eda DİNERİ

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

Bu tez Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen yukarıdaki jüri üyeleri tarafından uygun görülmüş ve Enstitü Yönetim Kurulu kararı ile onaylanmıştır.

**Prof. Dr. Mazlum ÇELİK
Enstitü Müdürü**

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Türkiye İle Seçili Afrika Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret Potansiyeli Çekim Modeli Yaklaşımıyla Ekonometrik Analiz**” başlıklı çalışmanın tarafımca, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım.
10/07/2019

TURGUT SONGUR

ÖNSÖZ

Türkiye ile Afrika ülkeleri arasındaki tarihsel bir geçmişe sahip olan siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerin, günümüzde de bunun ne düzeyde olduğu ve hangi etkenlerin Türkiye ile Afrika ülkeleri arasındaki dış ticaret potansiyelini etkilediği çekim modeli çekim modeli yaklaşımıyla incelenmeye çalışılmıştır. Türkiye ile Afrika ülkeleri arasındaki dış ticaret potansiyelini inceleyen çalışmanın konusu ve analizleri bakımından literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın başından sonuna kadar beni yönlendiren, bilgi ve birikimleri ile bana yol gösteren ve desteğini benden esirgemeyerek bu çalışmanın sistematik hale getirilmesinde büyük katkı sağlayan tez danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÇÜTCÜ'ye, sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca yüksek lisansa başlamamda büyük katkıları olan değerli babam İbrahim SONGUR, annem Rabia SONGUR ile hayatımın her aşamasında yanımda olan aileme, eşim Fatma SONGUR'a ve çalışma süresince kendilerinden uzak kalarak ihmal ettiğim oğlum İbrahim Asaf SONGUR ve kızım Reyyan SONGUR'a bilhassa teşekkürü borç bilirim.

Gaziantep, 2019

Turgut SONGUR

ÖZET

Afrika Kıtasında yer alan ülkeler, dünya dış ticaret hacminin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Günümüzde kıta ülkelerinin dış ticaretten aldığı payın büyüklüğü, gelecek yıllarda da dış ticarete sahip olacağı payını arttırma gücünü göstermektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin Afrika Kıtası ülkeleri ile yaptığı dış ticaret, gelecek yıllarda daha da önem kazanacaktır.

Analizler, 1989-2017 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak panel veri yöntemi ile tahmin edilmiştir. Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri dış ticaretini etkileyen faktörler belirlenerek yorumlanmış ve çalışmanın temel hipotezi "*Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri arasında Çekim Modeli geçerlidir*" şeklinde oluşturulmuştur.

Analizlerde dış ticaret hacmi, nüfus yoğunlukları, mesafe ve büyüme oranı verileri ile model kurulmuş ve değişkenler arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Analizlerde öncelikli olarak serilerin birim kök tespiti için durağanlık testlerinden Augmented Dickey-Fuller (CADF) birim kök testi uygulanmıştır. Değişkenler düzey değerlerinde durağan olduğu için orta ve uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisine bakılmamıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri için Demitrescu-Hurlin nedensellik testinden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çekim Modeli, Panel Veri, Türkiye Afrika, İhracat, İthalat, Uluslararası Ticaret.

ABSTRACT

The countries on the African continent constitute an important part of the world foreign trade volume. Today, size of the share of the continental countries in foreign trade shows the power to increase its share in foreign trade in coming years. Therefore, Turkey's foreign trade with the African continent countries, will become even more important in coming years.

In this study, determinants of trade potential between selected African countries and Turkey were analyzed by Gravity Model. The analyzes were estimated by panel data method using annual data between 1989-2017. The factors affecting Turkey's and African countries foreign trade were determined and reviewed. Main hypothesis of the study was "Between Turkey and selected African countries the Gravity Model is eligible".

In the analysis, the model was established with the data of foreign trade volume, population densities, distance between countries and growth rate, and cointegration and causality relationships between variables were tried to be determined. In addition Augmented Dickey-Fuller (CADF) unit root test was applied to determine whether the series contain unit root or not. Since the variables were stationary at the level values, the relationship between medium and long term cointegration was not examined. The Dumitrescu-Hurlin causality test was used to test the causality relationships between variables. A one-way causality relationship was determined from foreign trade volume to growth rate. When the estimation results are analyzed, it is seen that the population variable has a positive effect on foreign trade. As the coefficients of the growth rate and distance variables were statistically insignificant, it was concluded that the direction of their effects on foreign trade could not be interpreted.

Key Words: Gravity Model, Panel Data, Turkey-Africa, Export, Import, International Trade

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Problemi.....	2
1.2. Araştırmanın Hipotezi.....	3
1.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	3
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	3
1.5. Araştırmanın Varsayımları.....	4
İKİNCİ BÖLÜM	
KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	5
2.1. Dış Ticaret.....	5
2.1.1. Dış Ticaretin Kavramsal Boyutu.....	5
2.1.1.1. Dış Ticaret Kavramı.....	5
2.1.1.2. Dış Ticarete Karşılaşılan Temel Kavramlar.....	5
2.1.2. Dış Ticaretin Nedenleri.....	8
2.1.2.1. Dış Ticaretin Temel Nedenleri.....	8
2.1.2.2. Dış Ticaretin Diğer Nedenleri.....	9
2.1.3. Dış Ticaret Türleri.....	9

2.1.3.1. İhracat ve Türleri.....	9
2.1.3.2. İthalat ve Türleri.....	10
2.1.3.3. Transit Ticaret	10
2.1.3.4. Sınır Ticareti.....	10
2.1.3.5. Serbest Ticaret Bölgesi	11
2.1.4. Dış Ticaret Teorileri	11
2.1.4.1. Klasik Dış Ticaret Teorileri.....	11
2.1.4.2. Neo Klasik Dış Ticaret Teorileri.....	12
2.1.4.3. Yeni Dış Ticaret Teorileri.....	15
2.1.5. Dış Ticaret Politikası Amaç ve Araçları.....	19
2.1.5.1. Dış Ticaret Politikası Amaçları	19
2.1.5.2. Dış Ticaret Politikası Araçları.....	21
2.1.6. Türkiye'nin Dış ticaretinin Genel Değerlendirmesi	22
2.1.6.1. Türkiye'nin İhracatı, İthalatı, Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Dengesi.....	22
2.1.6.2. Türkiye Dış Ticaretinin Dünya Ticaretindeki Yeri	28
2.2. Temel Makroekonomik ve Sosyal Göstergelerin Dış Ticaret Üzerine Etkileri	29
2.2.1. Ekonomik Büyüme	29
2.2.1.1. Ekonomik Büyüme Kavramı.....	29
2.2.1.2. Ekonomik Büyümenin Ölçülmesinde Kullanılan Kavramlar.....	30
2.2.1.3. Ekonomik Büyüme Türleri	31
2.2.1.4. Başlıca Ekonomik Büyüme Teorileri	32
2.2.1.5. Büyüme Dış Ticaret İlişkisi.....	35
2.2.1.6. Türkiye'de Ekonomik Büyüme	36
2.2.2. İşsizlik.....	43
2.2.2.1. İşsizlik Kavramı	43

2.2.2.2. İşsizliğin Türleri.....	44
2.2.2.3. Başlıca İşsizlik Teorileri	45
2.2.2.4 İşsizlik Dış Ticaret İlişkisi.....	46
2.2.2.5. Türkiye’de İşsizlik.....	47
2.2.3. Enflasyon.....	48
2.2.3.1. Enflasyon Tanım ve Türleri	48
2.2.3.2. Enflasyonun Nedenleri.....	49
2.2.3.3. Enflasyonun Etkileri.....	50
2.2.3.4. Enflasyon Hedeflemesi.....	51
2.2.3.5. Enflasyon Dış Ticaret İlişkisi.....	52
2.2.3.6. Türkiye’de Enflasyon	53
2.2.4. Faiz	54
2.2.4.1. Faiz Kavramı	54
2.2.4.2. Faiz Olgusunun Tarihsel Geçmişi	54
2.2.4.3. Faiz Teorileri	56
2.2.4.4. Faiz Dış Ticaret İlişkisi.....	58
2.2.4.5. Türkiye’de Faiz	59
2.2.5. Nüfus	60
2.2.5.1. Nüfus Kavramı	60
2.2.5.2. Nüfus Yoğunluğu Kavramı.....	60
2.2.5.3 Nüfus Artış Oranı.....	60
2.2.5.4. Malthus’un Nüfus Teorisi	61
2.3. Türkiye Afrika Ülkeleri İlişkileri	61
2.3.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye-Afrika İlişkileri	61
2.3.2. Afrika Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı	63

2.3.2.1. Genel Bilgiler.....	63
2.3.2.2. Ekonomik Göstergeler	66
2.3.3. Türkiye ile Afrika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşmaları	67
2.3.3.1. Serbest Ticaret Anlaşması (STA) Tanımı	67
2.3.3.2. Türkiye ile Afrika Ülkeleri Arasındaki STA	68
2.3.3.3. Türkiye ve STA İmzalayan Afrika Ülkeleri Dış Ticareti	69
2.3.4. Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti İçerisindeki SAÜ Payı.....	71
2.3.4.1. Türkiye'nin Toplam İhracatı İçerisindeki SAÜ Payı	71
2.3.4.2. Türkiye'nin Toplam İthalatı İçerisindeki SAÜ'nin Payı.....	73
2.3.4.3. Türkiye'nin Toplam Dış Ticaret Hacmi İçerisindeki SAÜ Payı	75
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
YÖNTEM	77
3.1. Çekim Modeli Yaklaşımı	77
3.2. Ekonometrik Analiz ve Metodoloji.....	78
3.2.1. Veri Seti ve Model.....	78
3.2.2. Literatür Özeti.....	79
3.3. Ekonometrik Yöntem Ve Metodoloji.....	90
3.3.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testleri	90
3.3.2. Birim Kök Testleri.....	91
3.3.3. Panel Nedensellik Testi	92
3.3.4. Rassal Etki Tahmin Testleri	93
3.3.4.1. Değişen Varyans ve Otokorelasyon Testleri	93
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
BULGULAR VE YORUM	97
4.1. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler	97

4.2. Ekonometrik Analiz Bulguları	99
4.2.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi	99
4.2.2. Panel Birim Kök Testi	101
4.2.3. Panel Nedensellik Testi	102
4.2.4. Uygun Modelin Belirlenmesi	103
4.2.5. Model Tahmin Sonuçları	103
4.2.6. Değişen Varyans Testi	104
4.2.7. Otokorelasyon Testi	104
4.2.8. Dirençli Standart Hatalar ile Elde Edilen Rassal Etkiler Tahminleri	105
BEŞİNCİ BÖLÜM	
SONUÇ VE ÖNERİLER	107
5.1. Sonuçlar	107
5.2. Öneriler	111
KAYNAKÇA	114

TABLULAR LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1. Türkiye'nin 1989-2017 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Değerleri (bin \$)	26
Tablo 2. Türkiye Dış Ticaret Hacmi, Dünya Ticaret Hacmi ve Yüzdeler Payı	28
Tablo 3. 1989-2017 Yılları Türkiye Ekonomik Büyüme Performansı.....	43
Tablo 4. SAÜ'nin Makro Ekonomik Yapısı (2017 Verileri).....	66
Tablo 5. Türkiye ile STA İmzalayan Afrika Ülkeleri	68
Tablo 6. AÜ'lerine Yapılan Toplam İhracat ve STA İmzalayan AÜ'nin Payı: 2005-2017....	69
Tablo 7. AÜ'den Yapılan Toplam İthalat ve STA İmzalayan AÜ'nin Payı: 2005-2017	70
Tablo 8. Türkiye'nin Toplam İhracatı ve SAÜ'nin Payı: 1989-2017	72
Tablo 9. Türkiye'nin Toplam İthalatı ve SAÜ'nin Payı: 1989-2017	74
Tablo 10. Türkiye'nin Toplam DTH ve SAÜ'nin Payı: 1989-2017	75
Tablo 11. Veri Seti.....	78
Tablo 12. Literatürdeki Çalışmalar.....	80
Tablo 13. Durbin-Watson Test İstatistiğinin Sınırları	95
Tablo 14. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları	99
Tablo 15. CADF Birim Kök Testi Sonuçları (Düzye Değerleri İçin)	101
Tablo 16. Dumitrescu-Hurlin Nedensellik Testi Sonuçları	102
Tablo 17. Breusch-Pagan Çarpanları (LM) Testi Sonuçları.....	103
Tablo 18. Rassal Etkiler Tahmin Sonuçları.....	103
Tablo 19. Değişen Varyans Test Sonuçları (Levene, Brown ve Forsythe)	104
Tablo 20. Otokorelasyon Testi Sonuçları (Durbin-Watson ve Baltagi-Wu).....	104
Tablo 21. Otokorelasyon Testi Sonuçları (LM, ALM ve Joint)	105
Tablo 22. Dirençli Standart Hatalar ile Elde Edilen Rassal Etkiler Tahmin Sonuçları.....	105

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1. Türkiye'nin 1989-2017 Dış Ticareti	27
Şekil 2. Türkiye'de 1989 – 2017 Yılları Arasındaki İşsizlik Oranları (%).....	48
Şekil 3. Tüketici Fiyatları ile Yıllık Enflasyon Oranları (%).....	53
Şekil 4. Klasik Teoride Faiz Oranın Belirlenmesi	56
Şekil 5. Para Piyasası ve Faiz Oranın Belirlenmesi	57
Şekil 6. Para Arzındaki Değişmenin Etkisi.....	58
Şekil 7. Türkiye'nin 1989-2018 Dönemine Ait Nominal Faiz Oranları	60
Şekil 8. Büyüme Oranları.....	97
Şekil 9. Dış Ticaret Hacmi	98
Şekil 10. Nüfus.....	98

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AFTA	: Asya Serbest Ticaret Bölgesi
ANDEAN	: Bolivya, Ekvador, Peru ve Kolombiya Gümrük Birliği
APEC	: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
ASEAN	: Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
AÜ	: Afrika Ülkeleri
BENELUX	: Belçika, Hollanda ve Lüksemburg Ekonomik İşbirliği
BO	: Büyüme Oranı
CARICOM	: Karayip Ortak Pazarı İşbirliği
CBS	: Coğrafi Bilgi Sistemleri
CEFTA	: Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması
COMESA	: Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı
DTH	: Dış Ticaret Hacmi
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Birliği
EU	: Avrupa Birliği
FED	: ABD Merkez Bankası
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
KBDG	: Kişi Başına Düşen Gelir
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
MERCOSUR	: Güney Ortak Pazarı Birliği

NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SAARC	: Güney Asya Bölgesel İşbirliği Teşkilatı
SAFTA	: Güney Asya Serbest Ticaret Bölgesi
STA	: Serbest Ticaret Anlaşması
SAÜ	: Seçili Afrika Ülkeleri
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Türkiye ekonomisinde 1980’li yıllar, liberalleşme ve dışa açılmanın olduğu yıllar olarak literatürde yer almaktadır. Türkiye bu yıllarda, ithal ikameci politikalardan vazgeçip ihracata dayalı ekonomi politikaları modelini benimsemeye başlamıştır. Bu geçiş, beraberinde iktisadi olarak dış ticaret politikalarının da önemini arttırmıştır. Ekonomide ana hedef, net ihracatı arttırarak ekonomik büyüme olarak belirlenmiştir. Bu dönem, ekonomi ve dış politikada ilişkilerin artırılması anlayışını da doğurmuştur. İlişkilerin artırılması, Türkiye ekonomisinin dışarıya açılma sürecini hızlandırmıştır. Bu durum ise, Türkiye’yi yeni pazar arayışına veya pazar çeşitlendirmesine yönlendirmiştir.

Türkiye ekonomisi açısından yeni pazar arayışı veya pazar çeşitlendirmesi uygulamaları, 1980’li yıllarda kullanılmaya başlanılmıştır. Ancak 2000’li yıllarda daha aktif olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye’nin dış ticaret verilerine bakıldığında, Afrika ülkelerinin dış ticaretimizdeki payının gittikçe yükseldiği görülebilmektedir. Ayrıca dünyada artan küreselleşme ile Türkiye’nin iç ve dış politikalarındaki değişimler yeni pazar arayışına veya çeşitlendirilmesine yönelten başka unsurlardır.

Türkiye ile Afrika ülkeleri arasında tarihi geçmişe sahip olan ilişkiler, Cumhuriyet’in kurulmasından 1998 yılına kadar ihmal edilmiştir. Türkiye’nin Afrika ülkeleri ile olan ilişkileri, 1998 yılında tekrar gündeme gelmiş fakat 2002 yılından sonra ilişkiler, iktisadi ve siyasi anlamda daha ciddi bir hal almıştır. Çalışmada dış ticaret açısından ilişkiler, istatistiki verilerle kapsamlı biçimde incelenecektir.

Türkiye’nin seçili Afrika ülkeleri ile olan dış ticaret hacminde, 1989 yılından 2017 yılına gelindiğinde ciddi artışların meydana geldiği görülmektedir. Bu durum, Afrika bölgesinin Türkiye için ticaret yapılabilir bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Bu süreçte, Türkiye dış ticaretinde köklü değişimler söz konusu olmamış olup, sadece farklılaşan ve oransal değişimlerin olduğu görülmüştür. Bu çalışmada, Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri arasındaki dış ticaretin artmasında önemli olan nedenler, çekim modeli yardımıyla açıklanmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmada, ekonometrik modellemelerle makroekonometrik veriler kullanılarak, dış ticareti etkileyen değişkenler değerlendirilecek olup, Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri dış ticaretinin bileşenleri gösterilmeye çalışılacaktır.

Çekim modelindeki esas değişkenler, ihracatçı ve ithalatçı ülke büyüme oranları, nüfus yoğunlukları ile söz konusu ülkeler arasındaki mesafedir. Çekim modeline göre, ülkelerin dış ticaretleri ekonomik büyüklükler ile doğru; mesafe ile ters orantılı olduğu iddiası ve bu iddianın Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri dış ticareti için geçerli olup olmadığı test edilecektir.

Çalışmada, Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri arasındaki dış ticarete konu olan yıllara bakıldığında, 1989 yılından 2017 yılına gelindiğinde, dış ticaret hacminde önemli yoğunlukların yaşandığı görülecektir. Bu kapsamda, Türkiye'nin toplam ihracat, ithalat, dış ticaret hacmi ve dış ticaret dengesi yıllar itibarıyla rakamsal olarak verilecek olup, seçili Afrika ülkelerinin payları detaylı şekilde yorumlanacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde giriş kısmı incelendikten sonra sırasıyla; çalışmanın problemi, hipotezi, amacı ve önemi, sınırlılıkları ve varsayımları ortaya konulacaktır.

İkinci bölümde çalışma, kavramsal çerçeve başlığı altında; dış ticaretin nedenleri, dış ticaret türleri, dış ticaret teorileri, dış ticaret politikası amaç ve araçları, Türkiye'nin dış ticaretinin değerlendirilmesi şeklinde yapılacaktır. Sonrasında ise, temel makroekonomik göstergelerin dış ticaret üzerine etkileri ve Türkiye-Afrika ülkeleri ilişkileri tarihi ve ekonomik boyutlarıyla detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılacaktır.

Üçüncü bölümde çalışma, "Yöntem" başlığı altında Çekim Modeli Yaklaşımı, Ekonometrik Analiz ve Metodoloji, Ekonometrik Yöntem ve Metodoloji bilgileri verilecektir.

Dördüncü bölümde çalışmanın, bulgular başlığı altında değişkenlere ait tanımlacı istatistikler ve ekonometrik analiz bulguları verilecektir.

Beşinci bölüm çalışmanın, sonuç ve önerilerinden oluşup çekim modeli kapsamında incelenen Türkiye ile Afrika ülkeleri dış ticaret potansiyeli üzerinde belirleyici değişkenler yorumlanacaktır.

1.1. Araştırmanın Problemi

İhracat, ithalat ve dış ticaret hacmi gibi kavramlar, ülkelerin dış ticaretteki etkinliklerini belirlemektedir. Türkiye'nin dış ticarete daha etkin olması için yeni pazarlar ve

bu yeni pazarların potansiyellerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, Çekim Modeli yardımı ile Türkiye'nin seçili Afrika ülkeleri ile arasındaki dış ticaret potansiyelinin yıllar itibariyle belirlenmesi ve hangi değişkenlerin bu potansiyelde belirleyici olduğu araştırmanın temel problemi.

1.2. Araştırmanın Hipotezi

Araştırma, Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri arasındaki dış ticaret potansiyelini çekim modeli yaklaşımıyla analiz etmektedir. Analizlerde kurulan modelde, büyüme oranları, nüfus yoğunlukları, ülkeler arası mesafe, dış ticaret verileri kullanılmakta ve ülkeler arasındaki ticaret potansiyeli panel veri analizleri üzerinden yorumlanmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın temel hipotezi "*Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri arasında Çekim Modeli geçerlidir*" şeklinde oluşturulmuş olup, günümüz dünyasında ise dış ticarete çekim modelinin önemi ön plana çıkarılmaktadır.

1.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı; Türkiye'nin seçili Afrika ülkeleri ile olan dış ticaret potansiyelini, ne olduğunu, nasıl gerçekleştiğini ve ne şekilde etkilendiğini ampirik çalışma şeklinde açıklamaya çalışmaktır. Yapılan bu çalışmada, 1989-2017 dönemini kapsayan yıllık büyüme oranları, nüfus yoğunlukları, dış ticaret hacmi ve coğrafi uzaklığı ifade eden mesafe verileri kullanılıp derinlemesine analizler yapılarak, dış ticaret politikalarının bu yönde belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmanın önemi ise, Türkiye'nin seçili Afrika ülkeleri ile olan dış ticaret potansiyelinin 1989 yılından 2017 yılına kadarki dönemde artıp artmadığını tespit edebilmektir. Dış ticaret potansiyelini inceleyen birçok çalışma olmasına rağmen, Türkiye ile Afrika ülkelerini ele alan çalışmalar eksik kalmıştır. Bu eksikliği giderebilmek için çekim modeli kullanılacak olup, Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri arasındaki ticaret potansiyeline katkı sağlaması hedeflenmektedir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma; analize konu olan Türkiye ile seçili Afrika ülke ekonomilerinin 1989-2017 yıllarını kapsayan dönemdeki, büyüme oranları, nüfus yoğunlukları, dış ticaret verileri ve ülkeler arası mesafe ile sınırlandırılmıştır. Analize konu olan değişkenler, ekonometrik modeller kurularak değerlendirilmeye alınmıştır. Bu kapsamda çalışmada uygulanan çekim

modelinin etkinliği, Türkiye ile seçili Afrika lkeleri için tespit edilmeye çalışılmıştır. Analizlerde tüm Afrika lkeleri, ortak veri seti sorunundan dolayı modele dahil edilememiştir.

1.5. Araştırmanın Varsayımları

Bu çalışmada kullanılan ekim Modeli; büyüme oranlarının, nüfus yoğunluklarının ve ülkeler arasındaki mesafenin, ülkeler arasında olan ticaret akımlarını belirlemede açıklayıcı değişkenler olarak yeterli olduğunu varsaymaktadır. Bu sebeple ticaret akımlarında, ülkeler arası dış ticaretin belirleyicileri olan diğer değişkenler modele dahil edilmemiştir. Çalışmada kullanılan çekim modeli, dış ticaret akımlarının ekonomik büyüklüklerinden olumlu; aralarındaki uzaklıklardan ise olumsuz yönde etkilendiği varsayılmakta ve çalışmaya dahil edilen ülkeler için analiz edilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Dış Ticaret

Günümüzdeki gibi modern anlamda olmasa da tarihin her döneminde dış ticaret, birçok değişim ve dönüşümden geçerek günümüze kadar gelmiştir. Bu bağlamda son yıllarda dış ticaret üzerine gerek kavramsal gerekse teorik açıdan çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

2.1.1. Dış Ticaretin Kavramsal Boyutu

Bu bölümde dış ticaretin kavramsal boyutu, teorik boyutu ve Türkiye'nin dış ticareti incelenecektir.

2.1.1.1. Dış Ticaret Kavramı

Dış ticaret, ülkeler açısından ekonomik ve politik anlamda önemli bir yere sahiptir. Ticari olarak ekonomisini sağlam temellere oturtan ülkeler, politik anlamda da varlıklarını sağlam temellere dayandırdığı söylenebilmektedir (Gülen, 2014: 5). Dış ticaretin tanımı ise, şu şekilde ifade edilebilir (Onursal, 2016: 39):

“İki veya daha fazla ülke arasında yapılan bir alışveriş olup, bu işlem özellikle mal alanında gerçekleştirilmektedir. Ancak, ülkeler arasında hizmet alım ve satımları (taşımacılık, sigortacılık vb.) da olabilir. Tüm bu ilişkiler ülke sınırları ötesinde yapıldığında dış ticaretten söz edilebilir.”

2.1.1.2. Dış Ticarete Karşılaşılan Temel Kavramlar

Dış ticaret işlemlerinde kullanılan bazı temel kavramlar; İhracatçı, İthalatçı, Alonj, Aval, Vesaik, Fors Majör, Küşat Mektubu, Antrepo, Damping, Dış Ticaret hadleri, Deklarasyon Belgesi, Gümrük Beyannamesi, Gümrük Tarifesi, İhracat Kotası, İthalat Kotası, İthalat Yasakları, Fiili İhracat, Kesin İhracat, Kambiyo, Avarya, Demuraj, Borda, Mavna, Küpeşte, Mahrecine İade, Manifesto, Navlun, Permi ve Ro-Ro Taşımacılığı şeklinde ifade edilebilir (Koban, 2002: 18-20).

İhracatçı: İhracatçı Birliğinde ihraç edeceği mala göre üyeliği olan, gerçek usul vergi numarasına sahip, gerçek veya tüzel kişilerdir.

İthalatçı: İhracatçı ile yapılan anlaşma çerçevesinde malın satın alınması, Gümrük ve İthalat Mevzuatları çerçevesinde yurda getirilmesi ve yürürlükteki Kambiyo Mevzuatları

çerçevesinde bedelinin ihracatçı veya üçüncü gerçek ya da tüzel kişilere ödemesini gerçekleştiren tek vergi numarasına sahip şahıslardır.

Alonj: Çek, bono, poliçe gibi kambiyo senetlerinin arka yüzünde kaydedilen bilgiler için yer kalmaması durumunda belgenin uzatılması için yapılan ektir.

Aval: Kambiyo senedinin borçlusu tarafından ödenmemesi durumunda, üçüncü bir şahsın ödemeyi garanti etmek amacıyla senedi imzalamasıdır.

Vesaik: Dış ticarete konu olan her türlü mali ve ticari belgeleri ifade etmektedir.

Fors Majör: Dış ticarete konu olan malın sevkiyatı veya ihraç bedelinin ödenmesi çeşitli nedenlerle aksayabilmektedir. Sevkiyat veya ihraç bedelinin aksaması ihracatçı ya da ithalatçıdan kaynaklanmıyorsa, bu tür durumlara elde olmayan mücbir sebepler denilmektedir.

Kuşat Mektubu: Amir bankanın muhabir bankaya gönderdiği akreditif açma mektubudur.

Antrepo: Kara, hava veya deniz yolu ile Türkiye'ye getirilen veya Türkiye'den transit olarak geçirilmesi yasak olmayan yabancı ülke mallarının, yeniden ihraç veya transit işlemlerinin gerçekleşmesine kadar malların muhafaza edildiği depolardır.

Damping: Yabancı bir ülke tarafından Türkiye'ye ihraç edilen malların, iç piyasadaki benzerlerine göre daha düşük bir fiyatla Türkiye'de satılmasıdır.

Dış Ticaret Hadleri: Bir ülkenin, ihraç ettiği malların ithalatı karşılama oranını ifade etmektedir.

Deklarasyon Belgesi: İhracatçıların ülkeye girişlerinde getirmiş oldukları dövizleri gümrüklerde beyan etmeleri gerekmektedir. Bu beyanı gösteren tutanağa Deklarasyon belgesi denilmektedir.

Gümrük Beyannamesi: İhracata veya ithalata konu olan mallarla ilgili detaylı bilgi verilmek üzere, gümrüklerden çıkışı esnasında ihracatçı, gümrük kapılarından içeri girerken ithalatçı tarafından doldurulup gümrük idaresine teslim edilen belgedir.

Gümrük Tarifesi: İthalata konu olan mallara uygulanan gümrük vergilerinin bir liste halinde gösterildiği cetveldir.

İhracat Kotası: Bir malın ithalatçısı ve ihracatçısı arasında yapılan görüşmeler neticesinde ihracatın belirli bir miktar veya parasal değeri üzerinden sınırlandırılmasıdır.

İthalat Kotası: İthal edilen malların belirli bir dönem içinde miktar veya parasal sınırlandırılmasıdır.

İthalat Yasakları: Dış ticarete en sert ve en kesin sonuçların alındığı kısıtlayıcı araçlardır. İthalat yoluyla bazı belli malların ülkeye sokulmasının tamamen engellendiği durumlardır.

Fiili İhracat: İthalatçıya gönderilmek üzere ihraç malının ilk uluslararası nakliye aracına teslim edilip yüklenmesi ve yola çıkarılması işlemidir.

Kesin İhracat: Fiili ihracat sonrası, ürünün ithalatçı ülkeye girişinin tamamlanması ve bedelinin ödenmesi işlemidir.

Kambiyo: Banka ya da özel finans kurumları aracılığıyla uluslararası ödemelerde genellikle döviz ile yapılan işlemler bütününe denir.

Avarya: Deniz yolu taşımacılığında kullanılan bir terim olup, malın deniz yolu ve/veya nehir taşımacılığı durumunda gemide ve yükte meydana gelebilecek tüm olağanüstü maddi zararları ve masrafları ifade etmektedir.

Demuraj: Geminin limanlarda yükleme ve boşaltma işlemleri için anlaşmaya varılan sürenin aşılması halinde ödenen tazminattır.

Borda: Geminin hizasını veya geminin yanını ifade etmektedir.

Mavna: Geminin limana yanaşamayacak kadar büyük olması, limanın fiziki koşullarının geminin yanaşması için yetersiz kalması veya limanın dolu olması durumunda gemi açıkta bekletilmektedir. Böylesi durumlarda bahse konu olan dış ticaret mallarını gemiden rıhtıma veya rıhtımdan gemiye taşıyan, altı düz, motorsuz ve motorlu çekicilerle çekilen deniz aracıdır.

Küpeşte: Gemi üst güvertesinde bulunan malların ve insanların denize düşmesini engellemek amacıyla yapılan korkuluklara küpeşte denilmektedir.

Mahrecine İade: İthalata konu olan malların gümrüğe getirilmesi ile yapılan inceleme neticesinde; sipariş ve sözleşme şartlarına uymamaları, kırık veya bozuk çıkmaları halinde gümrük vergileri tahakkuk ettirilmeden geldikleri ülkeye iade edilme işlemidir.

Manifesto: Dış ticarete konu olan malların gümrüğe geldiğini beyan eden belgelerdir.

Navlun: Deniz ve/veya nehir yolu taşımacılığında, eşyanın gemiye alınma işlemidir. Eşyanın taşınma ücretine ise, navlun bedeli denilmektedir.

Permi: Geniş anlamda izin veya ruhsat belgesidir. Bankalara döviz alım, satım ve transfer işlemleri yapma yetkisi veren, limanlarda, hava alanlarında veya başka varış yerlerindeki görevliye ithal mallarını taşıma aracından teslim alma yetkisi veren belgelere Permi denilmektedir.

Ro-Ro Taşımacılığı: Deniz yolu taşımacılığında, malların yüklü olduğu araçların gemiye bindirilmesi ile yapılan taşımacılık işlemidir.

2.1.2. Dış Ticaretin Nedenleri

Ülkelerin dış ticaret yapması için birden fazla sebebi olabilmektedir. Tarihsel süreç içerisinde değişiklik göstermiş olsa da, genel itibariyle dış ticaretin nedenleri şu şekildedir. Ülkeler arası doğal kaynak farklılıkları, yurtiçi üretimin yetersizliği, yurt içi ve yurt dışı fiyat farklılıkları, ürün farklılıkları, teknolojik gelişmeler, sosyal, kültürel ve ekonomik durumlar, yurt içi talep sonrası üretim fazlalıkları gibi faktörler sayılabilir (Mete, 2013: 15).

2.1.2.1. Dış Ticaretin Temel Nedenleri

Ülkeler arasındaki kaynak donanımının farklılığı ticaretin birinci nedeni kabul edilebilmektedir. Ülkelerin kendilerine yetebilecek üretimi yapamamalarının başlıca nedenleri, coğrafi şartlara bağlı olarak doğal kaynak dağılımının dengesizliğidir. İklim şartlarına bağlı olarak bazı ürünler bazı ülkelerde yetişebilirken, bazı ürünler yetişmemektedir. Bazı madenler ise, bazı bölgelerde bulunabilirken bazı bölgelerde bulunmamaktadır. Dengesiz bir şekilde dağılan doğal kaynakların oluşu ülkeler arasındaki dış ticaretin önemli nedenini oluşturmaktadır (Onursal, 2016: 40).

Ülkelerin bazıları kendilerine yetebilecek üretimleri, gelişmişlik düzeyleri ve üretim teknolojilerinin farklılıkları nedeniyle gerçekleştirememektedir. Gelişmekte olan birçok ülke, yeterli düzeyde sermaye ve teknolojik bilgi birikimine sahip olmadıklarından, üretmedikleri malları ithal etmektedirler. Gelişmiş ülkeler ise, hammadde ihtiyacını geliştirmekte olan ülkelere karşılamaktadırlar. Belli bir alanda uzmanlaşan ülkeler, kaliteli mallar üretirken fiyat avantajını da elinde bulundurmaktadır. Kalite bakımından düşük ve fiyat bakımından yüksek mallar üreten ülkeler, bir alanda uzmanlaşan ülkelerin daha kaliteli ve ucuz mallarını ithal ederek dış ticareti gerçekleştirmektedir (Grossman ve Helpman, 1990: 42).

Dış ticaretin bir diğer önemli nedeni ise malların iç ve dış fiyat farklılıklarıdır. Taşıma giderlerinin eklenmesi ile A ülkesinde üretilen bir ürünün fiyatı, B ülkesindeki bir ürünün fiyatından daha düşükse B ülkesi için dış ticaret gerekli hale gelecek ve A ülkesinden ilgili ürün ithal edilecektir. B ülkesinde bulunan tüketiciler bu malı daha düşük bir fiyata tüketebileceklerdir. Bu durum ilk başta B üreticileri açısından zarar görünse de, faktör donanımlarını daha verimli alanlara kaydırarak etkin bir üretim gerçekleştirebilirler. Böylelikle A ve B ülkeleri uzmanlaştıkları alanlarda daha ucuza mal ederek karşılıklı ve her

iki ülke açısından karlı olabilecek bir dış ticaret gerçekleştirebilirler. Ülkeler arasındaki fiyat farklılığı, doğal kaynak zenginliği ya da kıtlığından olabileceği gibi teknolojik gelişmişlik ve iş gücü maliyetlerinden kaynaklanabilmektedir (Rodrik, 2000: 132).

2.1.2.2. Dış Ticaretin Diğer Nedenleri

Dış ticaretin diğer nedenleri ise, İhtiyaç Fazlası Ürünlerin Değerlendirilmesi, Yatırım Mallarının Temininde Kolaylık, Sermaye Birikiminin Sağlanması, Farklılaştırılmış Mallar ve Yeni İş Sahasının Açılması olarak ifade edilebilir (Onursal, 2016: 42).

2.1.3. Dış Ticaret Türleri

Bu bölümde; ihracat tanımı ve türleri, ithalat tanımı ve türleri, transit ticaret, sınır ticareti ve serbest ticaret bölgesi incelenecektir.

2.1.3.1. İhracat ve Türleri

İhracat türleri dolaylı ve dolaysız ihracat olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İhracatın tanımı ise, şu şekilde ifade edilebilir (Canitez, 2008: 2-6):

“Bir malın ya da ekonomik değerın yürürlükteki İhracat Mevzuatı ile Gümrük Mevzuatına uygun şekilde fiili ihracatının yapılması ve Kambiyo Mevzuatına göre bedelsiz ihracat hariç bedelinin yurda getirilmesi veya Müsteşarlıkça ihracat olarak kabul edilecek sair çıkışlardır.”

Dolaylı İhracat: İşletmenin kendisinden bağımsız bir şekilde gerçekleştirdiği ihracattır. İhracatın dolaylı yapılmasından bu işlemlerin gerçekleştirilmesinde aracılar hizmet etmektedir. Üretici ve tüketicinin arasında doğrudan ilişkinin fazla olmadığı durumdur. Dolaylı ihracatın gerçekleştirilmesine *“komisyoncular, ihracatçı ve ithalatçı tüccarlar, yabancı uyruklu temsilciler, ihracatçı birlikleri ve kooperatifler, üretici firma, ihracatçı şirketi, ihracat yönetim şirketi, genel ihracat şirketleri, ortaklaşa ihracat”* gibi birimler aracılık yapmaktadırlar.

Dolaysız İhracat: İşletmelerin ihracat işlemleri için aracı kullanmaksızın gerçekleştirdiği ihracattır. Bu yöntemle; ürünlerin fiyatlanması, taşınması, finanse edilmesi ve ihracatın gerçekleştirildiği pazarlardan bilgi kontrolü gibi işlemler işletmeler tarafından sağlanmaktadır. Dolaylı ihracata göre pazarlama faaliyetlerinin daha güçlü olması, pazar kontrolü avantajı elde edilirken kazanç açısından da avantaj sağlamaktadır. Dolaysız ihracatın gerçekleştirilmesiyle *“işletme içi ihracat bölümü, yurtdışı ihracat büroları, yabancı*

dağıtımıcılar ve acenteler, gezici satış temsilcileri, yabancı ülkelerdeki toptancılar ve ithalatçılar, büyük perakendeciler'' gibi işletmeler bu yöntemlere başvurumaktadırlar.

2.1.3.2. İthalat ve Türleri

İthalat çeşitleri, bedelli, bedelsiz ve geçici ithalat olmak üzere üçe ayrılmaktadır. İthalatın tanımı ise, şu şekilde ifade edilebilir (Canitez ve İlker, 2008: 102-104):

''Bir malın veya ekonomik değerin yürürlükteki gümrük mevzuatı ve ilgili düzenlemeler çerçevesinde fiili ithalatının yapılması ve bedelsiz ithalat hariç, ithalat tutarının Kambiyo mevzuatı çerçevesinde ihracatçı ülkeye transfer edilmesidir.''

Bedelli İthalat: İthalat bedelinin Kambiyo mevzuatı çerçevesinde ihracatçı ülkeye transferinin gerçekleştirilmesi koşuluyla, ilgili gümrük mevzuatı ve düzenlemeler çerçevesinde yapılan ithalat işlemidir.

Bedelsiz İthalat: İthal edilen ürün bedeli olarak ihracatçı ülkeye herhangi bir döviz çıkışının olmaması sonucu yapılan ithalat işlemidir. Bedelsiz ithalatın temel kriteri, yapılan ithalat neticesinde herhangi bir ödemenin gerçekleşmemesi durumudur.

Geçici İthalat: Ülkeye gelen ürünün herhangi bir sebeple serbest dolaşıma girmeden, gümrük vergilerinin kısmen ya da tamamen ödenmemesi ve ticaret politikası önlemlerine tabi olmadan, belirli bir süre zarfında Türk Gümrük Sınırları içerisinde kalması durumuna Geçici İthalat denilmektedir.

2.1.3.3. Transit Ticaret

Ülke döviz kaynaklarını kullanarak yurtdışından, antrepolardan veya serbest bölgede bulunan yerleşik bir firmadan satın alınan malların ülkemiz üzerinden veya ülkenin sınırları dışında yapılan bir ticaret yöntemidir. Serbest bölgeden yapılan ihracat işlemi, transit ticaret işlemi olabildiği gibi serbest bölgeden veya antrepodan yapılan ithalat işlemleri de transit ticaret kapsamındadır (Seyidoğlu, 2009: 178).

2.1.3.4. Sınır Ticareti

Komşu iki ülke arasında yapılan anlaşmalar neticesinde gerçekleştirilen özel dış ticaret rejimine sınır ticareti denilmektedir. Sınırın iki tarafında yaşayan insanların ihtiyaçlarını karşılamak için mal alım ve satımını amaçlamaktadır. Ülkelerin sınır ticaretine yönelmelerinin en önemli nedenleri arasında komşuluk ilişkileri ve taşıma giderlerinin düşüklüğü gösterilebilir. İhracat ve ithalat işlemlerinde uygulanan formalitelerin birçoğu sınır

ticaretinde uygulanmamaktadır. Sınırların denizlerle ayrılması halinde ise yapılan dış ticarete, kıyı ticareti denilmektedir (Öztürk, 2006: 109).

2.1.3.5. Serbest Ticaret Bölgesi

Bir ülke içerisindeki coğrafi olarak tanımlanmış belli bir alan içerisinde, belirli bir ekonomik faaliyet için ülkenin geri kalan diğer bölgelerine nazaran çeşitli teşvik ve ayrıcalıkların tanındığı alanlara serbest bölge denilmektedir. Serbest ticaret bölgesinin tanımı ise şu şekilde ifade edilebilir (Acar ve Karakaş, 2017: 22-23):

“Gümrük vergisinden muaf olarak, transit ticaret, yeniden ihracat, ihracat ve ithalat amaçlarıyla malların depolandığı, paketlenildiği ve hafif montaj faaliyetlerine izin verilen alanlardır.”

2.1.4. Dış Ticaret Teorileri

Bu bölümde Dış Ticaret Teorilerini açıklamaya yönelik olarak Klasik Dış Ticaret Teorileri, Neo Klasik Dış Ticaret Teorileri ve Yeni Dış Ticaret Teorileri incelenecektir.

2.1.4.1. Klasik Dış Ticaret Teorileri

Bu bölümde Klasik Dış Ticaret Teorilerinden Merkantilizm ve Fizyokrasi düşünceleri incelenecektir. Coğrafi keşifler ve deniz aşırı ülkelerden getirilen ganimetler, feodal düzenin hakim olduğu Avrupa'nın ticaret yoluyla zenginleşmesine neden olmuştur. Bu zenginleşme, kurulu düzenin temellerini sarsarken diğer yandan kendine özgü yeni bir düzenin kurulmasına olanak vermiştir. Kapitalizmin kurumsal temelleri ilk olarak klasik dönem öncesi Batı dünyasında merkantilizmle birlikte oluşmaya başlamıştır. Merkantilizm düşüncesine bir tepki olarak Fizyokrasi düşüncesi ortaya çıkmıştır (Arslan, 2014: 4).

Merkantilizm, Altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerin bulunmasından sonra, 16. ile 17. yüzyıllar arasında ortaya çıkan ve devletin zenginliğinin kaynağını kıymetli madenlerden meydana geldiğini benimseyen bir iktisadi düşüncedir. Bu nedenle merkantilistler, servetin kaynağını altın ve gümüş gibi kıymetli madenleri biriktirmekte olduğunu görmüşlerdir. Devletin dış ticaret politikalarında temel ilke, ülkeye kıymetli madenlerin girişine vesile olan ihracatı artırmak, ülkeden kıymetli madenlerin çıkışına sebep olan ithalatı düşürmek şeklinde belirlenmiştir. Bu dönemde izlenen korumacı dış ticaret politikalarıyla, hammadde ithalatının özendirilmesi ve bunların ülkede işlenerek dışarıya mamul mal olarak ihraç edilmesi planlanmıştır. Hammadde maliyeti işlenmiş malların maliyetine nazaran daha düşük

olacağından ülke dışına daha az miktarda altın ve kıymetli maden çıkışı olacaktır. Hammadde olarak ithal edilen malların işlenerek ihraç edilmesi durumunda daha fazla altın ve kıymetli maden girişi sağlanmış olacaktır. Dış ticaret fazlalığı sağlanarak devletin sürekli altın ve kıymetli maden stokunun arttırılması ve ülkenin zenginleşmesi amaçlanmıştır. Bu düşünceye göre her ülkenin hazinesinde kıymetli maden stokunu arttırması mümkün olmadığından bu düşüncenin varlığı uzun sürmemiştir. Bu düşünceye göre bir ülkenin dış ticaretinde fazla vermesi, başka ülkenin açık vermesi anlamına gelmektedir. Stoklanan kıymetli madenler, iç fiyatların ve neticesinde ithalatın artmasına neden olmaktadır (Melemen, 2008: 4).

Fizyokrasi, Fransa’da Merkantilizme tepki olarak ortaya çıkan bir düşünce akımıdır. Bu düşünce akımı ticaretin, *“sadece üretilen malların el değiştirmesini sağlıyor”* gerekçesiyle değer üreten bir faaliyet olmadığını kabul etmiştir. Ticaret, malın mal ile değişimi olduğundan değer oluşturması söz konusu değildir. Fizyokratlar, zenginliğin kaynağının tüketim mallarının bolluğu ve bu malların iyi bir fiyata satılması olduğunu savunmuşlardır. Zenginliğin kaynağını tarım olarak ifade etmektedirler. Tarımdan elde edilecek gelirlerin diğer sınıflara dağıtılmasıyla tekrardan ekonomiye satın alma gücü olarak döneceğini savunmuşlardır. Merkantilistlerin aksine dış ticareti küçümseyerek, tarımı ekonomik yaşamın dengesine oturtmuşlar. Merkantilizm düşüncesinin aksine, dış ticarete korumacı politikalara karşı çıkararak doğal düzeni savunmuşlardır. Devletin ekonomiye müdahale etmesine gerek olmadığını, piyasanın, enflasyon ve dış ticaret gibi sorunları çözeceğini savunmuşlardır. Fizyokratların doğal düzene duyduklarını güven, devletin ekonomideki etkisini azaltmaya yöneliktir. Bunun ise, özel mülkiyetle mümkün olabileceğini, bu sebeple ekonomiye müdahale edilmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Fizyokratların *“Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler”* sözü ile insanların kişisel çıkarları neticesinde ekonomik sistemin temeli oluşturulmaktadır (Arslan, 2014: 6).

2.1.4.2. Neo Klasik Dış Ticaret Teorileri

Bu bölümde Neo Klasik Dış Ticaret Teorilerinden Mutlak Üstünlükler, Mukayeseli Üstünlükler ve Faktör Donatımı Teorisi aşağıda belirtildiği gibi alt başlıklar halinde incelenecektir.

Mutlak Üstünlükler Teorisi: Modern iktisadın kurucusu olan Adam Smith 1876 yılında yayınlamış olduğu *“Ulusların Zenginliği”* adlı eserinde uluslararası uzmanlaşma ve serbest ticaretin yararlarını Mutlak Üstünlük Teorisi ile açıklamıştır. Bu teoriye göre, bir ülke

başka bir ülkeye göre hangi malı daha düşük maliyetle üretebiliyorsa o malın üretiminde uzmanlaşmalı ve bu malı ihraç etmeli, daha yüksek maliyetle ürettikleri malı da başka bir ülkeden ithal etmelidir. Maliyet kavramı homojen olan yalnızca emeği ifade etmektedir. Bu durum, İngiltere ve Türkiye ülkeleriyle A ve B malları ele alınarak mutlak üstünlük modeli bir örnek üzerinde gösterilmiştir (Seyidoğlu, 2009: 25-26);

	<u>A Malı</u>	<u>B Malı</u>
<i>İngiltere</i>	<i>60 birim</i>	<i>40 birim</i>
<i>Türkiye</i>	<i>30 birim</i>	<i>90 birim</i>

Yukarıdaki örnek, emek-değer teorisine göre düzenlenmiştir. Rakamlar ilgili ülkedeki her malın üretimi için emek verimini yani bir birim emeğin üretebileceği miktarı yansıtmaktadır. Emeğin verimliliği miktarın büyüklüğüne bağlıdır, yani miktar ne kadar yüksek olursa verimlilik o kadar yüksek olacaktır. Verimliliğin tersi doğal olarak bir birim üretim maliyetidir. Tek maliyet unsuru olarak emeğin ele alındığı bir durumda birim mal üretimi başına gerekli olan emek miktarı düştükçe maliyetler de düşmüş olacaktır. İngiltere A malının, Türkiye ise B malının üretiminde uzmanlaşacaktır. Çünkü bu ülkeler bu malları daha düşük maliyetle üretmektedirler. Bunun anlamı bu ülkelerin karlı ticaret yapacak olmalarıdır. İngiltere'ye, dış ticarete açılması durumunda ürettiği 60 birim A malı karşılığı aynı emek miktarıyla kendisinin üretebildiği 40 birim B malından daha fazla teklif edilirse İngiltere açısından bu çok kazançlı bulunacaktır. Aynı şekilde, Türkiye'ye de 90 birim B malı karşılığında 30 birim A malından daha fazla teklif edilirse, Türkiye açısından kazançlı bulunacak ve dış ticaret yapmaya istekli olacaktır. Mutlak Üstünlük Teorisine göre, ülkelerin karlı dış ticaret yapabilmelerinin temel koşulu birim emek başına üretim miktarlarının farklı olmasıdır. Verilen örneğe göre, İngiltere Türkiye'ye A malı ihraç edip B malı ithal etmesi gerekmektedir. Bu ticaret modeli, iki ülkenin de refahını artıracaktır.

Bilimsel açıdan bu model dış ticarete önemli katkılar sağlamışsa da ülkeler arasındaki ticaretin önemli bir bölümünü açıklayamamaktadır. Örneğin, bir ülke ürettiği tüm malları diğer ülkelerin hepsinden daha ucuza üretebiliyorsa ticaret yapamayacaktır. İleri derecede sanayileşmiş ülkeler ile biraz gelişmiş yoksul ülkeler arasında dış ticaret gerçekleşmeyecektir. Çünkü sanayileşmiş ülke ürettiği tüm mallarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülürken mutlak üstünlük açısından ticaret yapamayacaktır.

Mukayeseli Üstünlükler Teorisi: Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi olarak da bilinen bu teori, David Ricardo tarafından geliştirilerek ortaya çıkmıştır.

Ricardo'ya göre, uluslararası ticaret mutlak üstünlüklere göre değil, karşılaştırmalı üstünlüklere göre açıklanmalıdır. Çünkü mutlak üstünlükler, mukayeseli üstünlüklerin özel bir hali gibidir. Mukayeseli üstünlüğün gerçekleştiği hallerde mutlak üstünlükler de gerçekleşir, ama tersi bir durumda geçerli değildir; yani mukayeseli üstünlük elde edilen her durumda mutlak üstünlük gerçekleşmeyebilmektedir. Ricardo'ya göre, uluslararası ticarete üzerinde durulması gereken, ülkenin bazı malları başka ülkelerden daha düşük maliyetle üretmiş olması yani bu mallarda mutlak üstünlük sahibi olması değildir. Önemli olanın uluslararası üstünlüklerin derecesidir. Bir ülke hangi malın üretiminde, diğerine göre yüksek oranda bir üstünlük sahibi ise o malın üretiminde uzmanlaşmalıdır. Başka bir ifadeyle, Ricardo'ya göre uluslararası ticaretin temeli, mutlak üstünlüklere göre değil, karşılaştırmalı üstünlüklere göre oluşturulur (Erk, 2015: 14-15).

Fransa ve İspanya ülkelerinin kumaş ve şarap üretimleri ele alınarak Mukayeseli Üstünlük Teorisi bir örnek üzerinde gösterilmiştir.

	Bir işgünü ile üretilebilen mal miktarları	
	<i>Kumaş</i> (<i>metre</i>)	<i>Şarap</i> (<i>litre</i>)
<i>Fransa</i>	80	40
<i>İspanya</i>	10	20

Yukarıdaki örnekte, her iki durumda da Fransa mutlak üstünlüğe sahiptir. Gerek kumaşı, gerek şarabı İspanya'dan daha ucuza üretebilmektedir. Yıllık kumaş üretimi için 80 birim işgücüne ihtiyaç duyarken, şarap üretimi için 40 birim işgücüne ihtiyaç duymaktadır. İspanya kendi iç talebinin karşılamak için yıllık kumaş üretimi için 10 birim işgücüne, şarap üretimi için ise 20 birim iş gücüne ihtiyaç duymaktadır (Baiman, 2010: 422). Dolayısıyla Fransa, Mutlak Üstünlük Teorisine göre dış ticaret yapmaması gerekmektedir. Fransa her iki malı da İspanya'ya göre daha ucuza mal edebildiği için her iki malı da kendisi üretebilir. Ancak, Mukayeseli Üstünlükler Teorisi'ne göre, bu ülkenin de kazançlı çıkabileceği bir dış ticaret gerçekleştirilebilir. Fransa'nın bu iki malda mutlak üstünlüğü bulunurken, mallardaki üstünlüklerinin derecesi aynı değildir. Kumaş üretiminde 8, şarap üretiminde 2 kat üstünlük söz konusudur. Üstünlük derecelerine bakılarak Fransa kumaş üretmeli, şarabı da İspanya'dan ithal etmelidir. Başka bir ifadeyle, Fransa kumaş üretiminde mukayeseli üstünlüğe sahiptir.

İspanya ise, her iki malda Fransa'ya göre elverişsiz olması nedeniyle kumaş üretiminden vazgeçip, şarap üretiminde uzmanlaşmalıdır (Maneschi, 2008: 1167-1168).

Faktör Donatım Teorisi, Mukayeseli üstünlükler modelinin eksiklerinin giderilmesine yönelik, iki İsveçli iktisatçı Heckscher'in 1919 yılında yayınlamış olduğu '*Faktör Oranları Teorisi*' adlı makalesinde ve onun öğrencisi olan Ohlin tarafından 1933 yılında '*Bölgelerarası Ticaret ve Uluslararası Ticaret*' adlı kitabında ele alınmıştır. İktisat literatürüne, Heckscher-Ohlin Teorisi olarak girmiştir. Heckscher-Ohlin Teorisi, ülkeler hangi üretim faktöründe zengin olarak sahipse, üretimlerini o faktörü yoğun biçimde gerektiren mallarda mukayeseli üstünlük elde eder, yani o malları daha ucuza üretip o alanlarda uzmanlaşabilmektedir. Ülkede yoğun olarak sahip olunan üretim faktörü miktarı esas alınarak, emek yoğun veya sermaye yoğun üretim yöntemi belirlenmelidir. Üretim faktörlerinden emek gücünün göreceli olarak bol olduğu bir ülkede, emek yoğun malların ucuza üretilmesi ve uzmanlaşması beklenmektedir. Sermaye faktörünün zengin olduğu bir ülkede ise sermaye yoğun malların ucuza üretilmesi ve uzmanlaşması beklenmektedir (Coşkun, 2014: 5).

2.1.4.3. Yeni Dış Ticaret Teorileri

Neo Klasik Dış Ticaret Teorileri günümüz koşullarında son derece karmaşık olan dış ticaret modellerini açıklamakta yetersiz kalmıştır. Dış ticarete görülen eksikliklerin giderilmesi için '*Yeni Ticaret Teorileri*' geliştirilmiştir. Bu modeller ölçek ekonomilerine önem vermektedir. Yeni Dış Ticaret Teorilerinden Nitelikli İşgücü Teorisi, Teknoloji Açığı Teorisi, Ürün Dönemleri (Ürün Hayat Eğrisi) Teorisi, Tercihlerde Benzerlik Teorisi, Ölçek Ekonomileri Teorisi, Monopolcü Rekabet Teorisi, Endüstri İçi Ticaret Teorisi, Ürün Farklılaştırması Teorisi ve Rekabetçi Üstünlükler Teorisi aşağıda başlıklar halinde ele alınmıştır.

Nitelikli İşgücü Teorisi: D.B. Keesing ve I. B. Kravis tarafından geliştirilmiştir. Bu teoriye göre, gelişmiş ülkeler arasında yapılan dış ticaretin büyük bir bölümü nitelikli işgücünün farklılıklarına dayanmaktadır. Faktör verimliliği, faktör fiyatları ve faktör oranlarının farklılığı sanayi yapılarında farklılıklara neden olmaktadır (Keesing, 1965: 288). Nitelikli işgücü bol olan ülkeler, üretimlerini bu faktörlere dayalı mallarda yaparak uzmanlaşmalı ve o malların ihracatını yapmalıdır. Emek faktörü bol olan ülkelerde ise, niteliksiz emeğe ihtiyaç duyulan malları üreterek üstünlüğe sahip olabilirler. Nitelikli işgücüne sahip ülkelerin ihracatları büyük ölçüde nitelikli emek yoğun mallar olurken,

niteliksiz işgücüne sahip ülkeler ise niteliksiz ürünler üreterek ihraç etmektedir (Atik, 2006: 25).

Teknoloji Açığı Teorisi: M.V. Posner tarafından geliştirilmiştir. Sanayisi gelişmiş ülkeler arasındaki dış ticaretin nedenlerini yeni ürün ve üretim yöntemlerine dayandırmaktadır. Zaman faktörünü de dikkate alan bu teori, dış ticaretin temellerini belli bir zaman diliminde gerçekleştirilen yenilik veya taklit sürecinin olduğunu ileri sürmektedir. Teknoloji Açığı Teorisine göre, yeni bir mal veya üretim teknolojisi geliştiren ülkeler bu mal veya ürünün ilk ihracatçısı olacaktırlar. Fakat zaman içinde bu üretim yöntemlerini elde eden diğer ülkelerin işgücü, doğal kaynaklar gibi diğer avantajlar nedeniyle rekabet üstünlüğü elde etmeleriyle ithalatçı konuma düşebileceklerdir. Teknoloji Açığı Teorisi, teknolojik düzeyi dış ticaretin belirleyicisi olarak analize katarak teoriye dinamik bir nitelik kazandırmaktadır. Teknolojik açıkların büyüklüğü ve ortaya çıkma nedenlerinin açıklanmasında yetersiz kalan teori başarılı olamamıştır. Teknoloji Açığı Teorisinin eksiklerinin giderilmesi için, R. Vernon tarafından Ürün Dönemleri Teorisi geliştirilmiştir (Dura, 2000: 6-7).

Ürün Dönemleri (Ürün Hayat Eğrisi) Teorisi: Teknoloji Açığı Teorisinin uzantısı ve geliştirilmiş şekli olan Ürün Dönemleri Teorisi Raymond Vernon tarafından geliştirilmiştir. Yeni bir ürünün icadından, standart bir hal alana kadarki sürede çeşitli devrelerden geçmekte olup her devre kendine özgü özellikler barındırmaktadır. Bu nedenle dış ticarete konu olan malların durumu dönemler itibariyle değişiklikler göstermektedir (Seyidoğlu, 2009: 102). Ürün dönemleri teorisi, yeni bir ürünün keşfinden standart bir hale gelinceye kadar, yeni ürün, olgunlaşan ürün ve standart ürün olmak üzere üç ana dönemden geçmektedir (Vernon, 1966: 195). Vernon tarafından üç ana dönemde ele alınan teori, ayrıntılı olarak beş aşamada ele alınabilir (Öztürk, 2009: 42-43):

Birinci aşama, ürünün yurtiçinde tanıtıldığı ve iç piyasanın taleplerine yönelik üretimin gerçekleştirildiği “Yenilik” aşamasıdır. Üretici firma, ürün üretim teknolojisine tek başına sahip olduğundan üretim yalnızca yurtiçinde yapılmaktadır.

İkinci aşama, üretilen ürünün önemli ölçüde olgunlaştığı aşamadır. Ürünün iç piyasadaki talebi ve miktarı artmıştır. İç piyasaya yönelik olan ürün, bu özelliğini korumakla birlikte ihracatına başlandığı “Gelişme” aşamasıdır.

Üçüncü aşama, üretim teknolojisinin yaygınlaştığı ve standartlaştığı aşamadır. Yenilikçi firmalar iç ve dış piyasalara teknoloji transferi yapmaya başladığı “Olgunlaşma” aşamasıdır.

Dördüncü aşama, üretim maliyetlerinin düşük olduğu ülkelerde üretimin yapıldığı ve ürünün lisansını alan ülkenin ihracatını arttırdığı “Gerileme” aşamasıdır.

Beşinci aşama, teknolojiyi sonradan satın alan ülkeler, maliyet avantajından dolayı yenilikçi ülkelere malı ihraç etmeye başladığı aşamadır. Böylece yenilikçi ülke açısından bu üretim zaman içinde azalır ve bir süre sonra üretim ekonomik olmadığından durdurularak yok olur, bu aşamaya “Yok olma” aşaması denilmektedir.

Tercihlerde Benzerlik Teorisi: İsveçli iktisatçı Steffan B. Linder tarafından geliştirilmiştir. Linder, homojen olmayan sanayi malları ticaretinin temel belirleyicilerinin maliyetlerden çok, zevk ve tercihlerin benzerliğine yani *talep koşullarına* bağlı olduğunu ileri sürmüştür (Seyidoğlu, 2009: 104). Halk tarafından en çok talep edilen ürünler firmalar tarafından üretilmektedir. Bu nedenle bu ürünlerin ülke genelinde geniş bir piyasasının olduğu anlamına gelecektir. Üretilen bu ürünler aynı zamanda yurtdışına da ihraç edilmektedir. Ülke halkının tercihlerine benzerlik gösterdiği ülke, ihracatın gerçekleştirileceği en uygun ülke olacaktır. Gelir düzeyi, zevk ve tercihleri belirleyen temel etkidir. Gelir düzeyindeki artış ve ekonomik gelişmeler, toplumun zevk ve tercihlerini belirlemektedir. Ülke içinde azınlık konumunda olan çok zengin veya çok fakir olan azınlık durumundaki kişilerin talepleri ithal edilmektedir. Ülkeler arasındaki gelir dağılımı ve kişi başına gelir düzeyi farkı ne kadar az olursa, dış ticaretin o kadar çok olacağı varsayılmaktadır (Öztürk, 2009: 38-39).

Ölçek Ekonomileri Teorisi: F. Graham ve G. C. Haufbauer tarafından geliştirilen Ölçek Ekonomileri Teorisi, bazı endüstrilerin ölçek ekonomileri avantajlarından faydalanarak üretim artışlarını sağlayabilmektedir. Üretim ölçeği artarken ortalama birim maliyetler azalıyorsa üretimde ölçeğe göre azalan maliyet ya da artan getiri durumu söz konusudur (Seyidoğlu, 2009: 105). Ölçek ekonomileri içsel ve dışsal olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İçsel ölçek ekonomileri, firmanın üretim seviyesini artırması sonucu maliyetlerinde bir azalmanın söz konusu olduğu durumdur. Dışsal ölçek ekonomileri, endüstrideki üretim hacminin artması sonucu firmanın ortalama maliyetlerinde bir azalmanın olduğu durumdur. Geniş bir pazara sahip olan firmalar, İçsel ve Dışsal ölçek ekonomileri avantajlarından faydalanarak daha düşük maliyetlerle üretimi gerçekleştirip karşılaştırmalı üstünlükler elde ederek bu ürünün ihracatçısı konumunda olabilirler (Öztürk, 2009: 34). Bir ürünün geniş bir ulusal pazara sahip olması, o ürünün ihracatında o ülkeye avantaj sağlamaktadır (Krugman, 1980: 950).

Monopolcü Rekabet Teorisi: Benzer özelliklere sahip ülkelerin endüstriler arası büyük hacimli ticaret akımlarının sebeplerini açıklamaya yönelik geliştirilen teoridir (Helpman, 1987: 63).

Bu teorinin iki temel varsayımı bulunmaktadır. İlk varsayım firmanın, ürünlerini farklılaştırma olanağına sahip olduğudur. Ürün farklılaştırma durumu, monopolcü rekabetin ortaya çıkmasında mühim bir faktördür. Ürün farklılaştırılmasında amaç, ürünün tüketicilerin gözünde diğer ürünlerden farklı olduğu izlenimi oluşturmaktır. Ürün farklılaştırma durumu, her bir firmanın bir endüstride belirli bir özel mallarda monopole sahip olmasını ve bu sebeple rekabetten bir ölçüde soyutlanmasını sağlamaktadır. İkinci olarak, endüstrideki her bir firmanın rakip firmalar tarafından belirlenen fiyatları veri kabul etmesi varsayımdır. Monopolcü rekabet teorisine göre, endüstride bulunan her bir firmanın diğer firmalarla rekabet halinde olmalarına rağmen, tekeli bir firma gibi davrandığı varsayımdır (Seyidoğlu, 2009: 106-107). Endüstriler arası ticaret, genel itibariyle benzer faktör gelirlerine sahip olan ülkeler ve benzer faktör yoğunluklarına sahip olan ürünler arasındaki ticaret olarak ifade edilmektedir (Horvat, 1999: 82).

Endüstri İçi Ticaret Teorisi: Klasik dış ticaret teorileri ülkeler arasında faktör donanımlarının birbirlerine yakın olması halinde ticaretin artmasını açıklayamadığından, Endüstri İçi Ticaret Teorisi geliştirilmiştir (Öztürk, 2009: 31).

Bu teori, ticaretin neden yapılmadığından çok var olan ticaretin yapısı ve işleyişine yönelik bir çözümlerdir. Endüstriler arası ticaret, farklı endüstriler tarafından üretilen birbirinden farklı malların ticaretini ifade ederken; Endüstri içi ticaret ise benzer endüstrinin ürünlerini ihraç ve ithal etmesini kapsamaktadır. Zaman içerisinde ülkelerin teknoloji düzeyleri, nitelikli işgücü ve sermayenin bulunabilirliği giderek artan şekilde birbirine benzemektedir. Bu nedenle belirli bir endüstrinin içinde birden fazla mukayeseli üstünlük bulunmamaktadır. Dış ticaret karşılaştırmalı üstünlüklerle değil, ölçek ekonomilerinin sebep olduğu endüstri içi ticaret şeklinde gerçekleşmektedir. Endüstri içi ticaret, karşılaştırmalı üstünlüklerle elde eden kazançları aşmaktadır. Bunun nedeni ise endüstri içi ticaret, daha büyük piyasalardan faydalanma imkânı vermektedir. Bu nedenle endüstri içi ticaret, gümrük duvarları aşağıya çekilmiş, gelişmişlik düzeyi yüksek, kişi başına gelir seviyesi yüksek ve iç pazarı geniş ülkeler arasında yoğun bir şekilde yapılmaktadır (Seyidoğlu, 2009: 112).

Ürün Farklılaştırması Teorisi: Geleneksel dış ticaret teorilerinde dış ticarete konu olan malların tam rekabet varsayımı nedeniyle homojen olduğu kabul edilmektedir. Malların

homojen olması durumunda ithal veya ihraç edilmeyecektir. Sanayi ürünlerinin büyük bir bölümü gerçek hayatta homojenlik varsayımına uymamaktadır. Üreticiler aynı malı değişik şekillerle üreterek her endüstri dalında ürün farklılaştırmasına gitmektedirler. Ayrıca tüketici zevk ve tercihlerine göre piyasada farklı ürünler üretilmektedir (Seyidoğlu, 2009: 112).

Ürün farklılaştırması neticesinde tüketiciler dış ticaret yoluyla çeşitli tüketim malı alma olanağına sahip olurken; üreticiler ise ölçek ekonomileriyle maliyetlerini düşürmektedirler. Maliyetlerdeki düşüşler fiyatlara yansiyarak tüketicilere daha düşük fiyatlarla daha çok ürün alma olanağını sağlamaktadır (Öztürk, 2009: 45).

Rekabetçi Üstünlükler Teorisi: Porter'a göre, mal ve hizmet piyasasında rekabet firmalar arasındadır, uluslar veya ülkeler arasında değildir (Porter, 1990, 74). Bu teoriye göre, ülkelerin rekabet ettikleri konu ürünlerin fiyatları veya kaliteleri değil, asıl rekabet ettikleri konu, çok uluslu şirketler için ülkenin çekici duruma getirilmeye çalışarak rekabet edilmesini sağlamaktır. Bu anlamda hükümetlerin belirlediği dış ticaret politikaları, ucuz emek gücü gibi etmenlerle rekabet değil; rekabet üstünlükleri sağlayan sağlam, yaygın bir ulaşım ve iletişim ağı oluşturmak düşüncesidir. Yerli bir firma uluslararası bir rekabet gücüne sahip olmak istiyorsa, fiyat dışı unsurların dışında, ürünün kalitesine, hızlı ürün teslimine ve satış sonrası servis sağlamasına bağlıdır (Kibritçioğlu, 2010: 2). Porter, ülkelerin uluslararası alanlarda üstünlük sağlayacak unsurlarını "Elmas Modeli"nde açıklamıştır. Bunları faktör koşulları, talep koşulları, ilgili ve destekleyici endüstriler ve firma yapısı, stratejisi ve rekabet faktörünün yanında şans faktörü olan savaş ve doğal afetler şeklinde açıklamıştır (Arslan, 2014: 28).

2.1.5. Dış Ticaret Politikası Amaç ve Araçları

Bu bölümde ülkelerin dış ticarete müdahale yöntemlerinin belirlenmesi ve bu belirlenen müdahalelerin amaç ve araçları incelenecektir. Diğer bir ifadeyle, ihracat ve/veya ithalatın kısıtlanması veya özendirilmesinin amaç ve araçları incelenecektir.

2.1.5.1. Dış Ticaret Politikası Amaçları

Hükümetlerin, ülkenin dış ticaret ilişkilerine müdahale etmesinin önemli amaçları bulunmaktadır. Ekonomik Kalkınma, Dış Ödemeler Dengesizliklerinin Giderilmesi, Dış Rekabetten Korunma, Piyasa Aksaklıklarının Giderilmesi, İstihdamın Sağlanması, Hazineye Gelir Sağlama, Otarşı ve Dış Politika Amaçları gibi önemli amaçlar hedeflenmektedir.

Ekonomik Kalkınma: Dış ticaret politikalarının amaçlarından birincisi, ülkelerin refah düzeylerinin yükseltilmesidir. Bir ülkenin vatandaşlarının hayat standartlarının yükseltilmesi, büyüme ve ekonomik politikalarının dış ekonomik ilişkilerle düzenlenmesini gerektirmektedir. Hedef olarak ülkenin refahının artırılması tek başına yeterli olmadığı gibi, bu hedefin sağlıklı ve kaliteli yapılması önemli bir amaç olarak belirlenmesi gerekmektedir. Bir ekonominin dışa açılması, üretim aşamalarında dış kaynakların kullanılması anlamına gelmektedir. Bu dışa açılmanın gözlenebilir ve izlenebilir olması gerekmektedir (Karluk, 2003: 168).

Dış Ödemeler Dengesizliklerinin Giderilmesi: Ödemeler bilançosunda oluşan açıklar, ulusal ekonominin üzerinde bazı önemli olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Ödemeler bilançosu açık veren ülkelerin döviz rezervlerinde azalmalar yaşanmaktadır. Bu azalmalar ülkeler üzerinde önemli derecede baskı oluşturmaktadır. Bu nedenle, ülkelerin dış ticaret politikasının amacı, döviz getirisi olan işlemlerin yoğunlaştırılması ve döviz götürüsü olan işlemlerin azaltılmasıyla dış ticaret bilançosu açıklarının giderilmesi amaçlanmalıdır (Seyidoğlu, 2009: 140).

Dış Rekabette Korunma: Ülke ekonomilerinin dış rekabete karşı korunması ve güçlendirilmesi dış ticaret politikalarından bazılarıdır. Ekonomide bulunan sanayi dallarının rekabete karşı korunması gerektiği gibi; rekabet edebilmeleri için bilgi, araştırma, ulaştırma ve fiyat noktalarında yeteri kadar desteklenmeleri gerekmektedir (Ertürk, 2001: 106).

Piyasa Aksaklıklarının Giderilmesi: İç piyasalardaki tekelleşmenin yaygınlaşması, üretimde kaynak etkinliğinin bozulmasına ve tüketicilerin kalitesiz mallara yüksek bir fiyat ödemesine neden olmaktadır. Böylesi bir durumda hükümetler, gümrük tarifeleri veya diğer kısıtlamaları azaltılması ile iç piyasalarda rekabetin gelişmesine olanak tanımaktadır. Böylece tekelleşmenin önüne geçilerek kaynak dağıtımında etkinlik sağlanmaktadır (Seyidoğlu, 2009: 141).

İstihdamın Sağlanması: Üretim kaynaklarının tam ve etkin kullanılması ekonomik kalkınmayı beraberinde getirecektir. Uygulanacak dış ticaret politikaları, işsizliği azaltabilir veya arttırabilir. İthalatın kısıtlanması, ihracatın teşvik edilmesi işsizliği azaltacağı gibi, tam tersi politikalar da işsizliği arttırabilmektedir (Ertürk, 2001: 107).

Hazineye Gelir Sağlama: Ülkeler ithalata ve ihracata konulan vergilerle hazineye önemli gelir sağlamaktadırlar (İyiboçkurt, 2001: 172-174).

Otarşi: Ülkelerin ekonomik olarak kendi kendilerine yetebilmelerini ifade etmektedir. Otarşiyi benimseyen ülkeler, dış ticaret politikalarının amacını dış dünya ile ekonomik ilişkilerini en aza indirmeyi hedeflemektedirler (Karluk, 2003: 167).

Dış Politika Amaçları: Dış ticaretin başka bir amacı da dış politikayı yönlendirmesidir. Dış ilişkiler, izlenen dış ticaret politikaları ile yakından ilgili olabildiği gibi, tamamen dış ticaret politikaları ile de yapılmamaktadır (Ertürk, 2001: 107).

2.1.5.2. Dış Ticaret Politikası Araçları

Dış ticaret politikası araçları, Gümrük Tarifeleri, Tarife Dışı Kısıtlamalar, Karşılıklı Ticaret ve İhracatın Özendirilmesi şeklinde ifade edilmektedir.

Gümrük Tarifeleri: Gümrük tarifeleri, ülkelerin belirlediği ve uyguladığı dış ticaret politikalarının önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Dış ticarete konu olan malların ülkeler arasındaki serbest dolaşıma konulan kısıtlamadır. Tarifeler ile ülkenin yararına olmayacak malların ülkeye girişine engel olunurken, yeni kurulan ve gelişimini henüz tamamlayamayan genç endüstri dallarının dış rekabete karşı korunması amaçlanmaktadır. Ülkeler ithal edilen malların azaltılması veya kısıtlanmasını istemeleri halinde, gümrük tarifesi oranlarını yükseltmektedirler. Bu durumun tam tersi de geçerlidir; ülkeler ithal edilecek malların ülkeye yoğun olarak girmelerini istemeleri halinde gümrük tarifesi oranlarını düşürmektedir. Gümrük tarifeleri iki şekilde uygulanmaktadır. Birinci durum, bir malın ülkeye ithali sırasında alınan vergilerdir. İkinci durum ise, ithalata konu olan mallardan alınacak verginin oranı belirleyen tarife cetvelleridir (Karluk, 2003: 171).

Tarife Dışı Kısıtlamalar: Özellikle miktar kısıtlaması ile tarife dışı kısıtlamalar, ülkelerin dış ticaretini düzenlemede tercih ettiği bir dış ticaret politikası aracıdır. Tarifelerden farklı olarak kesin bir sınırlama getirerek etkili bir sonuç doğurmaktadırlar. Tarife kısıtlamalarında olduğu gibi, tarife dışı kısıtlamaların da uluslararası ticareti düzenleme, ülke içi üreticileri koruma ve ödemeler dengesini düzenleme gibi işlevleri bulunmaktadır (Ertürk, 2001: 109).

Karşılıklı Ticaret: Bağlı ticaret veya karşılıklı ticaret; mal, hizmet ve teknoloji satışı ile ödemenin nakit yerine başka yöntemlerle yapıldığı ticari işleme verilen isimdir. Döviz darboğazlığı yaşayan ve ürünlerini dünya pazarlarında satmak isteyen ülkeler tarafından tercih edilen, karşılıklı olarak mal, hizmet ya da teknoloji transferi aracılığıyla yapılan bir ticaret

yöntemidir. Nakit esasına dayanmayan ödeme şekilleri; mal, hizmet veya teknoloji transferi ile alacakların devrinin yapıldığı ödeme yöntemidir (Arslan, 2014: 48).

İhracatın Özendirilmesi: Bir dış ticaret politikası aracı olarak ihracatın özendirilmesi, kısa dönemde ihracatın ve döviz gelirlerinin artırılması, uzun dönemde ise ülke kaynaklarının ihracat sanayisine kaydırılmasını sağlamak amacı ile devletin dış ticarete müdahalesi amaçlanmaktadır. Ülkeler, içinde buldukları ekonomik konjoktüre göre çeşitli ihracatı özendirme politikaları önlemleri uygulayabilmektedirler. İhracat artışlarının sağlanabilmesi amacı ile yatırım ve üretimi özendiren önlemlerin alınması gerekmektedir. Ayrıca ihracatın özendirilmesi için çoklu kur uygulamaları, prim verilmesi, döviz tahsisi, vergi iadesi, vergi indirimi ve vergi muafiyeti tanınması, düşük faizli kredilerden yararlandırılması gerekmektedir. Birçok ülke, ihracatın artırılması ile ödemeler bilançosu açıklarını kapatmak ya da azaltmak ve iç piyasadaki üreticilerini koruyabilmek için ihracatın özendirilmesi politikasını uygulamaktadır (Ertürk, 2001: 109-110).

2.1.6. Türkiye'nin Dış ticaretinin Genel Değerlendirmesi

Türkiye'nin dış ticaretinin genel bir değerlendirilmesi yapıldığında; korumacı ve müdahaleci Dış Ticaret Politikalarının uzun bir zaman benimsendiği ve temel ekonomik politikalarının ise, kendi kendine yeterli olabilecek bir ekonomik yapı hedeflediği görülmektedir. Ayrıca dış ticaret dengesinin ithalattaki değişimlere göre belirlenmekte olduğu görülmektedir. Bunun sebeplerine bakıldığında genel olarak ithalatın parasal olarak ihracatın parasal değerinden yaklaşık olarak iki katı olduğudur. Devalüasyon dönemleri haricinde ihracatta ciddi artışların olmaması, ithalattaki değişim oranlarının ihracatın değişim oranlarına göre yüksek olması, ihracatın ithalatı karşılama oranındaki ciddi bir artışın olmaması, dış ticaret açığının artma eğiliminde olduğunu göstermektedir (Aksoy ve Çoşkun, 2014: 398).

2.1.6.1. Türkiye'nin İhracatı, İthalatı, Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Dengesi

Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar Türkiye ekonomisinde pek çok alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Yaşanan bu önemli gelişmeler dış ticaret alanında da kendisini fazlasıyla göstermiştir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından günümüze gelindiğinde Türkiye dış ticaret hacminde rakamsal olarak çok büyük gelişmeler yaşanmıştır. Bu bölümde Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze Türkiye'nin dış ticareti özetlenecektir.

1923-1938 dönemi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına denk gelmektedir. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerinde

olumsuz etkileri olmuştur. Ulaştırma alt yapı ağlarının yeteri düzeyde olmayışı, sermaye birikiminin azlığı gibi ekonomik sıkıntılar, dönemin ülke ekonomisini bir bütün halinde ele alınmasından çok, bölgesel olarak ele alınmasına neden olmuştur. Yerel sermaye birikiminin az olmasından dolayı yabancı sermayeye ihtiyaç duyulmuştur. Ancak Türkiye ekonomisine yeteri kadar güven duyulmamasından dolayı, yabancı sermaye ve girişimci gücünün Türkiye’de istenilen düzeyde yatırım yapmadığı görülmüştür. 1923 yılında İzmir’de yapılan İktisat Kongresi’nde kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin yol haritası çizilmiştir (Savrul, vd., 2013: 61).

Türkiye ekonomisi kuruluş yıllarında dışa açık ve bağımlı ekonomik özelliklerin hepsini taşıyordu. Tarıma dayalı olan ekonominin yapısında dönüşüm hamleleri yapılmamış, henüz sanayi kurulmamıştı. Temel tüketim mallarından gıda ve tekstil maddeleri ithalat yoluyla karşılanıyordu. Bu temel tüketim malları ithalatının karşılanması için tarımsal ve madensel ürünler ihraç ediliyordu. Türkiye ekonomisi dış ticaret verileri cari fiyatlarla 1923 yılında ihracat 84.7 milyon TL, ithalat 144.8 milyon TL iken, 1932 yılında ihracat 101.3 milyon TL, ithalat 85.5 milyon TL olarak gerçekleşmiştir (Şahin, 2009: 43-45).

1930’lu yıllar, dış ticaretin hükümet tarafından sıkı kontrol ve denetim altında yürütüldüğü yıllar olmuştur. 1929’da yeni Gümrük Kanunu ve 1930’da TPKK’nin çıkarılması ile hükümete ithalatı kısıtlama ve denetleme imkanı vermiştir. Dış ticaretin kontrol altında tutulması ithal ikameci sanayileşme politikasına da uygun hale getirilmişti. 1932-1938 dönemindeki dış ticaret gelişmeleri şu şekildedir: 1930 yılında ithalat 69.5 milyon ABD doları ve ihracat 71.4 milyon ABD doları iken, 1939 yılında ithalat 93.7 milyon ABD doları ve ihracat 100.8 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir (Şahin, 2009: 70-71).

1940-1946 dönemi Türkiye’de devletçilik ve savaş ekonomisi yılları olarak ifade edilmektedir. İkinci Dünya Savaşı hazırlıkları kapsamında bir milyon kişiden fazla insanın silah altına alınmış olması, üretim ve tüketim hacmini daraltmıştır. İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulanan savaş ekonomisi dış ticaretin gelişmesini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu durum dış ticaretin daralmasına neden olmuştur. Dış ticaret ülkenin koşullarından çok uluslararası koşullardan etkilenmiştir. Dış ticaretin fazla vermesi amaçlandığından ithalat kısıtlanmıştır (Savrul, vd., 2013: 61). 1938 yılında ithalat 149.8 milyon ABD doları ve ihracat 144.9 milyon ABD doları iken, 1946 yılında ithalat 48.9 milyon ABD doları ve ihracat 144.6 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir (Şahin, 2009: 91).

1950-1960 dönemi, Türkiye ekonomisinde liberalleşmenin ikinci defa uygulandığı yıllar olarak ifade edilmektedir. Özel sektör sanayi ve ticaret alanında önemli atılımlar atmıştır. Bununla beraber enerji, liman gibi büyük sermayeli yatırımların devlet tarafından yapılması hedeflenmiştir. Bu dönemde Türkiye ekonomisinde, dış ticaret genel itibarıyla açık vermiş ve ödeme güçlükleri yaşanmıştır. 1950 yılında ithalat 285.664 milyon ABD doları ve ihracat 263.424 milyon ABD doları iken, 1959 yılında ithalat 469.982 milyon ABD doları ve ihracat 353.799 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir (Özdemir, vd., 2016: 156-157).

1970'li yılların sonlarına kadar ithal ikameci politikalar sürdüren Türkiye, ekonomik krizler neticesinde, 1980'li yıllarla birlikte ihracata yönelik sanayileşme politikalarına geçiş yapmıştır. Türkiye için 1980 yılı ekonomisi ve dış ticareti açısından önemli bir yıl olmuştur. Kıbrıs Barış Harekatı ve Petrol krizi gibi 1970'li yıllarda yaşanan iki önemli krizin olumsuz sonuçlarının bertaraf edilmesi ve ekonominin canlandırılması için 24 Ocak Kararları olarak bilinen önemli ve geniş kapsamlı ekonomik paket yürürlüğe konulmuştur. Yürürlüğe konulan bu kararlar, ithal ikameci sanayileşme politikaları ile kapalı olan Türkiye ekonomisini, ihracata dayalı sanayileşme politikalarını ve serbest piyasa şartlarını benimseyen dışa açık bir model haline getirmiştir. Bu uygulamalarla ihracat, Türkiye ekonomisi açısından bir odak noktası haline gelmiştir. İhracatı arttırmaya yönelik teşvik politikaları geliştirilmiştir. Dünya pazarlarında bazı ürünlerimizin rekabet gücünün artırılması için desteklenmiştir. İhracatın gerçekleştirilmesinde önemli olan haberleşme, ulaşım ve diğer altyapı yatırımları gerçekleştirilmiştir. Sabit kur sisteminden esnek kur sistemine geçiş yapılmıştır. Bu dönemde ihracatın önünde bulunan bürokratik engellerin büyük bir bölümü azaltılmıştır. Türk lirası ile dış ticaret yapılması serbest hale getirilmiştir. 1983 yılından sonra dış ticarete liberalleşme hızlı bir şekilde sürdürülmüştür (Oskay, 2004: 54).

1990'lı yıllar Türkiye ekonomisi açısından çalkantılı yıllar olmuştur. Dünyadaki ekonomik durgunluğun yanında yaşanan Körfez Savaşı gibi dış etmenler ile birlikte; yüksek enflasyon, kamu açıkları ve artan iç ve dış borç stoku gibi iç etmenler, 1994 yılında ekonomik krize neden olmuştur. Yaşanan bu kriz sonrasında 5 Nisan Kararları olarak da bilinen ve ekonomideki istikrarın sağlanmasını hedefleyen bir önlemler paketi uygulamaya konulmuştur. Mevzubahis iç ve dış etmenlerin olumsuz neticesinde 1990-1993 yıllarını kapsayan dönemde ihracatta bir yavaşlamanın olduğu görülmektedir. Fakat, 1994 yılında gerçekleştirilen yüksek devalüasyon gibi alınan ekonomik önlemler, uluslararası pazarlarda rekabet gücümüzün olumlu yönde etkilenmesine ve ihracatımızın artmasına destek olmuştur. Ayrıca, Dünya

Ticaret Örgütüne üyelik ve AB ile Gümrük Birliği anlaşmasının yapılmasıyla, uluslararası sorumluluklarımızın artmasına ve belirlenen normlar ışığında dış ticarete yapısal bir dönüşüme kavuşmasına neden olmuştur. 1997 Asya Krizi ve 17 Ağustos 1999 Marmara Depremi ise, Türkiye'nin dış ticaretinin olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur (Oskay, 2004: 54-56).

Bankacılık sektöründeki çözümlenemeyen yapısal sorunlar, yükselen faizler, yurtiçinden bir günde 5 milyar dolarlık sermaye çıkışı ve borsa endeksindeki hızlı düşüşler gibi önemli etmenler sonucunda Şubat 2001 Krizi meydana gelmiştir. Krizin önlenmesine yönelik dalgalı kur sistemine geçiş ve yapılan devalüasyon sonucunda milli para yabancı paralar karşısında değer kaybetmiştir. Ekonomik krizle birlikte milli paranın değer kaybetmesi sonucu yurtiçi talebin azalması, ithalatta bir daralmaya sebep olmuştur (Polat ve Ersungur, 2011: 60).

Türkiye ekonomisinde, 2000-2001 krizi sonrasındaki dönemlerde, istihdam oluşturmayan yüksek büyüme, ihracat ve ithalattaki artışlar, yüksek cari açıklar, sermaye hesabı fazlalıkları, artış gösteren dış borçlar ve yüksek miktarda rezerv birikimi olmuştur. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) ile 2001-2004 yılları arasındaki dönemde Türkiye ekonomisi için hedef ve öngörülerle enflasyon oranı tek haneli rakamlara indirilmiştir. İç talepteki sınırlı canlılıklarının yaşandığı 2002 yılında sanayi üretiminin artış göstermesi ve imalat sanayi ithalatının artması sonucu toplam ithalatın arttığı görülmektedir. Döviz kurundaki istikrarın sağlanması, enflasyon oranlarındaki düşüşlerin olmasıyla birlikte ekonomideki iyimser beklentilerin oluşması ekonomiyi büyüme sürecine sokmuştur. İç talebin düşük olmasından dolayı üreticilerin ihracata yönelmesine ve ihracatın artmasına olanak sağlamıştır. İşgücü maliyetlerinde yaşanan düşüşler ile üretimdeki artışların eğilimi, ihracatın 2003 yılında göstermiş olduğu büyüme 2004 yılında da devam etmiştir. Bununla birlikte, verimlilikteki yaşanan artışlar, dünya ekonomisindeki artış eğilimi ve ihracat fiyatlarının artışı bunu desteklemektedir. 2008 küresel mali kriz, Türkiye ekonomisinde bugüne kadar yaşanan küresel bir kriz olması nedeniyle ayrılmaktadır. Türkiye'de kendisini 2008 yılının sonlarında hissettirmeye başlayan ve 2007'nin yazında ortaya çıkan ABD merkezli bir küresel krizdir. Yaşanan bu küresel kriz Türkiye ekonomisinde, 2008'in son çeyreğinden başlamak üzere mal ve hizmet ihraç ve ithalatında büyük oranda düşüşler yaşanmasına neden olmuştur. EFTA ülke gruplarının dışında kalan ülkelere olan ihracat rakamlarına bakıldığında, 2009 yılında bir önceki yıl olan 2008 yılına göre azaldığı

görülmektedir. Bu azalmaların temel sebepleri ise, tüm dünyada olan talep daralmalarıdır (Erçevik, 2011: 101-111).

Tablo 1. Türkiye'nin 1989-2017 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Değerleri (bin \$)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)	Dış Ticaret Dengesi (X-M)
1989	11627286	15759744	27387030	-4132458
1990	12959382	22300672	35260054	-9341290
1991	13593446	21046997	34640443	-7453551
1992	14714608	22871026	37585634	-8156418
1993	15348913	29429301	44778214	-14080388
1994	18106030	23267977	41374007	-5161947
1995	21598626	35707437	57306063	-14108811
1996	23047717	42930274	65977991	-19882557
1997	26244684	48585060	74829744	-22340376
1998	26881362	45908185	72789547	-19026823
1999	26587173	40686711	67273884	-14099538
2000	27485359	54149795	81635154	-26664436
2001	31333944	41399079	72733023	-10065135
2002	35761981	51270196	87032177	-15508215
2003	47252836	69339692	116592528	-22086856
2004	63120949	97539766	160660715	-34418817
2005	73476408	116774151	190250559	-43297743
2006	85534676	139576174	225110850	-54041498
2007	107271750	170062715	277334465	-62790965
2008	132027196	201963574	333990770	-69936378
2009	102142613	140928421	243071034	-38785808
2010	113883219	185544332	299427551	-71661113
2011	134906869	240841676	375748545	-105934807
2012	152461737	236545141	389006878	-84083404
2013	151802637	251661250	403463887	-99858613
2014	157610158	242177117	399787275	-84566959
2015	143850376	207206509	351056885	-63356133
2016	142529584	198618235	341147819	-56088651
2017	156992940	233799651	390792591	-76806711

Kaynak: Dünya Bankası, 2019a.

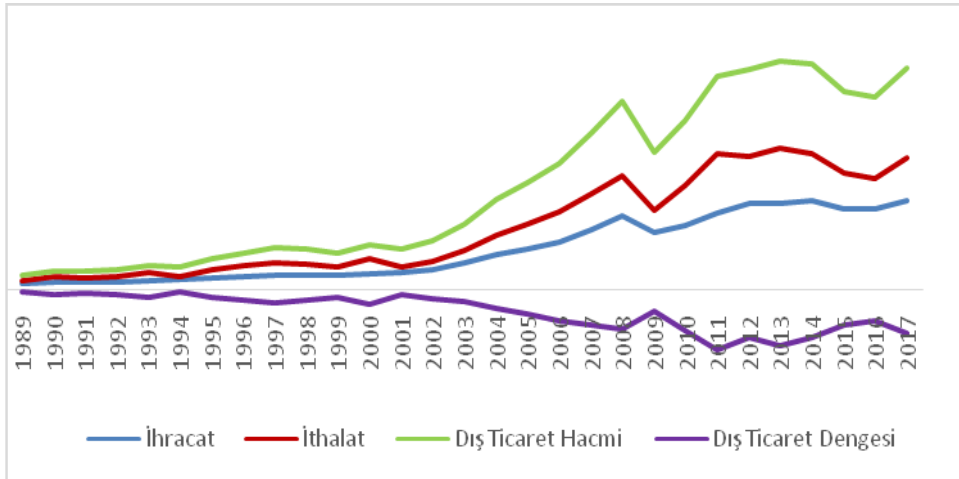
Dünya Bankası verileri kullanılarak tablo tarafımızca türetilmiştir.

Türkiye'nin 1989-2017 yılları arasındaki dış ticaret değerlerini Tablo 1'de İhracat, İthalat, Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Dengesi dönem ortalama değerleri ABD doları cinsinden verilmiştir. Söz konusu bu tabloda 1994, 1999, 2001 ve 2008 ekonomik krizler

Türkiye ekonomisini genel anlamda olumsuz etkilediği gibi dış ticaretini de olumsuz etkilediği görülmektedir.

Tablo 1’de Türkiye’nin 1989-2017 yılındaki dış ticaretine ait değerler verilmektedir. İhracat 1989 yılında yaklaşık olarak, 11 milyar 627 milyon 286 bin ABD dolar seviyesinde iken 2017 yılı itibariyle 156 milyar 992 milyon 940 bin ABD dolar seviyesine ulaştığı görülmektedir. Yine tabloda Türkiye’nin 1989 yılındaki ithalatı yaklaşık olarak, 15 milyar 759 milyon 744 bin ABD doları seviyesindeyken, 2017 yılında 233 milyar 799 milyon 651 bin ABD doları seviyesine yükseldiği anlaşılmaktadır. Dış ticaret hacmi, 1989 yılında 27 milyar 387 milyon 30 bin ABD doları seviyesindeyken, 2017 yılında ise 390 milyar 792 milyon 591 bin ABD doları seviyesine yükselmiştir. Dış ticaret dengesi ise, 1989-2017 yılları arasındaki dönemde sürekli açık verdiği ve 1989 yılında yaklaşık olarak 4 milyar 132 milyon 458 bin ABD doları olan açık, 2017 yılında 76 milyar 806 milyon 711 bin ABD doları olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 1’de Türkiye’nin 1989-2017 yılları arası ihracat, ithalat, dış ticaret hacmi ve Dış Ticaret Dengesi değerleri verilmiştir. Şekilde görüldüğü gibi; 1989 yılından 2017 yılına kadar ihracat, ithalat ve Dış ticaret hacminde aynı yönde bir hareketlilik söz konusu iken dış ticaret dengesinde ise ters yönlü bir hareketlilik durumu söz konusudur. 1989 yılından 2017 yılına kadarki süre zarfında ihracatta önemli artışlar olmasına rağmen, dış ticaret dengesinde de önemli artışların olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedeni ise, ithalatın ihracata göre aşırı artış göstermesidir.

Şekil 1. Türkiye’nin 1989-2017 Dış Ticareti

Kaynak: Dünya Bankası, 2019.

Dünya Bankası verileri kullanılarak şekil tarafımızca türetilmiştir.

2.1.6.2. Türkiye Dış Ticaretinin Dünya Ticaretindeki Yeri

Bu bölümde 1989-2017 yıllar arasında dünya ve Türkiye dış ticaret hacmi yıllara göre karşılaştırma yapılarak incelenecektir.

Tablo 2. Türkiye Dış Ticaret Hacmi, Dünya Ticaret Hacmi ve Yüzdellik Payı

Yıllar	Dünya DTH (Bin Dolar)	Türkiye DTH (Bin Dolar)	Yüzdellik Payı (%)
1989	2311059270	27387030	1.1850
1990	2726028563	35260054	1.2935
1991	3887747685	34640443	0.8910
1992	4928204572	37585634	0.7627
1993	5699222581	44778214	0.7857
1994	7569326497	41374007	0.5466
1995	9421717466	57306063	0.6082
1996	10078066230	65977991	0.6547
1997	10697886736	74829744	0.6995
1998	10614432106	72789547	0.6858
1999	11088222823	67273884	0.6067
2000	13498424346	81635154	0.6048
2001	13068742937	72733023	0.5565
2002	13757995757	87032177	0.6326
2003	16071068090	116592528	0.7255
2004	19522372383	160660715	0.8230
2005	21973363339	190250559	0.8658
2006	25493689960	225110850	0.8830
2007	29267134316	277334465	0.9476
2008	33759744242	333990770	0.9893
2009	26212589803	243071034	0.9273
2010	32002344025	299427551	0.9356
2011	38219686779	375748545	0.9831
2012	38281194559	389006878	1.0162
2013	39363319514	403463887	1.0250
2014	39243521280	399787275	1.0187
2015	34294024051	351056885	1.0237
2016	33226513056	341147819	1.0267
2017	33940008079	390792591	1.1514

Kaynak: Dünya Bankası, 2019b.

Dünya Bankası verileri kullanılarak tablo tarafımızca türetilmiştir.

Dünyada olduğu gibi, Türkiye dış ticaret hacminde de 1989 yılından 2017 yılına kadarki dönemde inişli çıkışlı dönemler yaşanmıştır. Bu iniş çıkışın en ciddi yaşandığı yıllar ise, 2009 ve 2015 yılları olmuştur. Örneğin yaşanan 2008 küresel krizinin ardından 2009 yılında dünya dış ticaret hacminde, %22 civarında düşüş yaşanarak, 33 trilyon 759 milyon

ABD dolarından 26 trilyon 212 milyar ABD dolarına düşmüştür. Aynı şekilde Türkiye açısından ise %27 civarında bir düşüş yaşanarak, 333 milyar 990 milyon ABD dolarından, 243 milyar 71 milyon ABD doları düzeyine düşmüştür.

Tablo 2’de dünya dış ticaret hacmi, Türkiye dış ticaret hacmi ve Türkiye’nin dünya dış ticaret hacmi içerisindeki payını göstermektedir. 1989-2017 yılları arasındaki dönemde önemli derecede sayılabilecek dalgalanmaların yaşandığı görülmektedir.

Yine Tablo 2’deki Dünya Bankası verilerine göre, 1989 yılında dünya dış ticaret hacmi, 2 trilyon 311 milyar 59 milyon 270 bin ABD doları olarak gerçekleşirken, Türkiye’nin dış ticaret hacmi ise 27 milyar 387 milyon 30 bin ABD doları ve dünya ticaret hacmi içerisindeki payı %1.1850 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise dünya dış ticaret hacmi, 33 trilyon 940 milyar 8 milyon 79 bin ABD doları olarak gerçekleşirken, Türkiye’nin dış ticaret hacmi 390 milyar 792 milyon 591 bin ABD doları ve dünya ticaret hacmi içerisindeki payı %1.1514 olarak gerçeklemiştir.

2.2. Temel Makroekonomik ve Sosyal Göstergelerin Dış Ticaret Üzerine Etkileri

Bu bölümde Ekonomik Büyüme Kavramı, Ekonomik Büyümenin Ölçülmesinde Kullanılan Kavramlar, Ekonomik Büyüme Türleri, Başlıca Ekonomik Büyüme Teorileri, Büyüme Dış Ticaret İlişkisi ve Türkiye’de Ekonomik Büyüme incelenecektir.

2.2.1. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme; makro düzeyde ülke ekonomileri, mikro düzeyde hane halklarını ilgilendirebilen önemli bir husustur. Bu husus her ülke için ayrı bir öneme sahip olabildiği gibi o ülkede hane halkları için de ayrı bir öneme sahip olabilmektedir. Bu bölümde Ekonomik Büyüme Kavramı, Ekonomik Büyümenin Ölçülmesinde Kullanılan Kriterler, Ekonomik Büyüme Türleri, Ekonomik Büyüme Teorileri, Büyüme Dış Ticaret İlişkisi ve Türkiye’de Ekonomik Büyüme detaylı şekilde ele alınacaktır.

2.2.1.1. Ekonomik Büyüme Kavramı

Ekonomik büyüme, dönemler itibarıyla ekonominin üretim hacminde ortaya çıkan pozitif yönlü değişimdir. Üretim hacminin büyüklüğü Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’daki (GSYH) göstergelerin büyüklüğüne bağlıdır (Turan, 2008: 11). Ekonomik büyüme kavramı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemli bir konudur. Gelişmiş ülkeler için ekonomik büyüme, başka bir deyişle reel GSYH’de yıllar itibarıyla meydana gelen değişimi ifade ederken,

gelişmekte olan ülkeler ise ekonomik büyümenin kavramından çok ekonomik kalkınma kavramına önem vermektedirler. Ekonomik kalkınma, ekonomik büyümeyi de kapsamasının yanında, toplumdaki gelir dengesizlikleri, işsizlik, ekonomik ve sosyal kurumların modernleştirilmesi gibi ekonomik olduğu kadar sosyal ve siyasal alanları da kapsamaktadır (Özel, 2012: 64).

2.2.1.2. Ekonomik Büyümenin Ölçülmesinde Kullanılan Kavramlar

Ekonomik büyümenin ölçülmesinde kullanılan bazı kavramlar bulunmaktadır. Bu kavramlar kısaca şu şekilde açıklanabilir:

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH): Ekonomik büyümeyi ölçmede önemli bir göstergedir. GSYH, belirli bir ülkede belirli bir zaman diliminde meydana getirilen mal ve hizmetlerin parasal değerinin toplamıdır. Bir ülkenin toplam talebi; tüketim harcamaları, yatırım harcamaları, kamu harcamaları ve net ihracattan meydana gelmektedir. Dışa açık ekonomilerde net ihracatın olduğu durum ile kapalı ekonomilerin dış ticaretinin olmadığı durum karşılaştırıldığında, ekonomik büyüme için dış ticaretin önemi anlaşılabilir (Ertek, 2012: 265).

Safi Milli Hasıla: GSMH'den sermayenin aşınma payının (Kc) çıkarılmasıyla safi milli hasıla elde edilir yani SMH=GSMH-Kc olur (Parasız, 1998: 22).

Milli Gelir: Safi milli hasılanın tamamı kişilerin elinde geliri olarak kalmaz. Kişiler elde edilen gelirin bir kısmını ile mal ve hizmet alımı gerçekleştirirler. Kişilerin alımını gerçekleştirdikleri mal ve hizmetlerin içerisinde devlete ödenen dolaylı vergiler bulunmaktadır. Kısacası, safi milli hasıladan dolaylı vergilerin çıkarılmasıyla milli gelir elde edilir (Parasız, 1998: 22).

Kişi Başına Gelir: Kişi başına gelir veya kişisel gelir, halkın cebinde kalan gelirdir. Bunu bulabilmek için şirketlerin ödemiş oldukları kurumlar vergisi, şirketlerin dağıtılmayan karları ve sosyal sigorta kesintileri milli gelirden düşürülür, sonrasında transfer ödemelerinin toplanmasıyla kişi başına gelir elde edilir (Parasız, 1998: 22).

Nominal GSMH: Belli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin o yılın fiyatları ile ölçülmesine denilmektedir. Reel GSMH, belli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin temel alınan bir yılın fiyatları ile ölçülmesine denilmektedir (Yıldırım vd., 2013: 16).

Satın Alma gücü Paritesi (SAGP), Tek fiyat kanununun bir mal yerine, bütün mal piyasaları üzerine uygulanması niteliğinde, ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklılaşmasını ortadan kaldıran, para birimi dönüştürme oranıdır. Ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarını ortadan kaldırarak, ulusal para birimlerini birbirine dönüştüren orandır (Aslan ve Kanbur, 2007: 14).

Ortalama Yıllık Büyüme Hızı: Bir ülkede ekonomik büyümenin hangi oranda gerçekleştiğini belirleyebilmek için ortalama büyüme hızı yıllık hesaplanmaktadır. Ortalama büyüme hızı, belli bir zaman diliminde meydana gelen reel GSYH'nin artışını ölçmektedir (Sever, 2009: 82).

2.2.1.3. Ekonomik Büyüme Türleri

Bu bölümde ekonomik büyümenin tanımları ele alınacaktır. Ekonomik büyüme modelleri ülkelerin siyasal ve ekonomik yönetimleri bakımından değişiklik göstermekte olup aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır (Acar, 2002: 33-35).

Spontane Büyüme: Üretim faktörlerinin kendiliğinden üretime katıldıkları ve belli bir oranda büyümenin gerçekleştiği durumdur. Bu tür durumlarda devletin ekonomiye müdahalesi asgari düzeydedir.

Planlı Büyüme: Bir plan dahilinde kıt kaynakların hangi malların üretimine ne oranda yönlendirildiği ve büyümenin gerçekleştiği durumdur. Amaç ekonominin her alanında etkinliği sağlamaktır.

Kapalı Büyüme: Bu tür büyüme, dışa bağımlılığın olmadığı devletin kendi öz kaynaklarını kullanarak gerçekleştirdiği ekonomik büyüme durumudur. Kapalı ekonomilerde devlet ekonomiye her bakımdan müdahale etmektedir.

Açık Büyüme: Uluslararası sermaye ve emek bu tür büyüme için önemli bir unsurdur. Açık büyüme, serbest piyasa koşullarını benimsemiş tüm ülkelerde görülmektedir.

Durgun Büyüme: Milli gelir ile nüfus artış hızının birbirine eşit olduğu ve dolayısıyla kişi başına gelir artış hızının sıfır olduğu durumdur. Yani, artan nüfus artan geliri tamamen emmekte olup ekonomik büyüme gerçekleşirken kişi başına gelirden bir değişikliğin olmadığı büyüme türüdür.

Üstel Büyüme: Büyüme hızının gittikçe artan şekilde olduğu durumdur. Bu büyüme türüne ülkelerin belli dönemlerinde görülmekle birlikte, üstel büyümeyi devamlı gerçekleştirebilen ülkeye rastlanılamamıştır.

Biyolojik Büyüme: Canlıların büyümesinden esinlenmiştir. Büyüme önce hızlı şekilde devam eder, sonrasında yavaşlayıp ve bir yerde durmaktadır. Hatta bu noktadan sonra gerileme başlamaktadır.

Dengeli Büyüme: Bu tür büyümede karşılıklı bağımlılık söz konusudur. Bu bağımlılık üretim ve tüketimde geçerlidir. Üretim birimi çıktısına pazar bulmaya çalışmaktadır. Dengeli büyümede; yatırım ile tüketim, sanayi ile hammadde, gıda ile giyecek malları, iç ve dış talep gibi konularda denge kurulması amaçlanmaktadır. Kaynak israfının önlenmesi için dengenin kurulması zorunluluktur.

Dengesiz Büyüme: Ekonomi, bölgelere veya sektörler göre daha ileri veya daha hızlı gelişebilir. Böyle durumlar gelişmiş bölgelerin veya sektörlerin geri kalmış bölgelere veya sektörler öncülük yaptıkları durumlardır.

2.2.1.4. Başlıca Ekonomik Büyüme Teorileri

Ekonomik büyüme, ülkelerin ekonomik ve sosyal açıdan refahlarını ölçmektedir. Ekonomik büyümeyi açıklamak için çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. Ekonomik büyüme, her dönemde önemini korumakla birlikte dönemin iktisatçılarına göre değişiklik göstermektedir. Merkantilistler, Fizyokratlar, Klasik İktisatçılar, Keynesyenler, Sosyalist ve Neo-Klasik İktisatçılar tarafından geliştirilen büyüme kuramlarının yanında içsel büyüme kuramları da bulunmaktadır.

Merkantilist Büyüme Teorisi: Merkantilist büyüme modeli, Avrupa iktisadi düşüncesinde 15. ile 18. yüzyılları arasında kalan dönemde etkisini göstermiştir. Merkantilizm, ticari kapitalizm olarak adlandırılmaktadır. Bu modele göre ülkelerin kalkınması ticaret sonucu elde edilen kıymetli madenlere bağlıdır. Ayrıca uluslararası rekabette kendi ülkesinin çıkarlarının her şeyden önce geldiğini savunan bir politikadır. Merkantilist düşünceye göre servetin büyüklüğü kıymetli madenlerle ölçülür. Kişiler gibi devletlerin de kıymetli madenleri olmalıdır. Bu nedenle, devletin uygulayacağı politika kıymetli madenlerin elde edilmesine yönelik olmalıdır. Sonuç olarak, büyümenin temelinin daha fazla değerli madenler biriktirmek olduğu düşünülmektedir (Özsağır, 2008: 2-3).

Fizyokrat Büyüme Teorisi: Merkantilist düşüncenin aksine ekonomik büyümenin, sadece ticaret ve sanayi ile olmadığını; çiftçilik, balıkçılık ve madencilik gibi faaliyet alanlarında ve toprağın yardımıyla üretim gerçekleştirilerek elde edilen mallardan oluştuğunu savunan düşüncedir. Fizyokratlara göre servetin kaynağı üretimdir. Tarım ise, ürün artışının tek kaynağıdır. Fizyokratlara göre toprak, net artış sağlayan tek verimli faaliyet alanıdır. Toprak kendisine harcanan emekten daha fazlasını verirken diğer faaliyet alanlarının böyle bir özelliğe sahip olmadıklarına inanmaktadırlar. Sanayi; hammaddelerin niteliğini, ağırlığını, faydasını ve rengini değiştirebilmektedir. Yani olmayan bir şeyi meydana getirmez; bu nedenle tarım, büyümenin dinamik faktörüdür. Büyümeyle gerçekleştiren sermaye birikiminin temelini toprak oluşturmaktadır. Kısacası Fizyokratlar büyümenin temelini daha fazla üretmek olduğuna inanmaktadırlar (Özsağır, 2008: 3-4).

Klasik Büyüme Teorisi: Klasik büyüme modeli, 19. Yüzyılın başlarında İngiltere'nin sorunlarından esinlenerek, A.Smith, D.Ricardo, J.S. Mill ve James Mill gibi klasik iktisatçılar tarafından geliştirilen bir modeldir. Bu modele en büyük katkıyı Ricardo verdiği için model Ricardo modeli olarak da bilinmektedir (Acar, 2002: 61). Klasik büyüme modelinde, ekonomi sürekli tam istihdam düzeyinde, tam rekabet koşullarının geçerli ve ücretlerin doğal düzeyde olduğu görüşü hakimdir. Bu görüşe göre; kısa dönemde, ekonomide sermaye miktarı artırılamadığı ve teknoloji düzeyinin sabit olmasından dolayı üretim, emek miktarına bağlıdır. Klasik büyüme modeline göre; büyüme, sermaye birikimine yani yatırımlara bağlıdır. Klasik iktisatçılar, büyümenin sadece kısa dönemli analizini yapmışlar. Çünkü teoriye göre büyüme ancak kısa dönemde mümkün olabilir. Uzun dönemde ekonominin durgunluk aşamasına gireceğinden kar hadleri düşer ve dolayısıyla yatırımlar azalır; bunun sonucunda uzun dönemde ekonomik büyüme durur (Şen, 2007: 20).

Keynes Büyüme Teorisi: Bir ülkenin refahının artması o ülkede yaşayan bireylerin reel gelirlerinin artmasına bağlıdır. Bireylerin reel gelirlerinin artması ise, istihdam edilmelerine bağlıdır. Ancak, ülkenin istihdam düzeyi her zaman çalışmak isteyenlerin hepsini karşılayabilecek düzeyde olmayabilir. Keynes'in "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" adlı eserinde ekonomilerin genellikle eksik istihdam düzeyinde olduğunu, Klasik iktisatçıların aksine ekonominin tam istihdam düzeyinde olmasının pek rastlanan bir durum olmadığını belirtmiştir. Keynes'e göre ekonomilerin durgunluk halinden kurtulabilmeleri için talebin artması gerekmektedir. Talebin artması sonucu mevcut stoklar eriyecek, eriyen stoklar talebe karşılık vermek için yeni yatırımları teşvik edecek, artan yatırımlar büyümeyle

hızlandıracak ve böylece ekonomide eksik istihdam düzeyinden tam istihdam düzeyine gelmiş olacaktır (Acar, 2002: 77-78).

Sosyalist Büyüme Teorisi: Sosyalist büyüme modeli şu şekilde ifade edilebilir (Acar, 2002: 67):

“Sosyalist büyüme modeli, kapitalist sistemdeki çelişkilerin devamlı bir büyüme sağlayacağını fakat büyüme süreci içinde çelişkilerin gittikçe şiddetlenerek sonunda sistemi çökerteceğini ileri sürmektedir.”

Karl Marx'ın büyüme modeli, kapitalist büyüme modelinin genel bir eleştirisi niteliğindedir. Marx'ın emek değer teorisi, artık değer teorisi ve kar teorisi üzerine kurulmuştur. Marx'ın emek değer teorisi; bir malın değeri, kişinin sahip olduğu fiziksel ve zihinsel beceriler olarak tanımlanabilen emek tarafından belirlenmektedir. Artık değer teorisi ise, işçinin emek-zaman ölçeğinde emeğini kapitaliste ait sermaye ile üretime sokması sonucu işçi sabit ücret kazanırken kapitalistin sahibi olduğu sermayeye kendi değerinin yanında artı bir değer de sağlaması, ancak bunda ücret haricinde bir kazanım elde edememesidir. Marx'a göre kâr oranı ise artı değer, değişir sermayeye oranıdır (Sarıtaş, 2017: 45). Karl Marx'ın büyüme modelinde belirleyici unsur sermaye birikimidir. Sermaye birikimi artık değer kapitale dönüşümüyle olmaktadır. Yani artık değer elde etmek için kullanılan sermayenin büyümesi, artık değer büyümeye ile birikimli olarak büyümektedir (Özsağır, 2008: 5).

Neo-Klasik (Solow) Büyüme Teorisi: Tobin, Swan ve Solow tarafından geliştirilen Neo-Klasik büyüme modeli, emek ve sermayenin üretim sürecinde birbirini ikame edebileceklerini varsaymışlar. Ayrıca bu modele en büyük katkıyı Solow yaptığından Solow Büyüme Modeli de denilmektedir. Solow Büyüme Modeli, ekonominin en önemli sorunun üretilen çıktının bugün ne kadarının tüketileceği ve gelecek için ne kadarının tasarruf edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca Solow, ekonomide tasarruf yatırım eşitliği olduğunu ve tasarrufun bir ekonominin gelecek üretimi için sahip olacağı sermaye miktarını belirlediğini belirtmektedir. Tasarruf oranının durgun durum sermaye stokunun temel belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Tasarruf oranı yüksek ise ekonomi daha büyük sermaye stokuna ve daha yüksek çıktıya sahip olacaktır. Tam tersi bir durumda, eğer tasarruf oranı düşükse ekonominin daha düşük bir sermaye stokuna ve daha düşük bir çıktıya sahip olduğunu belirtmektedir. Kısa dönemde daha yüksek tasarruf daha yüksek büyüme olacağını fakat uzun

dönemde yüksek tasarruf oranındaki artış ekonomi yeni durgun duruma ulaşıncaya kadar ekonomik büyümeyi arttıracaktır (Parasız, 1998: 389-396).

İçsel Büyüme Teorisi: Neo-Klasik büyüme modelinin bir devamı niteliğindedir. İçsel büyüme modeli ilk defa 1986 yılında P.M. Romer tarafından ortaya atılmıştır. Romer içsel büyüme modelini oluştururken K. Arrow tarafından geliştirilen ‘‘Yaparak öğrenme’’ çalışmasından faydalanmıştır. Bu çalışmaya göre firmaların üretime devam etmesi halinde işlerini daha iyi kavrayabilecekleri, maliyetlerini düşürmekle birlikte kalitelerini arttıracabilecekleri ve yeni ürünler keşfedebileceklerdir. Yani yaparak öğreneceklerdir (Acar, 2002: 127). Neo-klasik büyüme modeline göre ekonomik büyüme, ekonomi dışı değişkenlere, İçsel büyüme modeline göre ise ekonomik büyüme, ekonomi içi değişkenlere dayandırılmıştır. İçsel büyüme modeli, ekonomik büyümeyi piyasada faaliyet gösteren ekonomik aktörlerin belirlediğini varsaymaktadır. İçsel büyüme modelinde, itici güç ve bunun birikimini sağlayan etkenlerle büyüme sürecini açıklamışlardır. Modele göre büyümenin itici gücü; nüfus artışı ve beşeri sermaye birikimi, piyasa güçlerinin yönlendirdiği girişimci kararları ve büyüme sürecinde kamunun rolü bağımsız bir değişken olarak alınmaktadır (Bilgin, 2012: 23-24).

2.2.1.5 Büyüme Dış Ticaret İlişkisi

Teorik çerçevede yapılan literatür araştırmasında ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisi çeşitli çalışmalarla ele alınmıştır. Bu çalışmalardan bazıları aşağıdaki gibi ele alınmıştır.

Ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisi, iktisadın doğuşuna kadar götürülebilmektedir. Bir ülkede üretilen mal ve hizmet sayısındaki artışın ekonomik büyüme, devletlerarası mal ve hizmet alışverişine ise dış ticaret denilmektedir. Üretim kapasitelerinin artması sonucu arz fazlalıkları için yeni pazar arayışları, ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisini ortaya koymaktadır. Dış ticaret sonucu net ihracatın artırılması ile ekonomik büyüme gerçekleşebilmektedir. Türkiye'nin dış ticareti, üretime yönelik malların ithalatıdır. İthal edilen malların üretime aktarılması ile GSYH'nin artırdığı sonucuna varılmıştır. GSYH'deki artışın, ithal edilen mallarla sağlandığı tespit edilmiştir (Temel, 2016: 1-13).

Uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin kesin olarak ortaya koyulmamasına rağmen, bu ilişkinin anlaşılmasında önemli katkılar sunmakta olduğu belirtilmektedir. Tarihsel süreç içerisinde yapılan çalışmalar, dış ticaret ve ekonomik

büyümenin kısa dönemde pozitif ilişki içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Yeni büyüme teorilerinden olan İçsel Büyüme Teorisi, dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkinin varlığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu teori dış ticaretin, beşeri ve fiziksel sermaye gibi büyümenin bir kaynağı olduğunu kabul etmektedir (Saçık, 2009:170).

Türkiye’de ithalat, ihracat ve GSYH değişkenleri zaman serisi analizi ile tahmin edilmiştir. Yapılan analizde eşbütünleşik ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu durum ise, değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini ifade etmektedir. Yapılan bir başka test olan Granger ikili nedensellik testine göre ise, ihracattan GSYİH büyümesine doğru tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle ihracata dayalı büyüme hipotezinin Türkiye için geçerli olduğu ve Türkiye ekonomisinin büyümesinde ihracatın önemli bir değişken olduğu kabul edilmiştir (İzgi ve Yılmaz, 2018: 70).

Türkiye’nin 1996-2006 yıllarını kapsayan üçer aylık dönemdeki verileri kullanılarak ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada değişkenler arasındaki ikili nedensellik ilişkisi incelenmiştir. İthalat-GSYH, İthalat-ihracat ve ihracat-GSYH değişkenleri arasında ikili nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Uzun dönemde ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiştir (Aktaş, 2009: 44-45).

2.2.1.6. Türkiye’de Ekonomik Büyüme

1923-1929 Dönemi: Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı devletinden kalan maddi ve maddi olmayan miras üzerine kurulmuştur. Bu geçiş sekiz yıl gibi zorlu bir savaşın sonunda tamamlanmıştır. Savaşın son dört yılı Anadolu’da adeta bir ölüm kalım savaşı niteliğinde olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, uzun süren savaş sonrasında ekonomiyi tahrip olmuş ve yıpranmış halde devralmıştır. Cumhuriyet dönemindeki iktisadi durumu bu gelişmeler ışığında değerlendirmek gerekmektedir. Ülkenin savaş sonrasında ekonomik sıkışıklığı olduğu ve bu sıkışıklığı ortadan kaldıracak politikaların geliştirilmesi konusunda Batı’nın siyasi, askeri ve ekonomik politikaları dikkate alınarak iktisadi ve toplumsal gelişme sağlanması hedeflenmiştir. Cumhuriyet dönemindeki karar alıcılara göre ekonomik kalkınma, sanayinin geliştirilmesi ile olacaktır. Ekonominin tüm kesimlerine önem verilmekle birlikte sanayileşmeye daha fazla önem verilmesi gerektiğini belirtmişler (Şahin, 2009: 29-30). Cumhuriyet dönemindeki GSMH ise şu şekildedir: “*Cumhuriyet’in kurulduğu yıl Türkiye’de GSMH cari faktör fiyatları ile 1078.2 milyon TL idi. 1923-1929 yılları arasında, (1927 yılı*

hariç) GSMH’de oldukça yüksek oranlı ve düzenli gelişmeler sağlandı. GSMH yılda ortalama % 17 oranında büyüdü.’’ (Şahin, 2004: 39).

1929-1950 Dönemi: Türkiye’de ekonomi politikalarının planlı olarak uygulandığı dönemdir. 1923-1929 yılları arasındaki dönem Türkiye Cumhuriyeti’nde liberal ekonomi politikalarının uygulandığı dönem olmakla beraber, Türkiye ekonomisinde önemli reformlar uygulanarak Batı dünyasıyla entegre edilmeye çalışıldığı dönemdir. Bu bağlamda devlet yerli müteşebbis sınıf oluşturmaya çalıştı. Liberal ekonomik sistemde öncülük edecek girişimcilerin milli çıkarlar doğrultusunda hareket edecekleri umuluyordu. 1929 krizinin patlak vermesiyle liberal politikalar önemini kaybetmiş, yerine devlet eliyle uygulanacak politikalar geliştirilmeye çalışılmıştır. Beşer yıllık olmak üzere birinci ve ikinci kalkınma planları oluşturulmuş ve bu planlarla ekonominin devlet müdahalesiyle yönetilmesi amaçlanmıştır. SSCB dışındaki ilk planlı sanayileşme denemesi Türkiye Cumhuriyeti tarafından gerçekleştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşıyla birlikte ikinci kalkınma planı tam olarak uygulanamamıştır. Ancak 1930 yılından 1939 yılına kadarki dönemde GSMH üç katına çıkmıştır. Kamu harcamaları ise dört kat artış göstermekle birlikte Türkiye Cumhuriyeti için bir ilk büyüme dönemi olarak da tanımlanabilir (Sarıtaş, 2017: 53).

1950-1960 Dönemi: Bu dönem ‘‘Demokrat Parti Dönemi’’ olarak da bilinmektedir. Bu dönem bir önceki dönemde benimsenen devletçi, müdahaleci ekonomik politikaların aksine daha liberal politikaların uygulandığı dönemdir. Bu bağlamda iktidarın ilk yıllarında ekonomide bazı liberal adımlar atılmıştır. Eylül 1950’ de ithalat %60-%65 oranında serbestleştirilmiş, fiyat kontrolleri kaldırılmış, banka kredi faiz oranları düşürülerek özel kesimin kredi kullanımına olanak sağlanmak istenmiştir. Ayrıca yabancı sermaye girişini teşvik etmek için mevzuat oluşturulmuştur. 1950-1960 döneminde GSMH, 1968 faktör fiyatları ile yılda ortalama %6.3 ve GSMH sabit fiyatlarla 1950-1953 döneminde yılda ortalama %11.3 oranında büyümüş, kişi başına gelir %8-%8.5 oranında yükselmiştir (Şahin, 2009: 103-109).

1961-1979 Dönemi: Türkiye ekonomisinde ithal ikameciliği politikalarının uygulandığı dönemdir. Türkiye ekonomisinde, 1950-1960 döneminde gerçekleşen büyüme, istikrarsız ve sürdürülebilirlik şartlarını taşımayan bir büyüme durumudur. Bahse konu olan dönemin ilk yarısında, 1954’e kadarki kısımda iç ve dış şartların oluşması neticesinde azımsanamayacak gelişmeler olmuş; yapısal değişimler sağlanmıştır. Ancak 1954 yılından itibaren ekonomide üretim artışıdaki yavaşlama, döviz dar boğazlığı ve enflasyon ile

belirginleşen bir ekonomik bunalım söz konusu olmuştur. Bu dönemde tüm sektörlerde büyüme hızı yavaşlamıştır. 1950-1960 on yıllık dönemde uygulanmaya çalışılan ekonomik programın plansız, programsız yürütülmesi, yatırımlar arasında bir koordinasyonun olmaması gibi nedenlerden dolayı başarısız olduğu fikri yatmaktadır. 1960 yılında askeri darbe ile yönetimi devralan hükümet, ekonominin plana bağlanması konusunda yasal alt yapıyı oluşturulup kurum olarak 1961’de kabul edilen Anayasaya girmiştir. Böylelikle 1961 Anayasasının hazırlanmasından sonra Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Kuruluş bundan sonra uygulanacak ekonomik programları hazırlamak ve yürütmekle görevlendirilmiştir. Türkiye’de kısa, orta ve uzun vadeli planlarla ekonomi programlanmıştır (Şahin, 2009: 131-133).

1980-1993 Dönemi: 1970’li yıllar Türkiye’nin ekonomik, sosyal ve siyasal çalkantıların olduğu yıllar olmuştur. 1977-1978 yıllarında ekonomik sorunların yoğunlaşması ve alınan kararlılık önlemlerinin yetersiz kalması sonucu, önceleri geçici bir kararlılık önlemleri dizisi veya “istikrar tedbirleri” düşünülen bu politika düzenlemeleri, giderek kalıcı bir nitelik kazanmıştır. Bu nedenle kamuoyunda 24 Ocak kararları olarak bilinen ve uzun dönemli bir ekonomik politika haline gelmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2011: 199).

Türkiye’de planlı kalkınma sürecinin üçüncü ve dördüncü beş yıllık dönemlerine ve 24 Ocak istikrar programına denk gelen bu dönem, ayrıca siyasal açıdan 12 Eylül 1980 askeri darbe sürecine taşıyan dönemdir. 1973-1977 döneminde üçüncü beş yıllık kalkınma planının temel ilke ve hedefleri, Nihat Erim hükümeti tarafından hazırlanmış olup Nihat Erim hükümetinin istifa etmesi sonucu Ferit Melen hükümeti tarafından onaylanmış ve yürürlüğe konmuştur. Ferit Melen hükümeti, kalkınma planının ilk yılında istifa etmiş ve ülke 14 Ekim 1973 genel seçimlerine götürülerek, Naim Talu hükümeti kurulmuştur. 1979-1983 dönemini kapsayan dördüncü beş yıllık kalkınma planının son şekli verilerek Bülent Ecevit’in başbakanlığında kurulan yeni bir hükümet tarafından uygulamaya geçirilmesi ile gerçekleştirilmiştir. 14 Ekim 1979’da yapılan ve Bülent Ecevit’in başarısızlığıyla sonuçlanan ara seçimlerden sonra Süleyman Demirel Başbakanlığında kurulan yeni hükümet, Başbakanlık müsteşarı ve DPT müsteşar vekili olan Turgut Özal ile birlikte 24 Ocak 1980 Kararları’nı hazırlamıştır (Dağdemir ve Küçükkalay, 1999: 127).

Türkiye ekonomisinde 1980’li yıllara, Turgut Özal tarafından ekonomik değişim ve yapısal dönüşüm programının uygulamaya konulmasıyla başlanmıştır. Bazı temel stratejileri içeren 24 Ocak 1980 istikrar programı ile ekonomik değişim ve yapısal dönüşümle mal ve

para piyasası hedeflenmiştir. Buna göre para ve mal piyasasında hedeflenen ‘*Mal Piyasası; Arz-talep dengesini sağlamak, Kamu açıklarını en düşük düzeye indirmek, Özel kesim girişimciliğini desteklemek ve etkin bir hale getirmek, Devletin ekonomiye olan müdahalesini azaltmak mümkünse ortadan kaldırmak, Serbest piyasanın işleyişini sağlamak, Ödemeler dengesi açıklarını kapatmak ve ekonomiyi dış rekabete açmaktır*’. Ve ‘*Para Piyasası; Faiz haddi ve döviz kurunun serbest piyasa şartlarına göre belirlenmesi, sermaye piyasasının geliştirilmesi ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, ihracat ve ithalat rejimlerinin serbestleştirilmesi de temel stratejiler arasında yer almıştır*’ (Gündüz, 1999: 278).

1994-2000 Dönemi: 1990’lı yıllar diğer dönemlerde olmadığı kadar Türkiye açısından istikrarsızlığın yaşandığı yıllar olmuştur. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin ardından 1989 yılında ekonomik göstergelerde olumsuzluklar yaşanmaya başlamıştır. Yaşanan birtakım iç ve dış etmenler Türkiye’de belirsizlikler yaratmış ve buna bağlı olarak önemli ölçüde sermaye çıkışları yaşanmıştır. Bu sermaye çıkışları Türkiye ekonomisinde büyüme ve dış ticaret üzerinde olumsuzluklar meydana getirmiştir. Genel olarak 1990’lı yıllar incelendiğinde, 1989 yılında sermaye hareketinin serbestleşmesinden sonra beklenen sermayenin gelmemesi üzerine büyüme hızının önce düştüğü sonrasında ise, sıkça iniş-çıkışların yaşandığı görülmüştür. Politik istikrarsızlık, popülist ve kısa vadeli politikaların yanında 1994 ekonomik kriz, Marmara depremi, seçim ekonomisi uygulamaları ve sık sık hükümet değişimleri gibi olumsuz iç etmenlerin yanında Körfez Krizi, Asya ve Rusya krizleri gibi olumsuz dış etmenler de Türkiye ekonomisinde 1990’lı yıllara damgasını vurmuştur (Apaydın, 2015: 202-203).

1997 Asya krizi: Endonezya, Filipinler, Malezya, Singapur ve Tayland’da ortaya çıkmıştır. Krizin meydana gelmesinde en önemli iki sebep, finansal yapının kırılganlığı ve Yabancı sermayenin aşırı miktar kullanılmasıdır. Makroekonomik bozukluklar ve bir takım yanlış uygulanan politikalar sonucu 1997 Asya krizi patlak vermiştir. Ülkeye büyük miktarda yabancı sermaye girişinin olması, Asya krizini hazırlayan en önemli neden olarak gösterilmektedir. Asya ülkelerindeki yüksek büyüme oranları, düşük enflasyon, bütçe performansının yüksekliği, sabit döviz kuru uygulaması ve hükümetler tarafından ülkeye yabancı sermaye girişini arttırmak için, teşvikler ve nispeten yüksek faiz oranları uygulanmış ve neticesinde Asya ülkelerine çok miktarda sermaye girişi olmuştur. Ülkeye gelen bu aşırı miktardaki sermayenin, kriz anında ülkeyi terk etmesi ekonomiyi daha da çöküntüye uğratmıştır. Krizi tetikleyen büyük miktardaki sermaye girişinden başka unsurlarda

bulunmaktadır. Asya ülkelerinde bulunan finansal yapının kırılma olması krizi tetikleyen başka önemli bir unsurdur. Finansal yapının kırılma olmasının nedeni aşırı miktardaki sermaye girişlerinin bulunmasıdır. Sermaye girişleri kredi kullanımını hızlı bir şekilde artırıp finansal varlıkların fiyatlarını yükseltir, bu durum ise aşırı risk alınmasına sebep olmuştur. Tayland'ın 2 Temmuz 1997'de para birimi bahtın devalüe edilmesiyle Güneydoğu Asya krizi başlamıştır. Bölgesel olan bu kriz Filipinler, Malezya, Endonezya ve Güney Kore'ye yayılmıştır. Asya krizi döviz krizinden çok, sermaye krizidir. 1994 Meksika krizi sonrası yatırımcıların yaşamış oldukları güven kaybı sonrası Doğu Asya ülkelerinde tuttukları portföy yatırımlarını çekmeye başlamaları sonucu domino etkisiyle küresel bir krize dönüşmüştür (Engin, 2007: 42-44).

1997 Rusya krizi: Rusya ekonomik anlamda 1990'lı yıllar sonrasında dönüşümler yaşamıştır. Bu dönemde uluslararası serbest piyasa sistemine geçiş yapan Rusya ulusal parası rubleyi uluslararası sistemde işlem görebilecek hale getirmiştir. Rusya'yı daha riskli hale getiren bu durum 1998 yılında yaşanan bankacılık krizinin temelini oluşturmaktadır. Rusya krizinin iki ana nedeni bulunmaktadır. İlki, petrol ihracatçısı konumunda olan Rusya'nın, 1997 yılında yaşanan Asya krizi sonrası düşen petrol fiyatları önemli gelir kaybı ve cari açık problemi yaşamasına neden olmuştur. İkincisi ise, Rusya'nın yüksek miktarda borçlanması krizin önemli nedenleri arasında kabul edilmektedir. Petrol fiyatlarının düşmesi sonucu Rusya'nın döviz gelirlerinde azalmalar meydana gelmiş ve dolayısıyla kısa vadeli almış olduğu borçlarını ödemekte sorun yaşamıştır. Bu sorunlar Rusya piyasalarında tedirginliğe neden olmuştur. Bu süreçte, yerel para birimi olan rublenin devalüe edileceği söylentileri piyasalarda yayılmıştır. Rusya Merkez Bankası devalüasyon söylentilerinin önüne geçebilmek için piyasalara dolar sürmeye başlamıştır. Piyasalara sürülen dolarlar sonrasında rezervleri çok düşük seviyeye inen merkez bankası rubleyi devalüe etmiştir. Bu sorunların sonucunda, 1998 yılında Rusya, moratoryum ilan ederek borçlarını ödeyemeyeceğini açıklamıştır (Oktar ve Yüksel, 2015: 331).

2001-2017 Dönemi: Türkiye ekonomisi Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar birçok ekonomik kriz yaşamıştır. Ülkemiz 2001 ve 2008 yıllarında olmak üzere Türkiye ekonomisi açısından iki önemli ekonomik kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Bunlar Şubat 2001 finansal ekonomik krizi ve 2008 küresel ekonomik krizleridir. Türkiye ekonomisinde 1990 yılları sonrasında yaşanan istikrarsızlıklar, 18 Nisan 1999 Genel ve Yerel seçimleri sonrası 57. Koalisyon Hükümetinin kurulması ve sonrasında gelen siyasi istikrarsızlık, kamu borç

yükünün artması, Türk bankacılık sistemi gibi yapısal sorunlar ve 17 Ağustos 1999 Marmara depremi gibi iç etmenlerin yanında Türkiye ekonomisini de etkileyen Asya ve Rusya Krizleri gibi dış etmenler Türkiye ekonomisini Şubat 2001 ekonomik krizine götüren önemli sebepler olarak kabul edilmektedir. Şubat 2001 krizine götüren iç etmenler, 17.08.1999 tarihinde İzmit, Kocaeli, Yalova, Gölcük, Zonguldak, Sakarya, Tekirdağ, İstanbul, Bursa, Eskişehir ve Bolu illerini etkileyen Marmara depremidir. Marmara depremi olarak bilinen depremde 1 milyon 358 bin 953 kişinin etkilendiği ve 17 bin 127 kişinin ölmüş olduğu doğal afet sonucunda 21 milyon dolar ekonomik kayıp meydana gelmiştir (Şahin ve Kılınç, 2016: 37).

19 Şubat 2001 tarihinde gerçekleşen Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında dönemin Cumhurbaşkanı ve Başbakanı arasında yaşanan gerginlikte “Anayasa kitapçığının fırlatılması” krize götüren asıl gelişme olmuştur. Devlet krizi olarak açıklanan bu gelişme sonrası mali piyasalarda bir anlık sarsılmalar başlamıştır. Bu yaşanan gelişmelerle piyasalarda spekülasyon hareketlenmeler olmuş ve sonrasında yoğun döviz talebi artmıştır. 19 Şubat 2001 tarihinde 7,6 milyar ABD dolarlık döviz talebi gerçekleşmesine rağmen TCMB bu talebin sadece 1,2 milyar ABD dolarlık kısmını karşılayabilmiştir. Yabancı yatırımcıların piyasadan çıkması ve tasarruf sahiplerinin döviz alımına yönelmesi sonucu faizler %1000'lere kadar yükselmiştir. Net iç varlık hedefinden ödün vermeyen TCMB, 20-21-22 Şubat tarihlerinde krizin derinleşmesine yol açmıştır. TCMB'nin rezervleri 23 Şubat 2001 tarihinde 27,9 milyar ABD dolarından 22,6 milyar ABD dolara düşerek 5,3 milyar dolar azalmıştır. Bankalar arası gecelik repo faizleri %7500'lere, Hazine borçlanma faizleri ise %144'lere yükselmiştir. Yaşanan tüm bu gelişmeler bankacılık sektöründe ciddi derecede sarsıntı yaratan krizi beraberinde getirmiştir (Sungur, 2015: 245).

Şubat 2001 krizi öncesi dönemde kamu kesimi iç borçlanmasının GSMH'deki oranı 1998 yılında %7,3, 1999 yılında GSMH'deki oranı ise %11,9 ve 1998 yılında kamu iç borç stoku 11.312.885 milyar iken 1999 yılında hızlı bir artış göstererek 22.920.145 milyar TL olmuştur. Kamu iç borç stokunun GSMH'deki oranı 1998 yılında %22 iken 1999 yılında %29 olmuştur. İç borç stokunun yanında dış borç stoku da önemli artışlar göstermiştir. 1995 yılında dış borç 73.728 milyon dolar iken, 1999 yılında 102.000 milyon dolara yükselmiştir. Ekonomik göstergelerden kriz öncesi dönemde dikkat çeken bir diğer gösterge ise sermaye hareketleri olmuştur. 2000 yılında uygulamaya konulan program ile birlikte sermaye girişleri ve bankacılık kesimi dış kredileri artmıştır. Kısa vadeli sermaye olarak 2000 yılında 4,2 milyar ABD doları sermaye girişi olmuştur. Aynı zamanda cari işlemler açığı da hızlı bir artış

göstermiştir. 1999 yılında 1.3 milyar ABD doları olan cari işlemler açığı 2000 yılında hızlı bir artış göstererek 9.8 milyar ABD doları olarak gerçekleştirmiştir. Cari işlemler açığının GSMH'deki oranı 1999 yılında %0,7 iken 2000'de % 4.9 olmuştur (Yiğitoğlu, 2005: 120).

2008 Küresel Ekonomik Kriz: ABD'de 2000'li yılların başlarında ekonomide bir durgunluk yaşanmıştır. Yaşanan bu durgunluktan çıkabilmek için ABD Merkez Bankası FED, %6,5 seviyesinde olan faiz oranlarını %1 seviyesine indirerek tüketimin arttırılması ve ekonominin canlandırılmasını hedeflemiştir. Faiz indirimleri, konut kredisi kullanımlarını hızlandırmıştır. Konut kredileri sonrası gayrimenkul fiyatlarında aşırı bir artış söz konusu olmuştur. Yaşanan gayrimenkul artışları sonrasında insanların ikinci-üçüncü evlerini almak için bankalardan yüksek miktarda kredi kullanımı başlamıştır. 2008 yılının ortalarında kullanılan Mortgage kredilerinin hacmi 1,5 trilyon dolara kadar yükselmiştir. Kredi kullanan kişiler çoğunlukla değişken faizli kredileri tercih etmiştir. 2004 yılından sonra ABD Merkez Bankası FED 'in faiz oranlarını arttırmaya başlamasıyla, kişilerin aldıkları kredileri geri ödeyememelerine neden olmuştur. 2008 küresel krizin temelinde, emlak fiyatlarının aşırı değerlenmesi ve buna bağlı olarak kredilere yapılan türev işlemleri bulunmaktadır. Türev ürünler, başka işlemlerden doğan risklerinin, alışverişe konu edilebilmesini sağlayan sözleşmelerdir. Bu sözleşmelerle, Mortgage kredisini veren kuruluşun, verilen kredilerin geri ödenmeme risklerini üçüncü kişilere devredilmesini amaçlamaktadır. 2007 yılında ABD'de kullanılan konut kredisi ve bunlara bağlı olarak türev ürünlerin toplamı, 10 trilyon dolar ile dünyanın en büyük kredi piyasasını oluşturmaktadır (Göçer ve Özdemir, 2012: 192-193).

Aşağıda Tablo 3'te Türkiye'nin 1989-2017 dönemlerini gösteren GSYH, Ekonomik Büyüme ve KBDG dönem ortalama değerleri ABD doları cinsinden verilmiştir.

Bu dönemde 1994, 1999, 2001 ve 2008 ekonomik krizleri sonucunda Türkiye ekonomisinin olumsuz etkilendiği görülmektedir. Türkiye'de 1989 yılı itibariyle bakıldığında, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) yaklaşık olarak 107 milyar ABD doları seviyesinde iken, 2017 yılı itibariyle 851 milyar ABD doları seviyesine ulaşmıştır. Aynı dönemde KBDG 1989 yılında 2.021ABD doları seviyesindeyken, 2017 yılında 10.546 ABD doları seviyesine ulaşmıştır.

Yine Tablo 3'te görüldüğü gibi Ekonomik Büyüme yüzdeler oranları 1994, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında negatif değerlerde gerçekleşmesine rağmen 2001 yılından 2017 yılına kadar ortalama %4.64'lük bir büyüme yakalanmıştır.

Tablo 3. 1989-2017 Yılları Türkiye Ekonomik Büyüme Performansı

Yıllar	GSYH (Bin Dolar)	KBDG (Bin Dolar)	BO (%)
1989	107143348	2021	0.29
1990	150676291	2794	9.27
1991	150027833	2735	0.72
1992	158459130	2842	5.04
1993	180169736	3180	7.65
1994	130690172	2270	-4.67
1995	169485941	2897	7.88
1996	181475555	3053	7.38
1997	189834649	3144	7.58
1998	275769083	4496	2.31
1999	255883476	4108	-3.39
2000	272979846	4316	6.64
2001	200252121	3119	-5.96
2002	238428211	3660	6.43
2003	311822906	4718	5.61
2004	404786390	6040	9.64
2005	501416344	7384	9.01
2006	552487224	8034	7.11
2007	675770204	9709	5.03
2008	764335766	10850	0.85
2009	644640000	9036	-4.70
2010	771901783	10672	8.49
2011	832523582	11340	11.11
2012	873982182	11720	4.79
2013	950579367	12542	8.49
2014	934185972	12127	5.17
2015	859796691	10984	6.09
2016	863721731	10862	3.18
2017	851549299	10546	7.44

Kaynak: Dünya Bankası, 2019b.

Dünya Bankası verileri kullanılarak tablo tarafımızca türetilmiştir.

2.2.2. İşsizlik

2.2.2.1. İşsizlik Kavramı

İşsizlik; çalışma kudretine sahip olan kişilerin, çalışmak istedikleri halde iş bulamadıkları, çalışmama nedeni ise kendilerinin beceriksizliğinden olmayıp ekonomi yönetimi tarafından çözümlenemeyen bir olgudur. Diğer bir tanımlamaya göre ise işsizlik; işgücünün istediği bir durum olmayıp, iradeleri dışında ve istenilmeden gerçekleşen ve

günler, haftalar veya aylar boyunca çeşitli nedenlerden işsiz kalınması durumudur (Bozdağlıoğlu, 2008: 46).

2.2.2.2. İşsizliğin Türleri

Friksiyonel İşsizlik: Friksiyonel veya Geçici işsizlik, insanların yeni ve daha iyi şartlarda çalışabilmek için mevcut işinden ayrıldıktan sonra yeni işe girinceye kadar beklenen süre boyunca oluşan işsizliktir. Buradaki daha iyi bir iş daha fazla ücret ödenen bir iş olarak tanımlanmaktadır (Tunay, 2007: 47).

Yapısal İşsizlik: Endüstrilerde meydana gelen değişiklikler sonucunda bazı sektörlerde veya bölgelerde bir kısım daralmalar meydana gelirken diğer sektörlerde veya bölgelerde genişlemeler meydana gelebilmektedir. Bu daralmalar sonucunda işgücü arz fazlası olurken genişleyen sektörlerde ise işgücü talep fazlası meydana gelmektedir. Ücret farklılığından dolayı daralan sektörlerden genişleyen sektörlerle işgücü transferleri olabilecektir. Genişleyen sektörlerde işe başlayacak olan işgücünün, uyum problemleri zaman alabileceği gibi bazen uyum sağlayamamaktadırlar. Bu tür işsizliğe yapısal işsizlik denilmektedir (Oktay, 2006: 197).

Konjonktürel İşsizlik: Konjonktürel veya dönemsel işsizlik, ekonomide durgunluk zamanlarında meydana gelen talep yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan işsizlik türüdür. Durgunluk nedeniyle mal ve hizmetlere olan talebin azalmasına bağlı olarak üretimin azalması, hatta üretimin durması durumunda işverenlerin işçi çıkarmak zorunda oldukları durumu ifade etmektedir (Yıldız, 2014: 11).

Mevsimlik İşsizlik: Mevsimlik talep sonucunda oluşan ve belli bir mal ve hizmete yönelik olan işgücüdür. Pamuk toplayıcıları bu işgücüne örnek gösterilebilir; bu işi kışın yapmaları mümkün olmadığından sezonluk işçilerdir. Sezonluk işçilerin, kendi sezonları dışında iş bulmaları mümkün olmadığından mevsimlik işsizlerdir (Tunay, 2007: 49).

Gizli İşsizlik: İşsizliğin bir türü olup diğerlerinden nitelik bakımından farklılık göstermektedir. Toplam çıktı miktarında değişikliğe neden olmadan, sektörü veya işletmeyi terk eden işçilerin toplam sayısıdır yani çıktı ve ürün miktarının değişmemesi, teknik deneyimi ile işgücünün marjinal verimliliğinin sıfır olduğu durumdur. Bir işçinin verimliliğinden daha fazla ücret ödeniyorsa, gizli işsizlik durumu söz konusudur. Çünkü emeğin verimliliğine göre ücret belirlenmektedir. Verimlilik ücretten düşük ise, girişimci

açısından bir zarar durumu söz konusu olacaktır. Bu durum ise işletmede bir gizli işsizliğin olduğunu göstermektedir (Bozdağlıoğlu, 2008: 49).

İradi (Gönüllü) İşsizlik: Cari ücret düzeyinde çalışma olanaklarına sahip yetişkin kişilerin, herhangi bir nedenle çalışmayıp işsiz duruma düştükleri durumdur. İradi veya gönüllü işsizlikte, kişilerin çalışmadan yaşamlarını devam ettirebilecek güvencelerinin olması nedeniyle işi, iş yerini veya ücret düzeyleri gibi nedenleri bahana göstererek çalışmak istememeleri durumudur (Dinler, 2002: 451-452).

Gayriiradi İşsizlik: Bir ekonomide, cari ücret düzeyinde ve mevcut çalışma koşullarında çalışmak isteyip de iş bulamayan yetişkin kişileri ifade etmektedir. Bu işsizler cari ücret düzeyinin altında çalışmayı kabul etmeleri halinde iş bulabileceklerdir. İş bulmaları halinde, çalışmakta olan mevcut kişilerin yerine çalıştırılacaklarından işsizlik azalmayacak olup sadece işsiz olan kişiler yer değiştirecektir (Dinler, 2002: 452).

Doğal İşsizlik: Bir ekonomide, geçici (friksiyonel) ve yapısal işsizlik oranları toplamına eşittir (Dinler, 2002: 454).

2.2.2.3. Başlıca İşsizlik Teorileri

Başlıca işsizlik teorileri, Klasik Yaklaşım Göre İşsizlik, Neo-klasik Yaklaşım Göre İşsizlik, Keynesyen Yaklaşım Göre İşsizlik ve Yapısalcı Yaklaşım Göre İşsizlik olarak ifade edilebilir.

Klasik Yaklaşım Göre İşsizlik: Klasik iktisatçılar, genel denge koşulu varsayımı altında istihdam ve işsizlik konusundaki düşüncelerini belirtmektedirler. Klasik iktisatçılara göre ekonomiye yapılacak her türlü müdahale ücretlerin ve fiyatların dengesini bozmaktadır. Bu düşünceye göre; ekonomiye herhangi bir müdahalenin olmaması halinde kendiliğinden dengeye gelebileceği, emek piyasasında ücretlerdeki yükselme veya düşme sonucu dengenin oluşabileceği, böylelikle işsizlik sorunun söz konusu olmayacağını savunmaktadır. Klasik görüşe göre ekonominin tam istihdam düzeyinde olması halinde işsizliğin olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle klasik görüşün işsizlik konusunda bir teorisi bulunmamaktadır (Lordoğlu ve Özkaplan, 2005: 403).

Neo-klasik Yaklaşım Göre İşsizlik: Klasik iktisatçıların işsizlik konusundaki görüşlerine benzer bir durum, neo-klasik iktisatçılar için de geçerlidir. Ekonominin işleyişine müdahale edilmemesi gerektiğini belirten bu görüşe göre; tam bilgi ve faktör akışkanlığının

oluşması halinde emek piyasası, iş gücü arz ve talep fazlasını ortadan kaldırarak dengeye gelebilecektir. Bu görüşe göre ekonomide işsizlik diye bir sorun yoktur. Çünkü emek piyasasının sorunsuz işleyişi, işsizliğe izin vermeyecektir. Bu teoriye göre işsizlik geçici ve gönüllü (iradi) bir işsizlik olarak tanımlanmıştır (Tiryaki, 2013: 238).

Keynesyen Yaklaşımına Göre İşsizlik: 1929 ekonomik krizi sonrasında oluşan işsizliğin Neo-Klasik iktisatçılar tarafından açıklanamaması nedeniyle, yeni arayışlara neden olmuştur. Keynesyen görüşün Klasik görüşten ayrıldığı başlıca temel konular şunlardır (Tiryaki, 2013: 238-239):

- Klasik görüşe göre işsizliğin oluşmaması için bir mal ya da emek biriminin fiyat ya da ücret esnekliği tam olması gerekmektedir. Keynes'e göre ise bu şartlarda bile işsizlik olabilir. İşgücü arz ve talebi ile mal ve hizmet arz ve talebi arasında yakın bir ilişki olduğundan, mal piyasasındaki dengesizlik işgücü piyasasını da etkilemektedir.
- Keynes, Klasik görüşün belirttiği bir diğer nokta, nominal ücretlerin aşağı ve yukarı hareketliliğinin mümkün olmadığını belirtmektedir. Ücretlerin aşağıya yapışkanlığı söz konusudur.
- Keynes'e göre devlet ekonomiye müdahale edebilir. İşsizliğin olduğu durumlarda kamu harcamalarının ve yatırımların artırılması gerektiği gibi, parasal müdahaleler de gerekmektedir.
- Ekonominin tam istihdam düzeyine ulaşamamasının nedenleri; nominal ücretlerin veri olması, likidite tuzağı, faiz haddinin veri olması gibi olgulara bağlıdır.

Yapısalcı Yaklaşımına Göre İşsizlik: Kalkınmakta olan ülkeler için 1950'li yıllar sonrasında efektif talep eksikliğinden dolayı işsizlik olgusunun uymadığı gözlemlenmiştir. Kalkınmakta olan ülkeler açısından asıl sorunun efektif talep yetersizliğinin değil, rasyonel olmayan ekonomik işlemlerden kaynaklandığı biçiminde görüşler meydana gelmiştir. İç tasarruf oranının düşüklüğü, sermaye birikim hızının yavaşlığı, verimlilik düşüklüğü ve hızlı nüfus artışı oranı, hızlı kentleşme oranı gibi durumlar işsizliği meydana getiren bazı yapısal etkenlerdir (Lordoğlu ve Özkaplan, 2005: 406-407).

2.2.2.4 İşsizlik Dış Ticaret İlişkisi

Dış ticaret ve işsizlik arasındaki ilişkinin durumunu açıklamaya yönelik çok fazla teorik çalışma bulunmaktadır. Bunlar ise şu şekilde özetlenebilir:

Enflasyon ve dış ticaretin işsizlik üzerindeki etkisi ekonometrik bir analiz ile incelenmiştir. İhracat, ülkelerin kalkınmasında önemli bir yere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu kalkınmanın gerçekleşebilmesi için ülkelerin ihtiyaçlarından fazla üretim gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Ülkeler, kendi iç taleplerini karşıladıktan sonra ilgili ülke ile ihracatlarını arttırmaları sonucu dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilenecektir. Yapılan çalışmada ihracatın ithalatı karşılama oranındaki bir artış, işsizlikte bir düşüşe neden olacağı tespit edilmiştir (Eygü, 2018: 109-110).

“*Türkiye’de İşsizlik Oranının Temel Bileşenli Regresyon Analizi İle Belirlenmesi*” adlı çalışmada Türkiye’deki işsizliğin dış ticaret ile ters bir orantılı ilişki içerisinde olduğu ve dış ticaretin artması ile işsizliğin düşeceği sonucuna varılmıştır (Göktaş ve İşçi, 2010: 292).

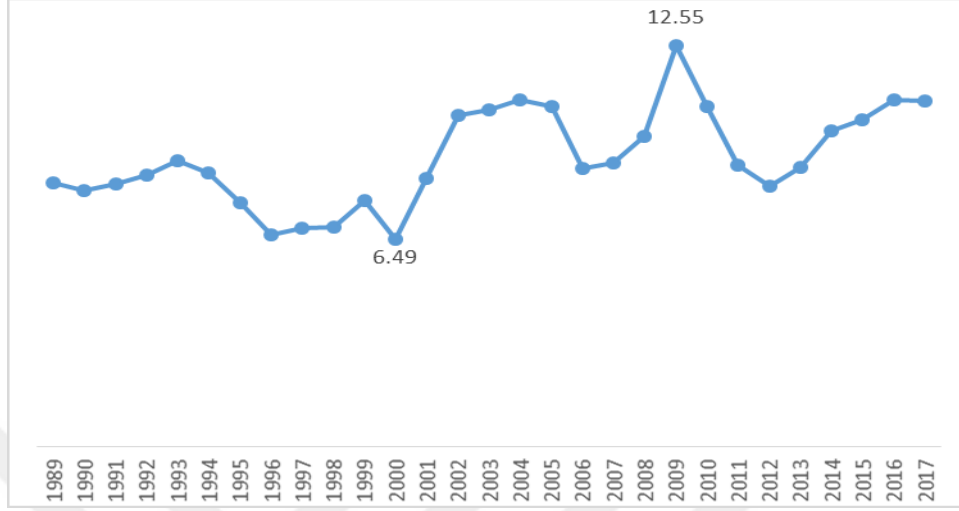
Türkiye’nin de içinde olduğu gelişmekte olan 7 ülkenin 1993-2010 yılları ve gelişmiş 12 ülkenin 1980-2010 yıllarını kapsayan dönemlerde dış ticaret istihdam ilişkisini ele alan bir Panel Veri Analizi çalışması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, söz konusu 1980-2010, 1993-2010 dönemlerinde dış ticaret ile istihdam arasında uzun dönemli ilişki içerisinde olduğu sonucuna varılmıştır (Gül ve Kamacı, 2012: 30).

2.2.2.5. Türkiye’de İşsizlik

Türkiye ekonomisi açısından kronikleşmiş bir sorun haline gelen işsizlik, her dönemde önemini korumuştur. İşsizlik sorununun son yıllarda daha da önemli bir hal almaya başladığı görülmektedir. Kalıcı ve yüksek işsizlik, zamanla sosyo-ekonomik tahribatlara neden olabilmektedir. İşsizlik eğiliminin son yıllarda artış göstermesinin nedeni ise, kalkınma hızının yeterince olmamasındadır. İstikrarlı ve yeterli büyüme hızına ulaşamaması halinde, işsizliğin daha da derinleşmesi kaçınılmaz hale gelecektir (Kaya, 2016: 4).

İşsizlik oranlarının artmasının bir diğer nedeni artan nüfus ve dolayısıyla artan nüfus için istihdam olanaklarının yetersiz kalmasıdır. Ekonomi istenildiği kadar iyi olsun artan nüfus sonucu işsiz kesimin tamamının istihdam edilmesi mümkün değildir. İşgücüne katılma oranı, sosyo-ekonomik duruma bağlı olarak ülkeler arasında değişmektedir. Bu durumun ülkemizde de dikkate alınması gerekmektedir. Türkiye’de işgücüne katılma oranının düşük olduğu yapılan çalışmalar sonucunda belirlenmiştir. Türkiye’de kayıt dışı istihdamın sayısı, genç nüfusun sayısı ve kültürel nedenlerden dolayı kadınların her iş kolunda çalışmak istememeleri, işgücüne katılma oranını etkilemektedir. İşsizliğin azaltılması için ekonomideki tüm gelişmeler dikkate alınmalıdır. Tarım dışı işsizliğin son zamanlarda Türkiye’de arttığı

görülmektedir. Şehir hayatının olanakları köy hayatına nazaran fazla olması, köyden kente göçü tetiklemekte ve dolayısıyla tarım dışı işsizliği arttırmaktadır. Bu durum ise, üretimin düşmesine ve arz talep dengesizliğinin oluşmasına yol açmaktadır (Eygü, 2018: 97-98).

Şekil 2. Türkiye’de 1989 – 2017 Yılları Arasındaki İşsizlik Oranları (%)

Kaynak: Dünya Bankası, 2019d.

Dünya Bankası verileri kullanılarak şekil tarafımızca türetilmiştir.

Şekil 2’de 1989-2017 yılları arasında Türkiye’deki işsizlik oranları yer almaktadır. 1989-2017 yılları arasındaki işsizlik oranları incelendiğinde işsizliğin, ortalama %9.01 dolaylarında olduğu görülmektedir. Bu oran işsizliğin en düşük olduğu 2000 yılında %6.49 iken, en yüksek olduğu 2009 yılında ise %12.6’ya kadar yükselmiştir.

2.2.3. Enflasyon

Bu bölüm, Enflasyonun Tanım ve Türleri, Enflasyonun Nedenleri, Enflasyonun Etkileri, Enflasyon Hedeflemesi, Enflasyon Dış Ticaret İlişkisi ve Türkiye’de Enflasyon ele alınacaktır.

2.2.3.1. Enflasyon Tanım ve Türleri

Enflasyon tanımı şu şekilde ifade edilebilir:

“*Ekonomide, fiyatlar genel düzeyindeki sürekli ve ciddi düzeyde artış olarak tanımlanabilecek enflasyon ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan temelde etkileri ve sonuçları olumsuz olan istenmeyen bir iktisadi oluşumdur*” (Oktar ve Dalyancı, 2011: 2).

Nedenlerine göre; enflasyon türleri, Talep Enflasyonu, Maliyet Enflasyonu ve Fiyat Enflasyonu olmak üzere üç başlık altında incelenecektir.

Talep Enflasyonu: Mal ve hizmetlere yönelik bir talep fazlasının sonucu olarak fiyatlar genel düzeyinde görülen yükselmelere talep enflasyonu denilmektedir. Diğer bir ifadeyle, toplam talebin toplam arzdan fazla olması halinde, fiyatlar genel düzeyindeki artış talep enflasyonu şeklinde ifade edilmektedir (Orhan, 1995: 43).

Maliyet Enflasyonu: Üretim aşamasında kullanılan üretim faktörleri fiyatlarındaki artışların, üretilen malların satış fiyatlarına yansıtılması halinde ortaya çıkacak bir enflasyon durumudur. Temel üretim faktörlerini teşkil eden hammadde, emek, enerji gibi maliyet unsurlarındaki fiyatlar genel seviyesinin artması sonucu ortaya çıkan durumdur. İthalata bağımlı olarak üretim yapan sektörlerde, ithal edilen malların fiyatlarının yükselmesiyle maliyetler de artmaktadır. Girdi maliyetlerinin artışıyla oluşan enflasyona maliyet enflasyonu denilmektedir (Dursun, 2010: 4).

Fiyat Enflasyonu: Üretimin artırılmadığı yapısal nedenlerden kaynaklanan fiyat artışlarına yapısal enflasyon denilmektedir. Ekonomideki yapısal bozuklukların yanında, yaşanan dar boğazlar sonucunda oluşan enflasyona yapısal enflasyon veya fiyat enflasyonu denilmektedir. Talep enflasyonun başka bir türü olan bu enflasyon, genellikle gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir (Dursun, 2010: 6).

2.2.3.2. Enflasyonun Nedenleri

Talep veya maliyet enflasyonu çıkış nedenlerine bağlı olarak çeşitlendirilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, kendine özgü özellikleri nedeniyle yapısal enflasyondan bahsetmektedir. Enflasyonun nedenleri karşılıklı olarak birbirinden bağımsız olmadıklarından, enflasyonu etkileyen diğer değişkenlerin de yani kamu açıkları, nispi fiyat değişiklikleri, ücret-fiyat sarmalı, arz-talep şokları ve beklentiler gibi başka değişkenler de bulunmaktadır. Üretimdeki bazı malların arz ve taleplerindeki ani değişimler fiyatlarını da farklılaştırdığından, ekonomide nispi fiyat yapısını bozarak ekonomiyi etkilemektedir. Arz ve talep şokları, enflasyonu etkileyebilmektedir (Yılmaz, 2005: 83).

Miktar teorisi, beklentilerin söz konusu olması halinde enflasyonist gelişimleri açıklayamamaktadır. Beklentiler, toplum tarafından geçmişte izlenen politikalar neticesinde, geleceğe ilişkin olarak izlenecek politikalarla bağlantı kurularak ortaya çıkmaktadır. Beklentilerin durumu kısa dönemdeki para miktarı ile enflasyon arasındaki ilişkiyi

etkilemektedir. Merkez Bankası'ndan yapılacak borçlanma, beklentileri olumsuz etkilediğinden enflasyonist etki yapacaktır (Eğilmez ve Kumcu, 2002: 123-124).

Verimliliklerine nazaran üretim faktörlerindeki yaşanan artışlar, mal ve hizmet fiyatlarını arttırmaktadır. Vergiler de bir maliyet unsuru olduğundan, fiyatlar üzerinde artışa neden olmaktadır. Devletin, fon olarak emisyon veya borçlanmaya başvurması da enflasyonist bir etki oluşturmaktadır (Yılmaz, 2005: 84).

Yüksek düzeydeki kamu açıkları enflasyonist bir baskı oluşturan en önemli mali durumdur. Bu açıkların finansmanında devlet, para basma ya da borçlanma yoluna gider. Hükümet, Merkez Bankasından para basma yöntemiyle borçlanmaya giderse para arzının artması sonucu enflasyonist etki oluşur. İç borçlanmaya giderse özel kesim fonları daralır, faiz oranı yükselir ve özel kesimin dışlanması söz konusu olur. Hükümetler, iç borç stokunun artması enflasyonist baskı yaratacağından faizlerdeki oynamalardan kaçınmayı tercih ederler. Daraltıcı para politikasının faiz oranları üzerinde neden olacağı etkiler sebebiyle, genişleyici para politikalarını tercih ederler. Böylece kamu açıklarındaki artışların finansmanı, fiyat istikrarını bozarak enflasyonist etkiyi artırır (Yılmaz, 2005: 84).

2.2.3.3. Enflasyonun Etkileri

Yüksek enflasyonun ekonomik, sosyal ve psikolojik gibi olumsuz etkileri bulunmaktadır.

Ekonomik Etkileri: Enflasyonun olumsuz etkilerinin başında gelir dağılımı bozucu etkileri gelirken, ekonomik istikrarının bozulması da en önemli bir etkidir. Gelecekle ilgili tahmin yürütmekte zorlanan yatırımcılar, yatırım yapmayı tercih etmeyeceklerdir. Yüksek enflasyon durumunda, üretim planlaması güçleşeceği gibi iflaslar da yaşanabilmektedir. Yüksek enflasyon durumlarında, refah kaybı olmaktadır. Reel gelir kaybı yaşanırken, talebin daralması ile işsizlik artacaktır (Meral, 2005: 314).

Sosyal Etkileri: Enflasyon, toplumu sosyal açıdan da olumsuz etkilemektedir. Enflasyonist etkilerin olduğu durumlarda, servet ve gelir dağılımında değişimler olabilmektedir. İnsanların milli gelirden aldıkları pay, böylesi zamanlarda değişmekte ve bu durum insanların tepkisine neden olmaktadır. Gelir dağılımındaki bu dengesizlikler, toplumda sosyal ve siyasal sorunların doğmasına sebep olmaktadır. Enflasyonist etkinin kaldırılarak, gelir artışı sağlanmaması halinde siyasi otoriteleri zorlayacaktır (Birinci, 1989: 23).

Psikolojik Etkileri: Enflasyonun birçok olumsuz etkileri olduğu gibi psikolojik etkileri de bulunmaktadır. Enflasyonun psikolojik etkilerine bakıldığında, toplumsal çatışmalar, aile içi ilişkilerin zayıflaması ve toplum içerisinde dayanışmayı olumsuz yönde etkilediği görülebilmektedir. Enflasyon yaşanan bu olayların ana sebebi olmasa da hızlandırıcı bir etki yaptığı söylenebilmektedir (Meral, 2005: 315).

2.2.3.4. Enflasyon Hedeflemesi

Merkez Bankaları, 1990'lı yıllarına kadar ekonomideki asli görevleri olan fiyat istikrarını gerçekleştirme görevlerini bir kenara bırakarak hükümetlerin baskıları sonucu harcamaların finanse edilmesi görevini üstlenmişlerdir. Bu durum ise, merkez bankalarına olan güveni zedelerken, enflasyon beklentilerinin de artmasına sebep olmuştur. Ayrıca 1980'li yıllarda başlayan hızlı teknolojik gelişmelerle oluşmaya başlayan küreselleşme, 1990'ların başlarında etkisini daha fazla göstermeye başlamıştır. Fiyat istikrarı politikaları olarak kullanılan faiz, döviz kuru, parasal büyüklükler ve nominal gelir etkisiz kalmaya başlamıştır. Fiyat istikrarının uzun dönemde sağlanamaması, topluma hem sosyal hem de ekonomik anlamda ek yükümlülükler doğurmaktadır. Bu sebeple, merkez bankalarının asli görevi olan fiyat istikrarını bir an önce sağlamaları gerekmektedir. Bu uygulamaları destekleyici görüş olarak ilk defa Yeni Zelanda'nın 1990 yılında uygulamaya koyduğu ve başarılı sonuç aldığı enflasyon hedeflemesi politikası ile alternatif para politikası stratejisine yönelmiştir. Enflasyon Hedeflemesi ise şu şekilde tanımlanmaktadır (Şanlı, 2016: 38-39):

“Merkez Bankası'nın nihai hedefi olan fiyat istikrarının sağlanması ve sürdürülmesi amacıyla yönelik olarak para politikasının makul bir dönem için belirlenen sayısal bir enflasyon hedefi yada hedef aralığına dayandırılması ve bunun kamuoyuna açıklanması şeklinde tanımlanabilen para politikası uygulamasıdır.”

Enflasyon Hedeflemesinin Önkoşulları: Bağımsız ve hesap verebilir merkez bankası yapısının olması gerekmektedir. Hedeflenen enflasyon rakamlarına ulaşmak için merkez bankası kullanacağı para politikası araçlarını bağımsız bir şekilde almalıdır ve hedeflenen sonuçlar hakkında ise kamuoyu ve hükümete karşı sorumludur. Bağımsız ve hesap verebilir bir merkez bankasının oluşu, fiyat istikrarı hedefine ulaşmasında ve merkez bankasına olan güvenin sağlanmasında önemlidir. Sağlam bir mali yapının oluşu, enflasyon hedeflemesi için gerekli diğer bir önemli önkoşuldur. Gelişmekte olan ülkeler için son derece önemli olan bu

konu, oluşabilecek siyasi istikrarsızlıklar sonucunda belirlenen enflasyon hedefine etki etmekte, bütçe açıklarını artırmakta ve yoğun bir mali baskının ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Güçlü bir finansal piyasaların olması, enflasyon hedeflemesinin başarılı olabilmesi için bir diğer önemli önkoşuldur. Ekonomide öngörülebilir bir sermaye hareketliliği ve dolarizasyon seviyesinin makul düzeyde olması, enflasyon hedeflemesinin önemli bir önkoşuldur (Kaya, 2012: 131).

2.2.3.5. Enflasyon Dış Ticaret İlişkisi

Dış ticaret ile enflasyon arasındaki ilişki, yapılan çalışmalar ile literatürde geniş bir yer almaktadır.

Enflasyon ile dış ticaret arasında şöyle bir ilişki söz konusu olabilmektedir. Ülkenin mallarına olan dış talebin artması sonucu ihracat artacaktır. Artan bu ihracatla birlikte yurt içinde yeteri kadar yerli üretim yoksa bu durum yurt içi fiyatların ve dolayısıyla enflasyonun artmasına neden olacaktır. Ters durum da söz konusu olabilmektedir. Ülkenin mallarına olan yurt dışı talebe karşılık, yeteri kadar yerli üretimin olması ve üretim miktarının artması, ölçek ekonomileri ile birlikte üretim maliyetlerini ve fiyatlarını düşürecektir. İthalat artışı, üretimin yüksek oranda ara mala bağlı olmaması halinde, yurt içi rekabete katkı sağlayacağından fiyatların düşmesine neden olabilmektedir. Enflasyon ve dış ticaret ilişkisi; Keynesyen talep fonksiyonunda, ihracat toplam talebi artırırken ithalat toplam talebi düşürdüğü belirtilmiştir. Bu durumda, dışa açık ekonomilerin ihracat artışı, yurt içi gelirlerini ve dolayısıyla toplam talebi artıracaktır. Toplam talebin artması sonucu yurtiçi fiyatlar ve sonucunda enflasyon artacaktır. İthalatın artması ise, yurt içi gelirlerinin ülke dışına çıkmasına ve toplam talebin ve enflasyonun düşmesine sebep olacaktır (Şahin, 2018: 127).

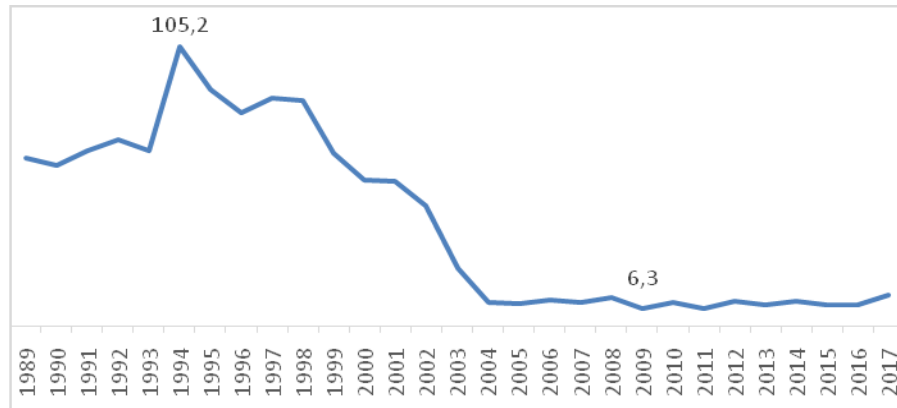
Enflasyon ve dışa açıklık arasında bir negatif yönlü ilişki söz konusudur. Bir ülkenin dışa açıklık durumu ne kadar fazla ise enflasyon seviyesi o derece düşük olacaktır. Ters yönlü bu ilişkinin çalışma sistemi ise şu şekilde çalışmaktadır. Para arzı artışları enflasyonun başlıca nedeni; özel kesimin ileriye dönük bekleyişlerinin olması, parasal genişlemenin öngörülebilir etkilerini etkilemekte olduğu kabul edilmektedir. Politika yapıcılar, üretim ve istihdam gibi reel unsurları etkileyebilmek için ani para arzı artışlarına başvuracaklardır. Genişleyici para politikasının uygulanması halinde, reel döviz kurlarında artışlar söz konusu olacağı Parasalcı yaklaşımca belirtilmiştir. Parasal genişlemenin sebep olacağı reel değer kaybının, parasal otoritelerinin enflasyon oluşturma niyetini azaltacağını göstermektedir. Dış ticarete açılan

ekonomiler, öngörülemeyen parasal genişlemeler sonucunda yüksek enflasyona bağlı olarak üretim kazançlarını düşürmektedir. Bu sebeple, para otoriteleri beklenmedik enflasyon yöntemi ile genişleme oluşturmayı tercih etmemektedirler. Bunun sonucunda, dış ticarete açıklık fazlalaştıkça enflasyon oranı azalmaktadır. Enflasyon ve açıklık arasında güçlü bir ters ilişki söz konusudur. Açıklığın artması sonucu, yerli üretimin gelişmesini ve enflasyonu düşüreceğini belirtmişlerdir (Özyıldız vd., 2018: 338).

2.2.3.6. Türkiye’de Enflasyon

Enflasyon olgusu, Türkiye ekonomisinde Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar her dönemde kendisini hissettirmiş önemli bir makroekonomik göstergedir. Aşağıdaki grafikte 1989-2017 yılları arasındaki dönemde enflasyon, iki ve hatta üç haneli rakamlara kadar yükselirken, 2004 yılından sonra tek haneli rakamlara kadar düştüğü görülmektedir.

Şekil 3’te Türkiye’nin 1989-2017 yılları arası tüketici fiyatları ile yıllık enflasyon oranları verilmektedir. 1989-2017 yılları arasında enflasyon %39.0 ortalaması ile gerçekleşmiştir. 1994 yılında yaşanan ekonomik krizin etkisiyle %105.2 olan enflasyon, 2017’de %11.1’e kadar gerilemiştir. 1989-2017 yılları arasında enflasyonun en düşük olduğu %6.3 ile 2009 yılı olmuştur. Uygulanan enflasyon politikalarıyla, son yıllarda enflasyonun tek haneli rakamlara kadar gerilediği görülmektedir.

Şekil 3. Tüketici Fiyatları ile Yıllık Enflasyon Oranları (%)

Kaynak: Dünya Bankası, 2019e.

Dünya Bankası verileri kullanılarak şekil tarafımızca türetilmiştir.

2.2.4. Faiz

2.2.4.1. Faiz Kavramı

Servetlerinin bir kısmını para olarak elde tutan kişiler, paralarını başkalarına ödünç vermeleri halinde, paralarından mahrum kaldıkları süre zarfında aldıkları bir miktar tazminattır. Elde tutulan paranın başkasına ödünç verilmesi durumunda kişinin herhangi bir zararı olmamasına rağmen, ödünç olarak verilen paranın likiditesinden ödünç süresince mahrum kalma durumu söz konusudur. Parasını başkasına ödünç veren bir kimseye, elde tuttuğu paranın likiditesinden mahrum kalması nedeniyle, belli bir yüzde şeklinde faiz ödenir. Yani faiz, bir kimseyi elindeki parasını ödünç vermesi konusunda ikna etmek için ödenen karşılıktır (Ardıç ve Yılmaz, 2004: 39).

2.2.4.2. Faiz Olgusunun Tarihsel Geçmişi

Faiz olgusunun tarihsel geçmişine ilk olarak Mezopotamya'da Hammurabi Kanunları'nda rastlanmaktadır (Demirgil ve Türkay, 2017: 133);

‘‘Babil Kralı Hammurabi'nin yürürlüğe koyduğu kanunlarda kredi, faiz, garanti, rehin gibi ekonomik ilişkilerle ilgili yaklaşık 150 madde bulunmakta ve bu kanunlarda faiz oranları sınırlandırılmaktadır. Bu kanunlarda para ve buğday olarak alınan ödünçler için ayrı ayrı faiz belirlenmiştir.’’

Batı Dünyasında Faize Yönelik Yaklaşımlar: Faiz uygulaması iktisadi düşüncenin oluşmaya başladığı, İlk Çağdan itibaren dönemin önemli düşünürleri tarafından çeşitli yaklaşımlar çerçevesinde eleştirilmeye başlanmıştır. İlk Çağ düşünürlerinden Eflatun ve Aristo'nun faiz uygulamaları ile ilgili düşünceleri aşağıdaki gibidir.

İlk Çağda Faiz Uygulaması: İlk Çağ düşünürlerinden Eflatun ve onun öğrencisi olan Aristo faiz uygulamalarını ahlaki ve sosyal yönleriyle ele almışlardır. Eflatun, içinde yaşadığı toplumsal düzeni eleştirirken zihnindeki ideal düzeni anlatarak olanı değil, olması gerekeni açıklamaya çalışmıştır. Aristo ise yaşadığı dönemde sosyal kurumların aksayan yönlerini eleştirmiş ve eksikliklerini dile getirmiştir. Faiz uygulaması ile ilgili görüşleri hocası Eflatun'un görüşlerine paralellik göstermektedir (Akdiş, 2006: 198).

Eflatun (Platon: M.Ö. 427-347): Yaşadığı toplumda faiz uygulamasının olması gereken ideal düzene yakışmadığı ve ahlaki bir durum olmadığı için reddetmiş ve faizin yasak edilmesinin gerektiğini belirtmiştir. Eflatun'a göre, ideal bir toplumda paranın servet

olmadığı, sadece servet elde etmenin bir aracı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca faizin gelir dağılımında dengesizlikleri arttırdığı ve dolayısıyla yoksulluğun yaygınlaşmasına neden olduğu için de uygulamadan kaldırılması gerektiğini belirtmiştir. Eflatun'a göre bir toplumun uğrayacağı felaketlerin en büyüğü, toplumun çok sayıda yoksul ve az sayıda zenginden oluşmasıdır (Gül, 2001: 22).

Aristo (M.Ö. 384-322): Politika isimli eserinde Aristo kazanmanın iki yolu olduğunu, birinin ev idaresinin bir kısmı, diğerinin ise ticaret olduğunu belirtmiştir. Birincisinin şerefli, ikincisinin herkes tarafından haklı olarak kötülene mübadele nev'i olduğunu söylemiştir. Çünkü bunun tabiata uygun olmadığını, insanların birbirlerinden edindikleri kazanç tarzı olduğunu söylemiştir. Haklı olarak en çok nefret edilen şeklinin faizcilik yani paranın tabii şekli ile kullanılmasından değil, paradan para elde etme usulüdür. Paranın, alışverişe konu olan mallarda mübadele aracı olarak kullanılması gerektiği için olup faizle para artırmak olmadığını belirtmiştir. Kazanmanın bütün şekilleri içinde en gayri tabii olanın bu yöntem olduğunu belirtmiştir. Aristo, faizin paranın para doğurması olduğunu düşünmüş ve bu durumu doğaya aykırı bulduğundan reddetmiştir (Pıçak, 2012: 69).

Orta Çağda Faiz Uygulaması: Dini eğilimlerin hakim olması nedeniyle Orta Çağ faiz uygulamaları, bu çerçevede ele alınmıştır. Batı'da Hristiyan, Doğu'da ise İslam bilginleri faiz konusunda çeşitli yaklaşımlar ileri sürmüşlerdir.

Batı Dünyasında Faize Yönelik Yaklaşımlar, Orta Çağda kilisenin öğretileriyle yönetim ve iktisadi düşünce şekillenmiştir. Bu dönemde olan iktisadi sorunlar, kilisenin belirlemiş olduğu kurallar doğrultusunda ele alınmıştır. Faizcilik, kilise tarafından tefecilikle aynı kabul edilerek şiddetle karşı çıkmıştır. Faizle ödünç vermek kesin bir şekilde yasaklanmış, yasağı delmeye çalışan tefecilere ise maddi ve manevi cezalar verilmeye başlanmıştır. Orta Çağda Batı dünyasında kilisenin faiz uygulamaları konusunda her ne kadar kesin tutumları olmuşa da Yahudilerin ve iktisadi gelişmelerin etkisiyle Hristiyan tüccarların faizle para alıp vermelerinin önüne geçilememiştir. Faiz uygulamalarına özellikle dini ve ahlaki yönleri nedeniyle karşı çıkmıştır. 16. yüzyılda Protestanlığın doğuşu ile dinde yapılan reformist hareketler sonucunda faiz konusundaki anlayış değişmiştir. Reform hareketleri ile sanayi, ticaret ve bankerlik faaliyetleri kamçılanmış ve Calvin kapitalizmi ortaya çıkmıştır. Fransız Calvin, dürüst ve aşırı olmayan faizi her zaman haklı görerek, ekonomik hayatın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Merkantilizmin de doğmasında önemli bir etkiye sahip olan bu görüşlerle İngiltere başta olmak üzere zamanla diğer batı ülkelerinde de faiz yasağı

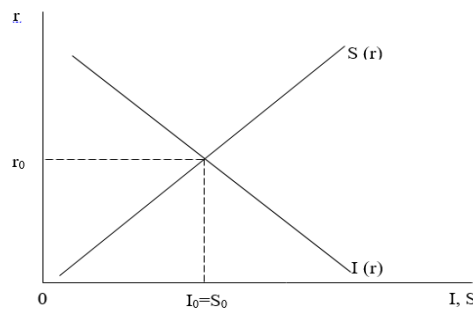
kaldırılmıştır. 1450-1750 yılları arasında Batı Avrupa’da hakim olan merkantilizm, Aristo ve Aquinas’ın Orta Çağda faize karşı olan tutumlarından uzaklaşmıştır (Demirgil ve Türkay, 2017: 137).

İslam Dünyasında Faize Yönelik Yaklaşımlar, Orta Çağda iktisadi yapı İslam’ın esas kurallarına göre sistemleşmiş; temel ilkeler ise Kur’an, Hadis, İcma ve bilimsel yorumlardan oluşmaktadır. İslam’da iktisadi yapı, toplumun çıkarlarını ferdin çıkarının üstünde tutarak, mikro düzeyde devlet müdahalesinin olmadığı teşebbüs hürriyetine, devlet müdahalesine ise makro düzeyde yer vermiştir. Yönetimde sınıf ayrımcılığını kabul etmeyen bu düzende emek, helal kazancın temel dayanağı sayılmıştır. İslam dünyasında faiz konusunda teorik çalışmanın bulunmamasının temel sebebi, İslam’ın faizi tartışmasız bir şekilde yasaklamış olmasıdır. İslam kaynaklarında faizin meşru bir kazanç yolu görülmediği gibi, İslami düşünürlerinin hemen hepsi, emeği meşru kazancın esas faktörü olarak kabul etmişlerdir (Akdiş, 2006: 202).

2.2.4.3. Faiz Teorileri

Klasik Faiz Teorisi, Keynesgil Faiz Teorisi ve Ödünç Verilebilir Fonlar Teorisi olmak üzere faiz teorileri üç başlık halinde ele alınabilir.

Klasik Faiz Teorisi: Klasik iktisatçılardan Adam Smith’in önemli katkıları bulunmaktadır. Smith, faiz kavramının kar kavramından farklı olduğunu ileri sürmüştür. Faiz, kendi tasarruflarını kullanmayıp başkasına borç vermenin karşılığında elde edilen gelirdir. Faiz oranı, klasik teoriye göre reel değişken olup denge faiz düzeyi, tasarruf arzı ve yatırım talebi tarafından belirlenmektedir (Günel, 2007: 51).

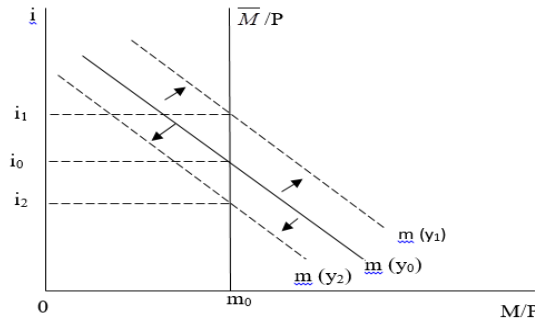
Şekil 4. Klasik Teoride Faiz Oranın Belirlenmesi

Kaynak: Aslan, 2009: 393.

Şekil 4’te Klasik Teoride faiz oranının belirlenmesi gösterilmektedir. Şekilde tasarruf (S), faiz oranının artan fonksiyonu olarak gösterilmektedir. Tasarruf, ödünç verilebilir

fonların arzına neden olmaktadır. Yatırım (I) ise, faiz oranının azalan fonksiyonu olarak gösterilmektedir. Denge faiz oranı r_0 , tasarruf arzını yatırım talebine eşitlemektedir ($I=S$). Bu piyasadaki denge, kararlı denge özelliği göstermektedir.

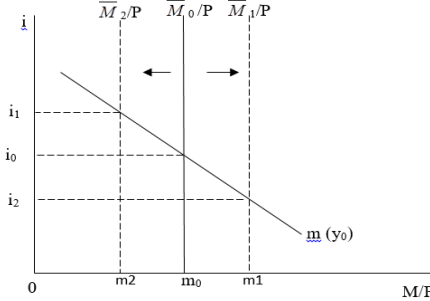
Keynesgil Faiz Teorisi: Faiz oranı, para talebi ve para arzı tarafından para piyasasında belirlenir. Keynesgil modelde para talebi üç şekilde yapılmaktadır. Toplam para talebi; işlem, ihtiyat ve spekülasyon amaçlı para taleplerinin toplamından meydana gelmektedir. Toplam para talep eğrisi, çeşitli faiz oranlarında para taleplerine ait eğrilerin yatay toplamı alınarak elde edilir. Toplam para talebi eğrisi negatif eğilimlidir. Yani, toplam para talep eğrisi ile faiz oranı ters oranlıdır. Gelir düzeyindeki değişimler, toplam para talep eğrisinin konumunu değiştirmektedir. Gelirde artış olması halinde toplam para talep eğrisi sağa; gelirde bir azalma olması halinde toplam para talep eğrisi sola kaymaktadır. Keynesgil faiz teorisinde para arzı Merkez Bankası tarafından belirlenir yani dışsaldır: $M^s = \bar{M}$. Merkez Bankası, para piyasası araçlarını kullanarak parasal tabanda değişiklik meydana getirmektedir. Dış para arzı, faiz oranına duyarlı olmadığından para arzı fonksiyonu faiz eksenine paralel olarak çizilmektedir. Faiz oranı, para piyasasında para arz ve talebi tarafından belirlenmektedir. Denge faiz oranı ise para arz ve talebi eğrilerinin kesiştiği noktada oluşmaktadır (Aslan, 2009: 397-398).

Şekil 5. Para Piyasası ve Faiz Oranın Belirlenmesi
Kaynak: Aslan, 2009: 399.

Şekil 5'te görüldüğü üzere, para piyasası dengesi, reel para miktarını ifade etmektedir. Denge faiz oranı i_0 iken para stoku m_0 dır. Yine şekil 5'te görüldüğü gibi, para talebinin artması sonucu faiz oranı i_1 'e yükselmekte; para talebinin azalması durumunda faiz oranı i_2 'ye düşmektedir. Bu noktada, aynı zamanda para arz ve talebi dengesi söz konusudur.

Para arz ve talebindeki değişmeler faiz oranlarını değiştirmektedir. Para arzının sabit olduğu durumda, gelirdeki artış nedeniyle para talebi artacak ve sonunda faiz oranı yükselecektir. Gelirdeki bir azalma söz konusu olması halinde, para talebi düşecek ve sonunda faiz oranı düşecektir.

Şekil 6. Para Arzındaki Değişmenin Etkisi

Şekil 6'da görüldüğü gibi, para talebinin sabit olduğu durumlarda, para arzının değişmesi de denge faiz oranlarını değiştirmektedir. Para arzı artarsa faiz düşer, para arzı azalınca yükselir.

Ödünç Verilebilir Fonlar Teorisi: Wicksell'in klasik reel faize parasal unsurları katması ile teori gerçekçi bir hal almıştır. Wicksell'e göre parasal ve doğal olmak üzere iki tür faiz oranı bulunmaktadır. Doğal faiz oranı, sermayenin işletilmesi ile elde edilen faiz oranı iken; parasal faiz oranı, bankaların işletmiş oldukları krediler üzerinden elde ettikleri faiz oranı olarak ifade edilebilmektedir. Doğal ve parasal faiz oranının ekonomide birbirine eşit olması durumunda fiyatlar değişmemekte; doğal faiz oranının parasal faiz oranının üstünde seyretmesi durumunda kümülatif olarak ekonomide bir enflasyon süreci yaşanmaktadır. Sermaye piyasasında tasarruflar ve parasal genişleme, fon arzını oluştururken yatırım talebi ve atıl para talebi de fon talebini oluşturmaktadır. Faiz oranı ise, fon arz ve talebinin piyasada dengeye gelmesiyle oluşmaktadır (Keyder, 1990: 326).

2.2.4.4. Faiz Dış Ticaret İlişkisi

Faiz oranları ile dış ticaret arasında ters yönlü ilişki bulunmaktadır. Faiz oranlarında olası düşüş, yurt içine gelecek olan sıcak paranın yavaşlamasına neden olmaktadır. Döviz aralarında yaşanan yavaşlama ise, döviz fiyatlarının yükselmesini tetikleyecektir. Döviz kurlarındaki artışlar ihracatı da arttıracaktır. Faiz oranları, reel ve nominal faiz oranları olarak teorik çalışmalarda yer almaktadır. Piyasadaki faiz oranına nominal faiz oranı denilmektedir.

Reel faiz oranı ise, nominal faiz oranından enflasyonun arındırılması ile belirlenmekte ve parasal fonların sağladığı gerçek getiriye ifade etmektedir. Ödünç olarak verilen paranın gerçek getiri sağlayabilmesi için nominal faiz oranının enflasyon oranından büyük olması gerekmektedir (Alsu, 2006: 11).

Sermaye hareketliliğinin de dahil edildiği analize, faiz oranı dış ticaret ilişkisini ele almak mümkündür. Faiz oranlarındaki düşüş, ülkeye kısa vadeli sermaye akışını düşürecek; dövizdeki arz azalacağı için döviz fiyatları yükseltecektir. Dövizin yükselmesi sonucu ihracatın da artması beklenecektir. Bu ilişki dikkate alındığında faiz oranı ile ihracat arasında ters yönlü bir ilişkiden bahsedilebilir. Faiz oranlarındaki artış ülkeye kısa vadeli sermaye girişini arttıracak, döviz arzındaki artış ise döviz fiyatını düşürecek ve bu durum milli paranın değer kazanması anlamına gelecektir. Milli paranın yabancı para karşısında değer kazanması ithal malları ucuz hale getirirken, ihraç malları ise pahalı hale geleceğinden ihracat azalacaktır (Erçevik, 2011: 47).

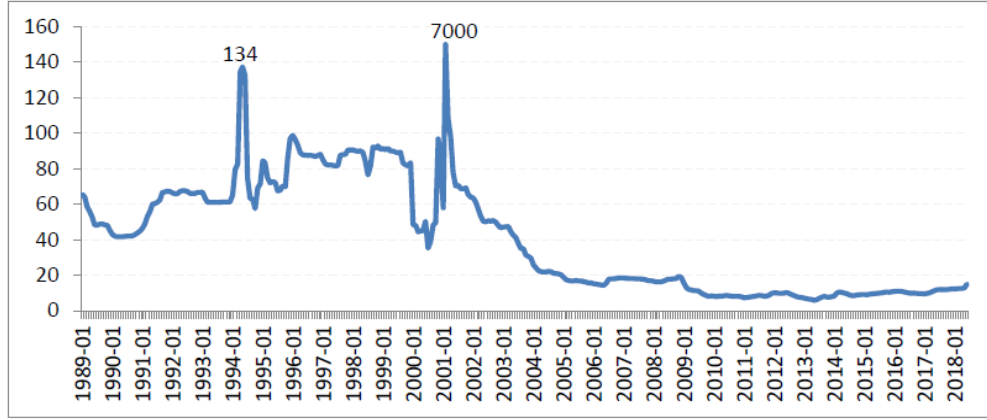
Granger testi kullanılarak döviz kuru, faiz ve dış ticaret arasındaki ilişki incelenmiştir. Faiz ile döviz kuru ve döviz kuru ile ithalat arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, faiz ile ithalat ve ihracat ile ithalat arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Türkiye’de uygulanacak para politikasıyla döviz kuru ve döviz kuru politikası ile de ithalat belirlenebilmektedir. Faizden döviz kuruna, döviz kurundan ithalata olan tek yönlü nedensellik ilişkisi, faiz ile ithalat arasında olan iki yönlü nedensellik ilişkisinin bir yansıması gibi gözükmektedir. İthalat ile ihracat arasında olan karşılıklı nedensellik durumu, Türkiye ekonomisinin önemli yapısal sorunlardan biri olan üretimin ve ihracatın ithalata olan bağımlılığını ortaya koymaktadır (Uslu, 2018: 327).

2.2.4.5. Türkiye’de Faiz

1989-2017 dönemine ait Türkiye’deki faiz oranları verileri aşağıdaki şekilde yer almaktadır. Yine aynı şekilde görüldüğü gibi, 1989 yılından 2017 yılına gelindiğinde faiz oranlarında çok ciddi dalgalanmaların yaşandığı görülmektedir.

Türkiye’de nominal faiz oranlarının 1989-2018 yılları arasında aldığı değerler, Şekil 7’de görülmektedir. Grafikte de görüldüğü gibi; nominal faiz oranları 1990-1994 yılları arasında %40-60 bandında dalgalanırken, 5 Nisan 1994’teki ekonomik krizde %134 ve Şubat 2001’deki krizde %7000’lere kadar yükselen nominal faizlerin, alınan tedbirler ve düşen

enflasyon oranları ile birlikte oranları da düşmüştür. 1989-2018 yılları arasında ki dönemde nominal faiz oranlarının en düşük olduğu %6.8 ile 2013 yılı olmuştur (Uslu, 2018: 315).

Şekil 7. Türkiye'nin 1989-2018 Dönemine Ait Nominal Faiz Oranları

Kaynak: Uslu, 2018: 316.

(2001 yılında %7000'e ulaşan nominal faiz oranı, %150 değeri ile gösterilmiştir).

2.2.5. Nüfus

2.2.5.1. Nüfus Kavramı

Belirli bir zaman diliminde, belirli bir bölge veya ülke üzerinde yaşayan insan sayısının toplamına nüfus denilmektedir. Bölge, köy, kasaba, şehir, metropol veya kıta şeklinde ifade edilebilir. Nüfus literatürde popülasyon olarak ifade edilmektedir. Kişiler popülasyona doğum veya göç ile katılım sağlarken, ölüm veya diğer sebeplerle de ayrılabilir. Toplumları nüfus sayılarını nicelik ve nitelik bakımından inceleyen bilim dalına "Demografi" denilmektedir. Bu bilim dalı nüfusu doğum, ölüm, yaş, cinsiyet, aile yapıları, eğitim durumları, dini inançları, göç hareketleri gibi konulara değerlendirmektedir. Kısacası nüfusun yapısına göre değerlendirildiği bir bilim dalıdır (Aksu, 1998: 219-220).

2.2.5.2. Nüfus Yoğunluğu Kavramı

Nüfus yoğunluğu, bir birim alanda yaşayan insan sayısı veya belli bir alanda kilometre kare başına düşen insan sayısı (km²/insan sayısı) olarak ifade edilebilmektedir (Cin ve Tabanlı, 2015: 328).

2.2.5.3 Nüfus Artış Oranı

Nüfus artış oranı, doğum, ölüm, iç ve dış göçlere göre belirlenmektedir. Buna göre nüfus artışı oranı şu formüle göre hesaplanmaktadır; $\Delta P = (B-D) + (I-E)$. Belirli bir

zamanda dilimindeki nüfus artış oranı, doğal nüfus artışı (B-D) ve mekanik nüfus artışı (IE)'na göre hesaplanmaktadır. Doğal nüfus artış oranı, doğum oranının ölüm oranından yüksek olduğu durumlarda görülmektedir. Bir ülkenin nüfus artış oranı, doğal nüfus artışına ve göçlere bağlı olurken, dünya nüfus artış oranı sadece doğal artışlara bağlıdır. (Kandır, 2013: 9).

2.2.5.4. Malthus'un Nüfus Teorisi

Malthus'un nüfus teorisi, gıda üretimi artış oranının nüfus artış oranına göre daha düşük olacağını ve buna bağlı olarak refah düzeyinin düşeceğini varsaymaktadır. Nüfus artışı kontrol edilmemesi halinde geometrik olarak 1, 2, 4, 8, 16, 32... şeklinde artarak her 25 yılda ikiye katlanacak, gıda üretimi ise aritmetik olarak 1, 2, 3, 4, 5, 6... şeklinde artacağından gıda arzı sürekli nüfus artışının altında kalacaktır (The Corner House, 2000: 1). Malthus 1798 yılında yayımladığı “*An Essay on The Principal of Population*” adlı eserinde insanlığın gelişiminin, nüfus artış hızının gıda arzı hızından fazla artması sonucu oluşan olumsuzluklardan ciddi bir şekilde etkilendiğini savunmaktadır (MacFarlane, 2005: 1).

Thomas Robert Malthus'un (1766-1834) nüfus teorisi, doğurganlık ve nüfus artışları konusunda iyimser olan Adam Smith'le aynı düşünceleri paylaşmamaktadır. Diğer birçok iktisatçı Malthus kadar önemli ve tartışılmaya değer düşünceler ortaya atamamıştır (Abramitzky ve Braggion, 2003: 423).

2.3. Türkiye Afrika Ülkeleri İlişkileri

Bu bölümde Türkiye Afrika ülkelerinin tarihsel süreç içerisindeki ilişkileri, Afrika ülkelerinin sosyo-ekonomik durumları, Türkiye'nin toplam dış ticareti içerisindeki seçili Afrika ülkelerinin payı ve Türkiye ile Afrika ülkeleri serbest ticaret anlaşmaları incelenecektir.

2.3.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye-Afrika İlişkileri

Afrika Kıtası, Türklerin dünyaya açılım politikası sonucu uzun bir süre varlığını gösterdiği kıta olmuştur. Türklerin Afrika Kıtası'nda varlık göstermesi çok eski tarihlere dayanmaktadır. Türklerin 808 yılında Mısır'da, paralı asker olarak görev aldığı tarih kaynaklarında yer almaktadır. Türk bir asker olan Ahmet İbni Tulun, M.S. 946 yılında Mısır'da ilk bağımsız Türk hükümetini kurmuştur (Alpar, 2007: 55).

Türkiye ve Afrika ülkelerinin şu anki yakın ilişkilerinin tarihsel bir altyapısı bulunmaktadır. Tarihsel, kültürel ve ekonomik ilişkilerine bakıldığında 860'lı yıllarda Tolunoğulları'na kadar dayanan ve 1517 yılından sonra Memluklerin Afrika'daki nüfuzlarını kaybetmesiyle, Osmanlıların Afrika'ya olan ilgileri ortaya çıkmıştır. 15. ve 19. yüzyıllarını kapsayan ve Osmanlı'nın üç kıtaya uzanan hâkimiyetinin içinde Afrika bölgesi önemli bir yere sahipti. 1517 yılında Mısır'ı yönetimine alan Osmanlı Devleti, Avrupalılarla Akdeniz, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda bir güç mücadelesi içine girmiştir. Kızıldeniz'de 1551'de Trablusgarp Osmanlı yönetimine geçerken, Batı Hint Okyanusundaki adalarda ve Habeşistan sahillerinde Portekizlilerin üstünlüğü sonlandırılmıştır. Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Mısır ve Habeşistan uzun yıllar İstanbul'dan yollanılan yöneticiler tarafından yönetilmişlerdir. 20. yüzyılın başında ise, Trablusgarp ve Afrika Boynuzu dışında kalan bölgelerde Afrika Kıtası ile Osmanlı Devleti ilişkileri akamete uğramıştır (T.C. Dış İşleri Bakanlığı, 2019a).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra Afrika ile olan kültürel ve tarihsel ortaklıklar unutulmaya terk edilmiştir. Ulus devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Misak-ı Milli çerçevesinde politikasını belirlerken, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde olan topraklarla bütün bağlarını koparmıştır. Bunun iki amacı bulunmaktaydı; ilki imparatorluk anlayışından vazgeçmek, diğeri ise 200 yıldır yüzünü Batı'ya dönmüş olan bir toplumun, yeni kurulan devlet ile kalkınma ve batılılaşma hedeflediğine işaret etmektedir. Yeni Türkiye, tarihsel bağların bulunduğu doğu toplumlarıyla ilişkileri asgari düzeyde tutmayı hedeflemiştir. İlişkilerin asgari düzeyde tutulması ise, ortak bir coğrafi konumda yer almaktır (Fırat, 2009: 2).

Yakın bir tarihe kadar Türkiye-Afrika ilişkileri, dış politika olarak gündemin ilk sırasını almamasına rağmen, 2005 yılı Türkiye tarafından "Afrika Yılı" ilan edilmiş; 2008 yılında 50 Afrika ülkesinin temsilcileriyle İstanbul'da Türkiye-Afrika zirvesi düzenlenmiştir. Yine 2008 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın, Afrika'nın Türkiye için dış politikasında önemli bir yere sahip olduğunu belirtmesi üzerine, Afrika'da birden fazla yeni elçiliklerin kurulmasına karar verilmiştir. O tarihten bu yana Afrika'ya olan tutum, Türk dış politikalarında ve halk nezdinde önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Afrika ile olan ilişkilerin tarihi ne kadar geçmişe dayansa da, ekonomik göstergeler bu yeni sürecin ileriye dönük ne kadar etkili olduğunu ve kısa süre zarfında başarılı sonuçların alındığını göstermektedir. Türkiye'nin ciddi anlamda Afrika ülkelerine olan ilgisi, 1998 yılında olsa da 2002 yılından sonra daha da önemli bir hal almıştır (Özkan, 2014: 69).

2.3.2. Afrika Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Afrika kıtasında yer alan ülkelerle ilgili genel bilgilerin yanında, makroekonomik göstergeler ışığında ekonomilerinin genel durumu bu başlık altında ele alınacaktır.

2.3.2.1. Genel Bilgiler

Afrika Kıtasında 53 ülke bulunurken, Türkiye Mayıs 2009'a kadar bu ülkelerin Sahraaltı Afrika ülkeleri diye tabir edilen ülkelerde 7, toplamda ise sadece 12 Afrika ülkesinde büyükelçilik açarken, sayının bugün itibariyle 39'a yükseldiği görülmektedir. 2009'da Fildişi Sahilleri ve Tanzanya'da; 2010'da Gana, Kamerun, Uganda, Madagaskar ve Angola'da; 2011'de Mozambik, Zambiya, Zimbabve, Somali, Güney Sudan, Moritanya ve Gambiya'da; 2012'de Nijer, Burkina Faso, Namibya ve Gabon'da; 2013'te Gine, Çad, Eritre ve Cibuti'de büyükelçilikler açılmıştır. 2014'te ise Ruanda, Kongo Cumhuriyeti, Benin ve Botswana büyükelçilikleri faaliyetlerine başlamışlardır. Sierra Leone ve Ekvator Ginesi'nde önümüzdeki dönemlerde büyükelçiliklerin açılması öngörülmektedir. Türkiye'nin Afrika ülkelerine başlattığı açılım politikaları, Afrika ülkelerinin Ankara'ya açtıkları büyükelçiliklerle karşılıksız olmadığını göstermiştir. 2008 yılında Ankara'da 5'i Sahraaltı, toplamda 10 Afrika ülkesinin büyükelçiliği bulunurken, bu sayının bugün itibariyle 33'e yükseldiği görülmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019b).

Afrika Kıtası, birbirine komşu olan adalarla birlikte 32.2 milyon kilometre karelik yüzölçümü ile dünyanın %6'sını, kara yüzeyinin %24'nü kaplamaktadır. Nüfus bakımından dünyanın en yoğun ikinci büyük kıtası olan Afrika'da 1 milyardan fazla kişi yaşamaktadır. Bu ülkelerin büyük bir kısmı başkanlık sistemleriyle yönetilirken fakirlik, yolsuzluk, istikrarsızlık, otoriter rejimler ve şiddet sorunlarıyla mücadele etmektedir. Afrika'da ruhlara tapınan, Müslüman ve Hristiyan gibi birden fazla inanç grupları bulunmaktadır. Siyah Afrika ve Beyaz Afrika etnik tanımlarının yanında; İngiliz Afrika'sı ve Fransız Afrika'sı gibi koloni tanımlar da kullanılmaktadır. Kötü yönetimler, salgın hastalıklar, kalkınamama, insan hakları ve demokrasi sorunlarının kıtanın ortak özelliği olduğu görülmektedir (Şengül, 2015: 17).

Afrika Kıtasının coğrafi ve doğal kaynak bakımından özellikleri ise şu şekilde özetlenebilir.

Afrika kıtasını diğer kıtalardan ayıran en önemli özelliklerden biri de kıtanın yüzey alanının %61.52'lik bir bölümünün çöllerden oluşmasıdır. Dünya üzerinde bulunan bütün kıtalarda çöl bulunmakta ve bu çöller ülke ekonomilerine etki edebilmektedir. Ancak Sahra

Çölünün Afrika ekonomisi üzerindeki etkisi diğer kıtalara nazaran çok fazladır. Afrika kıtasının yüzey alanının %30'unu oluşturan Sahra Çölü, yaklaşık olarak 9 milyon kilometre kare genişliğine sahiptir. Kuzey Afrika'nın büyük bir kısmını içine alan Sahra Çölü, konumu gereği kıtanın kuzeyinde doğu batı yönünde uzanmaktadır. Sahra Çölü'nün coğrafi konumu, Afrika kıtasındaki tarımsal faaliyetleri de güçleştirmektedir. Sahra Çölü, Afrika kıtasının güneyini kuzeyinden ve diğer kıtalardan ayırarak Afrika kıtasındaki karasal ulaşımı olumsuz etkileyebilmektedir. Kıta içerisindeki ulaşımı zayıflatan Sahra Çölü, kıtanın güneyi ve kuzeyi arasındaki ekonomik ilişkileri de sınırlayabilmektedir. Bununla birlikte Sahra Çölü, Sahraaltı Afrika ülkelerinin dünya ile ticari bağlantı kurmalarını güçleştirdiğinden potansiyel pazarlara erişmelerini kısıtlamaktadır. Tarihin her döneminde Sahra Çölü, Afrika Kıtası'nda kuzey ile güney arasında aşılması güç bir engel olmuştur (Doğan ve Sarı, 2014: 762-763).

Afrika Kıtasındaki akarsu kolları, çok parçalı ve fazla sayıda şelaleden oluşması, nedeniyle dünya üzerindeki birçok akarsuyun aksine, Sahraaltı Afrika bölgesinde taşımacılığa elverişli değildir. Okyanuslardan gelerek Afrika Kıtasının içlerine geçmek isteyen gemiler için büyük ölçekli kanallar açılması halinde Nil, Kongo, Zambezi ve Nijer gibi büyük nehirlerden geçiş yapabileceklerdir. Mevcut ekonomik durumlar dikkate alındığında bu yatırımların yapılmasının zorluğu bir tarafa, yüksek platoların oluşu iç kesimlere ulaşımı zorlaştırmaktadır. Ayrıca ülkeler arasında yıllardır devam eden iç ve dış sorunlar nedeniyle, ortak bir su sorununun çözümünü ve etkin kullanımının önünde büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Afrika Kıtasının iç kesimleri, CBS teknolojisi kullanılarak denizlere ve deniz taşıtlarına elverişli nehirlere 100 kilometreden fazla uzak olan yerler ve bu yerlerde yaşayan nüfusa yönelik yapılan hesaplamalara göre dünyada deniz ve nehir taşımacılığı bakımından dezavantajlı bölgelerdir. Sahraaltı Afrika bölgesinde bulunan toprakların sadece %10'u deniz kıyısına veya seyahat edilebilen nehirlere 100 kilometre uzaklıkta olmasına karşın toplam nüfusun %21'i bu bölgelerde yaşamaktadır (Bloom vd., 1998: 237).

Afrika Kıtasının toplam karasal alan içerisindeki kıyı alanlarının küçüklüğü ve Afrika'nın çok fazla ülkeye bölünmüş olması nedeniyle, ülkelerin birçoğunun denize kıyısının olmaması sonucunu doğurmuştur. Afrika Kıtasında bulunan 49 ülkenin sadece 16'sının denize kıyısı bulunmamaktadır. Denize kıyısı olmayan Afrika ülkeleri açısından, kara taşımacılığına nazaran düşük maliyetli ve daha kolay olan deniz taşımacılığından faydalanmamak bu ülkelerin açısından önemli bir ekonomik kayıptır. Demiryolu ve havayolu taşımacılığının gelişmemesinden önceki dönemlerde deniz yolu taşımacılığına sahip olan

ülkelerin, denize kıyısı olmayan bu ülkeler açısından ticari kapasitenin sınırlı olması önemli bir eksikliktir. Denize kıyısı olmayan bu ülkeler, ticari işlemlerini gerçekleştirebilmek için yakın pazarları tercih etmek zorundadırlar (Doğan ve Sarı, 2014: 763-764).

Afrika Kıtasının bir diğer önemli durumu ise, tropikal iklime sahip olmasıdır. Tropikal iklim, kıta içi ve diğer kıtalarla olan gelişme farklılıklarını açıklamakta önemli bir etmendir. Yapılan çalışmalarda, tropikal iklimin insan ve hayvan hastalıklarına neden olmakla beraber; ortalama yaşam süresi, insan kaynakları, işgücüne katılım ve işgücü verimliliği üzerinde oluşturduğu olumsuz etkiler neticesinde ekonomik gelişmeyi yavaşlattığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca; tropikal iklim sonucu düzensiz yağışlar, sel ve kuraklık gibi afetler günlük yaşamı zorlaştırmanın yanında ekonomik faaliyetleri özellikle de tarımı olumsuz etkilemektedir (Ndulu, 2007: 105).

Afrika Kıtasındaki toprak kalitesinin düşüklüğü tarımsal gelişmenin önündeki önemli engellerden biridir. Afrika'daki toprakların, içerisinde barındırdığı organik materyal taşların seviyesi düşüktür. Ayrıca ormanlık alanları oluşturan topraklar genellikle verimsiz ve ince katmanlıdır. Sadece Sahra Çölü'nün altında bulunan ince bir yatay şerit ve Afrika Kıtasının doğu kıyılarında bulunan topraklar büyük oranda tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirildiği alanlardır. Tarımsal faaliyetler bu alanlarda hiç, az veya orta dereceli toprak kalitesine sahip alanlar olarak sınıflandırılmıştır. Afrika Kıtasının batı kıyılarının büyük bir bölümü ve kıtanın tümüne yayılmış şekilde birden çok alanda bulunan toprak kalitesi ise bitki besin maddesini içermemesi veya çok az içermesi sebebiyle tarımsal faaliyetlerin gelişimini önemli derecede engelleyen alanlar şeklinde sınıflandırılmaktadır. Gıda ve Tarım Örgütü tarafından yapılan araştırmaya göre, toprakta bulunan doğal besinlerin bulunma durumuna göre Afrika Kıtası en az verimli topraklara sahiptir. Afrika Kıtasında bulunan toprakların yaklaşık olarak yarısı ya hiç veya çok az besin içermektedir (Doğan ve Sarı, 2014: 766).

Yeraltı kaynakları bakımından Afrika Kıtası diğer birçok kıtaya nazaran daha zengindir. Kıtanın ekonomik gelişmişlik düzeyini belirleyen diğer parametreler dikkate alındığında avantaj olan bu madenler dezavantaja dönüşmektedir. Afrika Kıtasında yer alan birçok ülke altın, elmas ve petrol gibi ekonomik getirisi yüksek olan yeraltı kaynaklarına sahiptir. Afrika Kıtasında yer alan bu madenlerin varlığı ekonomik getirisinden çok götürüsü bulunmaktadır. Kolaylıkla elde edilebilen bu yüksek ekonomik değere sahip madenler, Afrika ülkelerinin daha etkin alanlarda yatırım yapma hevesini kırmaktadır. Bu ülkelerin ekonomileri, sadece doğal kaynaklara dayalı sektörlere dayanmaktadır. Bu durum ise,

sektörler arası karşılıklı bağımlılığı zayıflatmaktadır. Kısa vadede doğal kaynakların satışından elde edilen yüksek gelirler, uzun vadede daha istikrarlı sanayi endüstrilerinin gelişimini yavaşlatmaya neden olmaktadır (Doğan ve Sarı, 2014: 767).

2.3.2.2. Ekonomik Göstergeler

Ekonomik göstergeler, ülkelerin ekonomileriyle ilgili detaylı bilgi verebilmektedir. Bu nedenle, 19 seçili Afrika ülkesinin Dünya Bankasından alınan veriler ışığında GSYH, Büyüme Oranları, Kişi Başına Düşen Milli Gelir, Dış Ticaret Hacimleri ve Nüfus gibi temel makroekonomik göstergeleri değerlendirilecek olup, bu ülkelerin 2017 yılındaki genel görünümü hakkında detaylı bilgi verecektir.

Tablo 4. SAÜ'nin Makro Ekonomik Yapısı (2017 Verileri)

Ülkeler	GSYH (Milyon Dolar)	KBDG (Bin Doları)	BO (%)	DTH (Milyon Dolar)	Nüfus (Bin Kişi)
Nijerya	375745	1968	0.81	91902	190886
G. Afrika	348872	6151	1.32	201187	56717
Mısır	235369	2413	4.18	102268	97553
Cezayir	167555	4055	1.60	95705	41318
Fas	109709	3007	4.09	91277	35740
Kenya	79263	1595	4.87	21754	49700
Gana	58997	2046	8.14	27850	28834
Tanzanya	52090	936	7.10	13054	57310
Tunus	39952	3464	1.96	45542	11532
Fildişi Sahili	37353	1538	7.70	22494	24295
Kamerun	34923	1452	3.55	10370	24054
Uganda	25995	606	3.86	5531	42863
Zimbabve	22041	1333	4.70	5637	16530
Gabon	15014	7414	0.50	8484	2025
Burkina Faso	12323	642	6.30	5562	19193
Madagaskar	11500	450	4.17	7253	25571
Gine	10473	823	10.60	8208	12717
Kongo Cum.	8701	1654	-3.10	9056	5261
Nijer	81120	378	4.89	1960	21477

Kaynak: Dünya Bankası, 2019.

Dünya Bankası verileri kullanılarak tablo tarafımızca türetilmiştir.

19 seçili Afrika ülkesinin 2017 yılı GSYH, Büyüme Oranları, Kişi Başına Düşen Milli Gelir, Dış Ticaret Hacimleri ve Nüfus gibi verilerini gösteren Tablo 4 Dünya Bankası'nın yıllık verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Tablo 4'te ülkelerin GSYH, KBDG, büyüme oranları, dış ticaret hacmi ve nüfus sayıları verilmiştir. 2017 yılı verileri ile GSYİH, 375 milyar 745 milyon ABD doları cinsinden Nijerya ilk sırayı alırken, 8 milyar 120 milyon ABD doları ile Nijer'in son sırayı aldığı görülmektedir. Kişi Başına Düşen Milli Gelir, 7 bin 414 ABD doları ile ilk sırayı Gabon alırken, 378 ABD doları ile Nijer'in son sırayı almaktadır. Büyüme Oranlarına bakıldığında Gine %10.60 ile en fazla büyüme gerçekleştiren ülke iken, %-3.10 ile Kongo Cumhuriyeti en az büyüyen hatta eksi büyüyen ülke olmuştur. Dış ticaret hacmi verileri dikkate alındığında 201 milyar 187 milyon ABD doları ile Güney Afrika ilk sırayı alırken, 1 milyar 960 milyon ABD doları ile Nijer son sırayı almaktadır. Ülkelerin nüfus sayılarına bakıldığında ise, en fazla nüfusa sahip ülkenin 190 milyon 886 bin kişi ile Nijerya olurken, Gabon'un 2 milyon 25 kişiyle en az nüfusa sahip ülke olduğu görülmektedir.

Tablo 4 dikkatlice incelendiğinde, GSYH bakımından yaklaşık 375 milyar ABD doları ile Nijerya ilk sırada yer alırken, Kişi Başına Düşen Milli Gelir bakımından 1968 ABD doları ile sekizinci sırada yer almakta olup, bunun en önemli nedeni ise 190 milyon civarında olan nüfusedir. Gabon ise yaklaşık 15 milyar ABD doları ile GSYH bakımından on beşinci sırada yer elmasına rağmen, 7414 ABD doları ile Kişi Başına Düşen Milli Gelir bakımından ilk sırayı almakta olup, bunun en önemli nedeni ise 2 milyon civarında olan nüfusedir.

2.3.3. Türkiye ile Afrika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşmaları

Türkiye'nin Afrika ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkiler içerisinde olması uzun bir süre gündemde yerini korumuştur. Türkiye için Afrika kıtası, soğuk savaş yılları sonrasında önemli hale gelmeye başlamıştır. Bu kapsamda, 1998'de "Afrika'ya Açılım Eylem Planı" hazırlanması Türkiye-Afrika ülkeleri açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türk Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından "*Afrika Ülkeleri ile Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Stratejisi*" 2003'te uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulamalar neticesinde, Afrika ülkeleriyle birden fazla STA imzalanarak bazı Afrika ülkelerinde ticaret müşavirlikleri faaliyete geçmiştir. Sonrasında 2004 yılında "Afrika yılı" ilan edilmiş, 2008'te Türkiye-Afrika İşbirliği Zirvesi yapılmış ve 2010'da "Afrika Strateji Belgesi"nin uygulamaya konulmasıyla ilişkilerin geliştirilmesi hedeflenmiştir (Akbaş, 2015: 6-7).

2.3.3.1. Serbest Ticaret Anlaşması (STA) Tanımı

Bu bölümde, serbest ticaret anlaşması (STA)'nın tanımı, Türkiye ile Afrika ülkeleri arasında imzalanan STA'lar ve Türkiye ile STA imzalayan Afrika ülkeleri dış ticareti

rakamsal olarak ele alınmaktadır. Serbest ticaret anlaşması (STA) şu şekilde tanımlanmaktadır (Kalaycı, 2017: 134):

‘İki ülke veya ülke grubu arasında bazı malların veya hizmetlerin ticaretinde uygulanan gümrük tarifelerini, kotaları ve tercihli uygulamaları ortadan kaldırmak için yapılan bir ticaret anlaşmasıdır.’

2.3.3.2. Türkiye ile Afrika Ülkeleri Arasındaki STA

Türkiye, Sahraaltı Afrika ülkelerine yönelik ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacı ile Afrika açılımını hedeflemiş ve 2005 yılı Türkiye tarafından Afrika yılı ilan edilmiştir. Bu çalışmalarla ihmal edilen tarihsel ilişkilerin tekrar canlandırılması amaçlanmıştır. Türkiye'nin Afrika ülkeleri ile olan dış ticaret hacmi 2004'te 7.7 milyar dolar iken, 2014'te 19.7 ve 2016 yılında 16.7 milyar dolar olarak gerçekleşmesi, Afrika ülkelerinin ekonomik ve ticari potansiyelini ortaya koymaktadır (Arslan, 2018: 3).

Tablo 5'te Türkiye ile STA imzalayan Afrika ülkeleri bulunmaktadır. Yine bu tabloda Afrika ülkeleri ile varılan Serbest Ticaret Anlaşmasının imza ve yürürlük tarihleri, Ticaret Bakanlığından alınan verilere göre düzenlenmiştir.

Tablo 5. Türkiye ile STA İmzalayan Afrika Ülkeleri

Ülkeler	İmza Tarihi	Yürürlük Tarihi
Fas	07.04.2004	01.01.2006
Tunus	25.11.2004	01.07.2005
Mısır	27.12.2005	01.03.2007
Morityus	09.09.2011	01.06.2013

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019a.

T.C. Ticaret Bakanlığı verileri kullanılarak tablo tarafımızca türetilmiştir.

İmzalanma tarihlerine bakıldığında ilk imzalanan STA'nın Fas ile 07.04.2004 tarihinde, yürürlüğe giren ilk STA'nın ise, Tunus ile 01.07.2005 tarihinde imzalandığı görülmektedir. Tunus 01.07.2005, Fas 01.01.2006, Mısır 01.03.2007 ve Morityus 01.06.2013 ile imzalanan STA'ların sırasıyla yürürlüğe girdiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye ile Afrika ülkelerinden Cibuti, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Kamerun, Çad ve Seyşeller ile STA müzakereleri devam etmekteyken, Cezayir, Güney Afrika ve Diğer Afrika Karayip Pasifik

ülkeleri ise müzakere girişiminde bulunulan Afrika ülkeleridir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019a).

2.3.3.3. Türkiye ve STA İmzalayan Afrika Ülkeleri Dış Ticareti

Türkiye'nin 2005-2017 yılları arasında Afrika ülkeleri ve STA imzalayan Afrika ülkeleri ile olan ihracatı ve ithalatı bu bölümde incelenecektir. İlk olarak Türkiye'nin Afrika ülkelerine yaptığı toplam ihracat ve STA imzalayan Afrika ülkeleri olan Mısır, Fas ve Tunus'un bu toplam ihracat içerisindeki payı ele alınacaktır.

Türkiye ile Afrika ülkeleri arasında yürürlüğe giren ilk STA'nın 01.07.2005 tarihinde olmasından dolayı Tablo 6'daki veriler, 2005 yılı baz alınarak değerlendirilmiştir.

Tablo 6'da Türkiye'nin 2005-2017 yılları arasında Afrika ülkelerine yaptığı toplam ihracat ve bu yapılan ihracatta STA imzalayan Afrika ülkelerinin payı gösterilmektedir. 2005 yılında Türkiye, Afrika ülkelerine 3 milyar 485 milyon 476 bin ABD doları ihracat yaparken, STA imzalayan Afrika ülkelerinin bu ihracattaki payı ise 1 milyar 358 milyon 906 bin ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Afrika ülkelerine yaptığı toplam ihracat içerisindeki STA imzalayan Afrika ülkelerinin oranı ise %38.99 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 6. AÜ'lerine Yapılan Toplam İhracat ve STA İmzalayan AÜ'nin Payı: 2005-2017

Yıllar	AÜ	STA İmzalayan AÜ'leri (Bin ABD Dolar)	STA İmzalayan AÜ'nin Payı (%)
2005	3485476	1358906	38.99%
2006	4347573	1593770	36.66%
2007	5795754	2177294	37.57%
2008	8825246	3192982	36.18%
2009	9904673	3861848	38.99%
2010	9052885	3610662	39.88%
2011	10086583	4527052	44.88%
2012	13352574	5526388	41.39%
2013	14138841	5325766	37.67%
2014	13750765	5656947	41.14%
2015	12444304	5315927	42.72%
2016	11401533	5148104	45.15%
2017	11665115	4996319	42.83%

Kaynak: Dünya Bankası, 2019a.

Dünya Bankası verileri kullanılarak tablo tarafımızca türetilmiştir.

Yine Tablo 6'da Türkiye, 2017 yılında Afrika ülkelerine yaptığı toplam ihracat 11 milyar 665 milyon 115 bin ABD dolarına ulaşılırken, STA imzalayan Afrika ülkelerine ise 4 milyar 996 milyon 319 bin ABD doları ihracat yapmıştır. Türkiye'nin Afrika ülkelerine

yaptığı toplam ihracat içerisindeki STA imzalayan Afrika ülkelerinin oranının ise %42.83 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

İkinci olarak ise, Türkiye'nin seçili Afrika ülkelerinden yaptığı toplam ithalat ve STA İmzalayan Afrika ülkeleri olan Mısır, Fas ve Tunus'un bu toplam ithalat içerisindeki payı ele alınacaktır.

Tablo 7. AÜ'den Yapılan Toplam İthalat ve STA İmzalayan AÜ'nin Payı: 2005-2017

Yıllar	AÜ (Bin Dolar)	STA İmzalayan AÜ (Bin Dolar)	STA İmzalayan AÜ'nin Payı (%)
2005	6039221	537519	8.90%
2006	7396897	722440	9.77%
2007	6775657	1116915	16.48%
2008	5586919	1623120	29.05%
2009	3929826	1118061	28.45%
2010	4817214	1610568	33.43%
2011	6756722	2058967	30.47%
2012	5921633	1973324	33.32%
2013	6028413	2498127	41.44%
2014	5937955	2278958	38.38%
2015	5099339	2077290	40.74%
2016	5355473	2580944	48.19%
2017	7176494	3131813	43.64%

Kaynak: Dünya Bankası, 2019a.

Dünya Bankası verileri kullanılarak tablo tarafımızca türetilmiştir.

Tablo 7'de Türkiye'nin 2005-2017 yılları arasında Afrika ülkelerinden yaptığı ithalat ve bu yapılan toplam ithalatta STA imzalayan Afrika ülkelerinin payı gösterilmektedir. 2005 yılında Türkiye, Afrika ülkelerinden 6 milyar 39 milyon 221 bin ABD doları ithalat yaparken, STA imzalayan Afrika ülkelerinden ise 537 milyon 519 bin ABD doları ithalat yapmıştır. Türkiye'nin Afrika ülkelerinden yaptığı toplam ithalat içerisindeki STA imzalayan Afrika ülkelerinin oranı ise %8.90 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Yine aynı tabloda, Türkiye'nin 2017 yılında Afrika ülkelerinden yapılan toplam ithalatı 7 milyar 176 milyon 494 bin ABD dolarına ulaşılırken, STA imzalayan Afrika ülkelerinden ise 3 milyar 131 milyon 813 bin ABD doları ithalat yapmıştır. Türkiye'nin seçili Afrika ülkelerinden yaptığı toplam ithalat içerisindeki STA imzalayan Afrika ülkelerinin oranı ise %43.64 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum, 2005 yılından 2017 yılına kadarki dönemde Türkiye'nin, STA imzalayan Afrika ülkelerinden yaptığı ithalatın bazı yıllar hariç genel itibariyle bir artış eğiliminde olduğunu göstermektedir.

2.3.4. Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti İçerisindeki SAÜ Payı

Türkiye ve seçili Afrika ülkeleri arasındaki ihracat, ithalat ve toplam ticaret hacmi gibi bileşenler bu bölümde detaylı bir şekilde incelenecektir. İlk olarak Türkiye'nin toplam ihracatı ve bu toplam ihracat içerisindeki seçili Afrika ülkelerinin payı, sonrasında ise sırasıyla toplam ithalat ve bu toplam ithalat içerisindeki seçili Afrika ülkelerinin payı ve son olarak da Türkiye'nin toplam ticaret hacmi ve bu toplam ticaret hacmi içerisindeki seçili Afrika ülkelerinin payı yıllar itibariyle incelenecektir.

2.3.4.1. Türkiye'nin Toplam İhracatı İçerisindeki SAÜ Payı

Türkiye'nin 1989-2017 yılları arasındaki toplam ihracatı ve seçili Afrika ülkelerinin bu toplam ihracat içerisindeki payı ele alınacaktır.

Tablo 8'de 1989-2017 yılları arasında Türkiye'nin toplam ihracatı ve bu yapılan ihracatta seçili Afrika ülkelerinin payı yüzde olarak gösterilmektedir.

Tablo 8. Türkiye'nin Toplam İhracatı ve SAÜ'nin Payı: 1989-2017

Yıllar	Toplam İhracat (Bin Dolar)	SAÜ'ne İhracat (Bin Dolar)	SAÜ'nin Payı (%)
1989	11627286	481212	4.14
1990	12959382	493439	3.81
1991	13593446	535597	3.94
1992	14714608	464998	3.16
1993	15348913	430253	2.80
1994	18106030	617892	3.41
1995	21598626	767233	3.55
1996	23047717	841625	3.65
1997	26244684	931888	3.55
1998	26881362	1568788	5.84
1999	26587173	1420116	5.34
2000	27485359	1147151	4.17
2001	31333944	1294635	4.13
2002	35761981	1331466	3.72
2003	47252836	1624243	3.44
2004	63120949	2268756	3.59
2005	73476408	2777603	3.78
2006	85534676	3541442	4.14
2007	107271750	4539894	4.23
2008	132027196	6878504	5.21
2009	102142613	7167783	7.02
2010	113883219	6241185	5.48
2011	134906869	7884434	5.84
2012	152461737	9147641	6.00
2013	151802637	9428333	6.21
2014	157610158	9699806	6.15
2015	143850376	8967785	6.23
2016	142529584	8517879	5.98
2017	156992940	8558618	5.45

Kaynak: Dünya Bankası, 2019a.

Dünya Bankası verileri kullanılarak tablo tarafımızca türetilmiştir.

1989 yılında Türkiye, 11 milyar 627 milyon 286 bin ABD doları toplam ihracat yaparken, seçili Afrika ülkelerine 481 milyon 212 bin ABD doları ihracat yapmıştır. Seçili Afrika ülkelerinin toplam ihracat içerisindeki oranı ise %4.14'tür. Yine tabloda görüldüğü gibi, Türkiye'nin 2017 yılında 156 milyar 992 milyon 940 bin ABD doları toplam ihracat yaparken, seçili Afrika ülkelerine 8 milyar 558 milyon 618 bin ABD doları ihracat gerçekleştirmiş olup, seçili Afrika ülkelerinin toplam ihracat içerisindeki oranı ise %5.45'tir.

1989-2017 yılları arasındaki dönemde Türkiye'nin toplam ihracat içerisindeki seçili Afrika ülkelerinin oranı ortalama %4.62 olarak gerçekleşmiştir. Seçili Afrika ülkelerinin toplam ihracat içerisindeki en düşük oranı, %2.80 ile 1993 yılı olurken, en yüksek oran ise %7.02 ile 2009 yılı olmuştur. Bu durum, 1989- 2017 yılları arasında ki dönemde Türkiye'nin, seçili Afrika ülkelerine yaptığı ihracatın, özellikle 2005 yılında yürürlüğe giren ilk STA'dan sonra bir artış eğiliminde olduğunu göstermektedir.

2.3.4.2. Türkiye'nin Toplam İthalatı İçerisindeki SAÜ'nin Payı

Türkiye'nin seçili Afrika ülkelerinden yaptığı ithalat ile ilgili genel bir bilgiye sahip olabilmek için Tablo 9'da Türkiye'nin 1989-2017 yılları arasındaki toplam ithalatı ve seçili Afrika ülkelerinin bu toplam ithalat içerisindeki payı ele alınacaktır.

Tablo 9'da 1989-2017 yılları arasında Türkiye'nin toplam ithalatı ve bu yapılan ithalatta seçili Afrika ülkelerinin payı yüzde olarak gösterilmektedir. 1989 yılında Türkiye, 15 milyar 759 milyon 744 bin ABD doları toplam ithalat yaparken, Seçili Afrika ülkelerinden 713 milyon 185 bin ABD doları ithalat yapmıştır. Seçili Afrika ülkelerinin toplam ithalat içerisindeki oranı ise %4.53'tür. Yine tabloda görüldüğü gibi, Türkiye'nin 2017 yılında 233 milyar 799 milyon 651 bin ABD doları toplam ithalat yaparken, seçili Afrika ülkelerinden 6 milyar 462 milyon 956 bin ABD doları ithalat gerçekleştirmiş olup, seçili Afrika ülkelerinin toplam ithalat içerisindeki oranı ise %2.76'dır.

Tablo 9. Türkiye'nin Toplam İthalatı ve SAÜ'nin Payı: 1989-2017

Yıllar	Toplam İthalat (Bin Dolar)	SAÜ'den İthalat (Bin Dolar)	SAÜ'nin Payı (%)
1989	15759744	713185	4.53
1990	22300672	801489	3.59
1991	21046997	450541	2.14
1992	22871026	346582	1.52
1993	29429301	520486	1.77
1994	23267977	524163	2.25
1995	35707437	969411	2.71
1996	42930274	1513954	3.53
1997	48585060	1578265	3.25
1998	45908185	1392519	3.03
1999	40686711	1146824	2.82
2000	54149795	1874090	3.46
2001	41399079	1937871	4.68
2002	51270196	1833708	3.58
2003	69339692	2206254	3.18
2004	97539766	3185378	3.27
2005	116774151	3931438	3.37
2006	139576174	4947976	3.55
2007	170062715	6163513	3.62
2008	201963574	5092060	2.52
2009	140928421	3403601	2.42
2010	185544332	4225436	2.28
2011	240841676	6232201	2.59
2012	236545141	5053134	2.14
2013	251661250	5362873	2.13
2014	242177117	5145179	2.12
2015	207206509	4522393	2.18
2016	198618235	4857410	2.45
2017	233799651	6462956	2.76

Kaynak: Dünya Bankası, 2019a.

Dünya Bankası verileri kullanılarak tablo tarafımızca türetilmiştir.

1989-2017 yılları arasındaki dönemde Türkiye'nin toplam ithalat içerisindeki seçili Afrika ülkelerinin oranı ortalama %2.88 olarak gerçekleşmiştir. Seçili Afrika ülkelerinin toplam ithalat içerisindeki en düşük oranı, %1.52 ile 1992 yılı olurken, en yüksek oran ise %4.68 ile 2001 yılı olmuştur.

2.3.4.3. Türkiye'nin Toplam Dış Ticaret Hacmi İçerisindeki SAÜ Payı

Türkiye toplam dış ticaret hacmine ve seçili Afrika ülkelerinin bu toplam dış ticaret hacmi içerisindeki payına yönelik genel bir fikir edinilmesi için Türkiye'nin 1989-2017 yılları arasındaki toplam dış ticaret hacmi ve seçili Afrika ülkelerinin bu toplam dış ticaret hacmi içerisindeki payı Tablo 10'da incelenecektir.

Tablo 10. Türkiye'nin Toplam DTH ve SAÜ'nin Payı: 1989-2017

Yıllar	Toplam DTH (Bin Dolar)	SAÜ ile DTH (Bin Dolar)	SAÜ'nin Payı (%)
1989	27387030	1194397	4.36
1990	35260054	1294929	3.67
1991	34640443	986138	2.85
1992	37585633	811581	2.16
1993	44778214	950739	2.12
1994	41374007	1142055	2.76
1995	57306063	1736645	3.03
1996	65977991	2355579	3.57
1997	74829744	2510153	3.35
1998	72789547	2961307	4.07
1999	67273884	2566940	3.82
2000	81635154	3021242	3.70
2001	72733024	3232506	4.44
2002	87032177	3165174	3.64
2003	116592528	3830497	3.29
2004	160660715	5454134	3.39
2005	190250559	6709041	3.53
2006	225110850	8489418	3.77
2007	277334464	10703407	3.86
2008	333990770	11970564	3.58
2009	243071034	10571384	4.35
2010	299427551	10466621	3.50
2011	375748545	14116635	3.76
2012	389006877	14200775	3.65
2013	403463887	14791206	3.67
2014	399787275	14844985	3.71
2015	351056885	13490178	3.84
2016	341147819	13375289	3.92
2017	390792592	15021575	3.84

Kaynak: Dünya Bankası, 2019a.

Dünya Bankası verileri kullanılarak tablo tarafımızca türetilmiştir.

Tablo 10'da 1989-2017 yılları arasında Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi ve bu toplam dış ticaret hacminin içerisinde seçili Afrika ülkelerinin payı yüzde olarak

gösterilmektedir. 1989 yılında Türkiye'nin, 27 milyar 387 milyon 30 bin ABD doları toplam dış ticaret hacmi bulunurken, seçili Afrika ülkeleriyle 1 milyar 194 milyon 397 bin ABD doları dış ticaret hacmi bulunmaktadır. Seçili Afrika ülkelerinin toplam dış ticaret hacmi içerisindeki oranı ise %4.36'dır. Yine tabloda görüldüğü gibi, Türkiye'nin 2017 yılında 390 milyar 792 milyon 592 bin ABD doları toplam dış ticaret hacmi bulunurken, seçili Afrika ülkeleriyle 15 milyar 21 milyon 575 bin ABD doları dış ticaret hacmi gerçekleştirmiş olup, seçili Afrika ülkelerinin toplam dış ticaret hacmi içerisindeki oranı ise %3.84'tür.

1989-2017 yılları arasındaki dönemde Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içerisindeki seçili Afrika ülkelerinin oranı ortalama %3.56 olarak gerçekleşmiştir. Seçili Afrika ülkelerinin toplam dış ticaret hacmi içerisindeki en düşük oranı, %2.12 ile 1993 yılı olurken, en yüksek oranı ise %4.44 ile 2001 yılı olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

3.1. Çekim Modeli Yaklaşımı

Dış ticarete Çekim Modeli, iki ülkenin ekonomik büyüklüğü ve aralarında uzaklıklara dayanarak dış ticaret akımlarını tahmin etmek için iktisatta kullanılmakta olan bir modeldir. Dış ticarete Çekim Modelinin kullanılmasında iki avantaj bulunmaktadır. Birincisi, modelde kullanılacak verilerin kolay ve güvenli bir şekilde bulunmasıdır. İkincisi ise, dış ticaretle ilgili yapılan araştırmalarda, modelin kullanımında bilimsel sonuçların herkesçe tartışılabilir ve geliştirilebilir olmasıdır (Tatlıcı ve Kızıltan, 2011: 288).

Çekim modeli, ampirik veriler kullanarak ülkelerin ikili dış ticaret hacimlerini açıklamaya çalışan ve ekonomi literatüründe ülkelerin dış ticareti ile ilgili bir çok çalışmanın içinde yer alan önemli bir model haline gelmiştir. Bu modelin temeli, Newton tarafından 17. yüzyılda bulunan yerçekimi kanununa dayanmaktadır. “*Bu kanuna göre, iki fiziksel cisim, birbirlerini her iki cismi birleştiren bir çizgi doğrultusundaki kuvvetle çekerler.*” Denklemde (1) kuvvet şu şekilde ifade edilmektedir: “*İki kütleli cisimlerin çarpımıyla doğru orantılı, aralarındaki mesafenin karesi ile ters orantılıdır*” (Akgül, 2013: 86):

$$F = [Gx(M_1xM_2)]/ R^2 \quad (1)$$

Newton’un çekim kanununa göre; F: Çekim kuvvetini, G: Evrensel çekim sabitini M_1 ve M_2 : Cisimlerin kütlelerini, R: Mesafeyi ifade etmektedir.

Çekim kanunu, 19. yüzyılda Ravenstein (1885) tarafından ilk defa göç akımları üzerine kullanılmıştır. Çekim kanunun uluslararası ticarete kullanılması ise, ilk olarak 1962 yılında Tinbergen ve daha sonra 1963 yılında Poyhonen tarafından uluslararası ticaret akımlarının açıklanmasında kullanılabileceğini belirtmişlerdir. Böylelikle çekim kanunun ekonomi literatüründe kullanımı denklem 2’de görülmektedir (Erk, 2015: 102).

$$F_{ij} = [Gx(M_i^\alpha xM_j^\beta)]/ R_{ij}^\theta \quad (2)$$

Çekim kanunun ekonomi literatürüne uyarlanmasıyla, F_{ij} , i ülkesinden j ülkesine olan akım ya da i ülkesi ile j ülkesi arasındaki toplam ticareti ifade etmektedir. Denklemdeki M_i ve M_j değişkenleri ilgili ülkelerin ekonomik büyüklükleri, R_{ij} de i ve j ülkeleri arasındaki

mesafeyi, G evrensel çekim sabiti ifade etmektedir. İki ülke arasındaki dış ticaret, ülkelerin ekonomik büyüklükleri ile doğru orantılı, aralarındaki uzaklık ile ters orantılı olduğu denklemde görülmektedir.

3.2. Ekonometrik Analiz ve Metodoloji

Çalışmanın analiz kısmında, Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri arasındaki dış ticaret ilişkisi, Çekim Modeli kapsamında panel veri analizi yöntemi kullanılarak araştırılmaktadır. 1989-2017 dönemi yıllık verilerinin kullanıldığı analizlerde, öncelikle Çekim Modeli kapsamında kurulan hipotez testinde kullanılacak değişkenlere ait veri seti ve model tanıtılmakta, analizlerde kullanılacak testler belirlenmekte ve yöntem kapsamında kullanılacak testlerin teorik ve kavramsal çerçevesi sunulduktan sonra elde edilen bulgular yorumlanmaktadır.

3.2.1. Veri Seti ve Model

Araştırmada, “Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri arasında Çekim Modeli geçerlidir” şeklinde kurgulanan temel hipotez panel veri analizi yöntemleri kullanılarak test edilmektedir. Cezayir, Burkina Faso, Kamerun, Kongo Cumhuriyeti, Fildişi Sahili, Mısır, Gabon, Gana, Gine, Kenya, Madagaskar, Fas, Nijer, Nijerya, Güney Afrika, Tanzanya, Tunus, Uganda ve Zimbabve ülkelerinden elde edilen veriler ile analizler gerçekleştirilmiştir.

Modele dahil edilen değişkenlere ait açıklayıcı bilgiler Tablo 11’de yer almaktadır. Değişkenlerden büyüme oranı (BO) değişkeni dışındaki değişkenlerin logaritması alınarak doğrusal hale getirilmiş bir şekilde analize dahil edilmiştir.

Tablo 11. Veri Seti

Değişkenler	Değişkenin Tanımlanması	Kaynak
MES	Türkiye ile Afrika ülkeleri arasındaki kilometre cinsinden mesafe	Distance Calculator Between Cities http://www.mapcrow.info/
BO	Büyüme oranları	World Bank https://data.worldbank.org
DTH	Dış ticaret hacmi	World Bank https://wits.worldbank.org
NÜF	Nüfus	World Bank https://data.worldbank.org

Çekim Modeli literatüründe de belirtildiği üzere kullanılan çarpım formundaki denklem şu şekildedir (Golovko, 2009: 11):

$$X_{ij} = \alpha Y_i^\beta Y_j^\gamma D_{ij}^\delta$$

Modelde bağımlı değişken olarak gösterilen X_{ij} , i ülkesinden j ülkesine yapılan dış ticaret hacmini göstermektedir. Bağımsız değişkenlerden Y_i ve Y_j belirlenen ülkelerin gelirlerini D_{ij} ise ülkeler arasındaki mesafeyi göstermektedir. Uzaklık değişkeni dışındaki diğer değişkenlerin katsayıları pozitif işaretli olarak beklenmektedir.

Literatürde yapılan çalışmalar geliştikçe Çekim Modeli'ne farklı değişkenler dahil edilerek modellemeler gerçekleştirilmiş ve analiz bulguları yorumlanmıştır. Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri arasındaki dış ticaret ilişkisinin Çekim Modeli kapsamında incelendiği çalışmada belirtilen örneklem ve veri aralığında kullanılan model ise şu şekilde kurgulanmıştır:

$$\ln DTH_{it} = \beta_0 + \beta_1 BO_{it} + \beta_2 \ln MES_{ij} + \beta_3 \ln NÜF_{it} + \varepsilon_{it}$$

Modelde gösterilen $i=1, 2, 3, \dots, N$ yatay kesit verilerini gösterirken, $t=1, 2, 3, \dots, T$ zaman boyutunu, ε ise hata terimini ifade etmektedir.

Denklemden kullanılan değişkenler şu şekilde ifade edilebilir;

DTH_{it} → t zamanında i ülkesinin ABD doları cinsinden dış ticaret hacmi,

BO_{it} → t zamanında i ülkesinin büyüme oranı,

MES_{ij} → i ve j ülke başkentleri arasındaki mesafe,

$NÜF_{it}$ → t zamanında i ülkesinin nüfusu,

ε_{it} → hata terimidir.

3.2.2. Literatür Özeti

Çekim modelini kullanarak dış ticareti açıklamaya yönelik literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar ise; ülkelere, yöntemlere ve değişkenlere göre değişebilmektedir. Dünyada ve Türkiye'de çekim modeli yardımıyla dış ticareti açıklamaya yönelik çalışmalar aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

Tablo 12. Literatürdeki Çalışmalar

Yazarlar	Değişkenler	Yöntem ve ülkeler	Bulgular
Aitken (1973)	GSMH, nüfus, mesafe, ortak sınır, EEC ve EFTA topluluklarına üyelik.	Yatay kesit analizi, (1951-1967), 12 ülke	GSMH ve ortak sınır pozitif, nüfus ve mesafe negatif, 1951-1958 yılları arasında EEC ve 1952-1960 yılları arasında EFTA negatif, diğer yıllarda ise ticaret üzerinde pozitif olduğu sonucuna varılmıştır.
Genç vd. (2001)	İhracat, GSYH, mesafe, nüfus, ortak dil ve ortak sınır.	Panel veri analizi, (1997-2007), 11 ülke	GSYH, nüfus, ortak dil ve ortak sınır ticaret akımını pozitif ve ülkelerin başkentlere olan mesafeleri ticareti negatif yönde etkilemektedir.
Gilbert vd. (2001)	GSYH, KBDG, mesafe, ortak sınır ve bölgesel oluşum.	Yatay kesit ve panel veriler yöntemi (1984-1998), 38 ülke	GSYH, KBDG ve ortak sınır pozitif, mesafe ise ticareti negatif yönde etkilemektedir.
Hassan (2001)	GSYH, KBDG, mesafe, ortak sınır ve bölgesel oluşum.	Yatay kesit analizi, (1996-1997), 27 ülke	GSYH ve ortak sınır pozitif, KBDG, uzaklık ve bölgeselleşme dış ticaret üzerinde negatif yönlüdür.
Sapir (2001)	GSYH, mesafe, bölgesel oluşum ve ortak dil.	Yatay kesit analizi, (1960-1992), 16 ülke	GSYH ve ortak dil pozitif, mesafe negatif, bölgesel oluşum ise birinci yıl hariç dış ticaret üzerinde negatif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Bussiere vd. (2005)	DTH, GSYH, mesafe, reel döviz kuru, döviz kuru değişkenliği, ortak dil, ortak sınır, bölgesel oluşum ve sömürge.	Panel veri analizi, (1980-2003), 61 ülke	GSYH, döviz kuru değişkenliği, ortak sınır, ortak dil ve sömürge olgusu pozitif, mesafenin negatif, döviz kurunun pozitif ve negatif etkiye sahip olduğu ve bölgesel oluşumun dış ticaret üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.
Papazoglou vd. (2006)	İhracat, GSYH, Nüfus, Mesafe, Ortak sınır ve	Panel veri analizi, (1993-2003), 26 ülke	İhracatçı ülke açısından, GSYH pozitif, nüfus ve uzaklık negatif, İthalatçı ülke

	EU15'e üyelik durumu.		açısında GSYH, nüfus ve ortak sınır pozitif yönlüdür.
Rahman vd. (2006)	Ticaret hacmi, GSYH, nüfus, mesafe, döviz kuru ve ithalat/GSYH, ortak dil veya ortak sınır ve bölgesel ticaret anlaşmaları.	Genişletilmiş çekim modeli, (1991-2003), 61 ülke	DTH'nin belirlenmesinde GSYH, ithalat/GSYH, ortak dil veya ortak sınır ve bölgesel ticaret anlaşmalarının pozitif, mesafe ve nüfusun negatif, döviz kurunun anlamsız olduğu sonucuna varılmıştır.
Rojid (2006)	GSYH, nüfus, mesafe, reel döviz kuru, ortak dil ve ortak sınır.	Panel veri analizi, (1980-2001), 147 ülke	GSYH, ortak dil ve ortak sınırın pozitif, nüfus, mesafe ve reel döviz kurunun negatif olduğu sonucuna varılmıştır.
Sandberg vd. (2006)	İhracat, KBDG, uzaklık, ortalama uzaklık, ortak dil, sömürge durumu ve CARICOM.	Yatay kesit analizi, (1980-1996), 16 ülke	Ticaretçi ülkeler arasındaki mesafe negatif, diğer değişkenler ise pozitif yönlü çıkmıştır.
Nitsch (2007)	İkili ticaret, GSYH, KBDG, ortak dil, ortak sınır, mesafe, ülkelerin yüz ölçümleri ve denize kıyı olması.	Panel veri analizi, (1948-1999), 175 ülke	GSYH, KBDG, ortak dil, ortak sınır ikili ticaret üzerinde pozitif, mesafe, ülkelerin yüz ölçümleri, denize kıyısı olmaması negatif yönde etkilemektedir.
Kien (2009)	Milli gelir, ortak dil, nüfus ve mesafe.	Çekim modeli analizi, (1988-2002), 39 ülke	Milli gelir, ortak dil ve nüfus ihracatı pozitif, mesafe ise negatif yönde etkilemektedir.
Rault vd. (2009)	DTH, GSYH, mesafe, ortak sınır, reel döviz kuru, uluslararası organizasyonlara üyelik ve Bölgesel Ticaret Anlaşması.	Panel veri analizi, (1987-2004), 23 ülke	GSYH ve Bölgesel Ticaret Anlaşmaları pozitif, diğer değişkenler negatif yönlü olarak tespit edilmiştir.
Tatlıcı (2009)	İhracat, GSYH, nüfus, Ankara'ya olan uzaklık,	Çekim modeli yaklaşımı, (1994-2007), 46 ülke	GSYH pozitif yönlü ve anlamlı, uzaklık negatif yönlü ve anlamlı, nüfus, ortak sınır

	ortak sınır ve Gümrük Birliği.		ve Gümrük Birliğinin anlamsız olduğu tespit edilmiştir.
Karagöz ve Saray (2010)	DTH, GSYH, nüfus ve mesafe.	Çekim modeli analizi, (2001-2005), 23 ülke	DTH'nin belirlenmesinde GSYH'nin pozitif, uzaklığın negatif ve nüfus değişkeninin ülkeler arasında yapılan ticarete anlamsız olduğu tespit edilmiştir.
Dinç (2012)	DTH, GSYH, mesafe ve nüfus, Gümrük Birliği Antlaşması ve ortak sınır.	Panel veri analizi, (1990-2006), 95 ülke	DTH'nin belirlenmesinde, GSYH ve Gümrük Birliğinin pozitif, mesafenin negatif, nüfus, ortak kara veya deniz sınırının olması ise anlamsız olduğu tespit edilmiştir.
Ata (2013)	İhracat, GSYH, mesafe, nüfus ve reel kur endeksi, ortak sınır, ortak dil, kültürel bağ ve ülkelerin kara ile çevrili olması.	Panel veri yöntemi, (1980-2009), 10 ülke	GSYH ve kültürel bağ pozitif, nüfus, uzaklık ve ortak sınır Türkiye'nin ihracatını negatif yönde etkilemekte olduğu sonucuna varılmıştır.
Çetin (2014)	İhracat, GSYH, KBDG, uzaklık, KİK ve STA.	Çekim modeli analizi, (1990-2011), 15 ülke	GSYH, STA ve KİK pozitif, uzaklık ve KBDG ihracatı negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Golovko (2014)	GSYH, uzaklık, ortak sınır, ortak dil, DTÖ üyeliği, STA, altyapı, kurumların kalitesi ve korumacılık seviyesi.	Genişletilmiş çekim modeli, (1994-2012), 86 ülke	DTH'nin belirlenmesinde GSYH, ortak sınır, ortak dil, altyapı ve liberal ticaret politikaları pozitif, mesafenin ise negatif yönlü olduğu tespit edilmiştir. Ülkelerin karayla çevrili olmaları dış ticaret hacmi açısından anlamsız olduğu sonucuna varılmıştır.

Burtan Doğan ve Özörnek Tunç (2015)	DTH, Nominal GSMH, KBDG, uzaklık, nüfus, DTH/GSYH, COMESA üyeliği, vize uygulaması, kültürel ve tarihsel yakınlık.	Genişletilmiş çekim modeli yaklaşımı, (1995-2014), 53 ülke	GSYH pozitif ve anlamlı, nüfus, mesafe, COMESA üyeliği ve vize uygulaması DTH üzerinde anlamsız olduğu tespit edilmiştir.
Mohmand vd. (2015)	İhracatı, GSYH, mesafe ve ticaret hacmi/GSYH, ortak sınır, ortak dil, ortak din ve bölgesel ticaret anlaşmaları.	Çekim modeli analizi, (1995-2011), 142 ülke	GSYH, DTH/GSYH, Bölgesel Ticaret Anlaşmaları, ortak dil ve ortak din değişkenleri Pakistan'ın ihracatını pozitif, mesafenin ise negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ortak sınır değişkeni ise istenilen seviyede olmadığı tespit edilmiştir.
Işık (2016)	İhracat, GSYH, nüfus, uzaklık, Ortak dil, ortak sınır, ortak ekonomik entegrasyona üyelik ve kriz.	Panel çekim modeli, (2004-2014), 11 ŞİÖ ülkesi	GSYH, nüfus, ortak ekonomik entegrasyona üyelik ve ortak dil pozitif, uzaklık ise negatif yönlüdür. Kriz, GSYH denkleminde pozitif, nüfus denkleminde ise anlamsızdır. Ortak sınır, nüfus değişkeniyle kurulan modelde dış ticareti olumlu etkilerken, GSYH ile kurulan modelde anlamsızdır.

Aitken (1973), 1951-1967 yıllarını kapsayan dönemde EEC ve EFTA topluluklarının dış ticareti çekim modeli yaklaşımıyla analiz edilmiştir. İhracat bağımlı değişken iken; GSMH, nüfus, mesafe, ortak sınır, EEC ve EFTA topluluklarına üyelik durumu bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiştir. Çalışmayla ilgili elde edilen sonuçlar ise şu şekildedir; GSMH ve ortak sınır pozitif yönlü olarak elde edilirken, nüfus ve mesafe negatif yönlü olarak tespit edilmiştir. Çalışmada, ticaret akımları üzerine en çok etki ülkelerin geliri olmuştur. 1951-1958 yılları arasındaki dönemde EEC grubu ve 1952-1960 yılları arasındaki dönemde EFTA grubunun negatif yönlü iken; EEC ve EFTA gruplarının diğer yıllarda ise, pozitif yönlü olarak tespit edilmiştir.

Genç vd. (2001), Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) bölgesinde yer alan 11 ülkenin ticaret akımlarını belirlemek için 1997-2007 yıllarını kapsayacak şekilde panel çekim modeli analizi yardımıyla incelemişlerdir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre, ihracat ve ithalat yapan ülkelerin GSYH'leri ve nüfusları bölgedeki ticaret akımlarını pozitif ve ülkelerin başkentlerine olan mesafe ise ticaret akımlarını negatif yönlü olarak etkilediği sonucuna varmışlar. Ayrıca ülkelerin ortak dili konuşmaları ve ortak sınıra sahip olmaları da ticaret akımlarını pozitif yönde etkilediği sonucunu elde etmişler.

Gilbert vd. (2001), EU, AFTA, NAFTA, CER, ANDEAN, APEC ve MERCOSUR bölgesel oluşumların ticaret akımları üzerindeki etkisini incelemek amacıyla çekim modelini kullanmışlardır. 38 ülkenin dahil edildiği model, 1984-1998 yılları arasındaki dönemde yatay kesit ve panel veriler yöntemi ile test edilmiştir. Dış ticaret hacmi bağımlı değişken, ülkelerin GSYH, kişi başına düşen GSYH ve mesafe bağımsız değişken, ortak sınır ve bölgesel oluşum kukla değişken olarak modele dahil edilmiştir. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgular neticesinde, GSYH, kişi başına düşen GSYH ve ortak sınır pozitif, mesafenin negatif yönde ticareti etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Hassan (2001), SAARC üye ülkelerinden meydana gelen oluşumun uygulanabilirliğini incelemek amacıyla çekim modelini kullanmıştır. 27 ülkenin dahil edildiği model, SAARC üye ülkelerinin yanında EEC1, EEC2, NAFTA, ASEAN1 ve ASEAN2 bölgesel oluşumlar da modele katılarak 1996 ve 1997 yılları için yatay kesit yöntemi ile test edilmiştir. Dış ticaret hacmi bağımlı değişken, GSYH, kişi başına düşen GSYH ve mesafe bağımsız değişken, ortak sınır ve bölgesel oluşum kukla değişken olarak modelde kullanılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre, ülkelerin GSYH'leri ve ortak sınır kukla değişkeni pozitif yönlü; ülkelerin kişi başına düşen GSYH'leri ve mesafe değişkenleri negatif yönlü olarak dış ticarete etki ettiği tespit edilmiştir. Bölgeselleşme kuklasına göre, SAARC oluşumu ele alındığı dönemde bölge içi ve bölge dışı ticareti negatif yönlü etkilediği tespit edilmiştir.

Sapir (2001), 1960-1992 yıllarını kapsayan dönemde domino etkisini Avrupa için çekim modeli yardımıyla incelemiştir. Çalışmada yatay kesit analizi 16 ülke için her yıl ayrı yapılmıştır. İhracat bağımlı değişken olurken; GSYH, mesafe, bölgesel oluşum ve ortak dil bağımsız değişken olarak çalışmada kullanılmıştır. GSYH ve ortak dil dış ticaret üzerinde pozitif yönlü, mesafe ise dış ticaret üzerinde negatif etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Bölgesel oluşum değişken kuklaları EC1, EC2, EC3, BENELUX, EFTA, EC-EFTA ve NONPTA olup EC1, EC2 ve EC3 kukla değişkenleri sırasıyla EC'deki genişlemeleri

belirtmektedir. EC1, EC2, EC3, EC-EFTA ve NONPTA bölgeselleşme kuklaları birinci yıl hariç negatif olurken, BENELUX değişkeni pozitif ve EFTA negatif ve pozitif değerler aldığı sonucuna varılmıştır.

Bussiere vd. (2005), 1980-2003 yıllarını kapsayan dönemde EU, ASEAN, CEFTA, MERCOSUR ve NAFTA bölgeselleşme olgularının ticaret akımları üzerindeki etkilerini çekim modeli yardımıyla incelemiştir. Analizde 61 ülke için panel veri yöntemi kullanılmıştır. Modelde, ticaret hacmi bağımlı değişkeni; GSYH, mesafe, döviz kuru değişkenliği, reel döviz kuru, bağımsız değişkenleri; ortak dil, ortak sınır, bölgesel oluşum ve son 20 yıl içinde ticaret partneri ülkelerin ortak bir devletin yönetiminde olup olmadığını gösteren kukla değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmayla ilgili elde edilen sonuçlara göre, ülkelerin GSYH, döviz kuru değişkenliği, ortak dil, ortak sınır ve devlet paylaşımının pozitif, mesafenin negatif ve döviz kurunun pozitif ve negatif yönde dış ticareti etkilediği sonucuna varılmıştır. Bölgeselleşme olgusunun kukla değişkenleri, incelenen oluşumların bölge içi ticaretini artırıcı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Papazoglou vd. (2006), 1992-2003 yıllarını kapsayan dönemde EU15 ülkelerinin ve bu ülkelerin önemli 12 ticari ortaklarının dış ticaretinin belirleyicileri çekim modeli yaklaşımıyla incelemiştir. İhracat ve ithalat yapan ülkelerin GSYH'leri, ithalat yapan ülkenin nüfusu ve ortak sınır değişkenleri pozitif yönlü iken, ihracat yapan ülkenin nüfusu ve diğer ülkelere olan uzaklık negatif yönlü olarak dış ticareti etkilediği belirtilmiştir. Çekim modeli sonuçlarına göre, dış ticaret üzerine en fazla etkiyi ihracatçı ülkenin GSYH'si yaptığı sonucuna ulaşmışlar.

Rahman vd. (2006), çekim modeli yardımıyla SAFTA (Güney Asya Serbest Ticaret Bölgesi)'nin ticaretini ele almışlardır. Analiz, 1991-2003 yılları arası ve 61 ülkeyi kapsayacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Ticaret hacmi bağımlı değişken, GSYH, nüfus, mesafe, döviz kuru ve ithalat/GSYH bağımsız değişken ve ortak dil ya da ortak sınıra sahiplik durumu ve bölgesel ticaret anlaşmalarına taraf olup olmamaları kukla değişken olarak modele dahil edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular şu şekildedir: GSYH'nin, ithalat/GSYH'nin, ortak dile veya ortak sınıra sahip olmanın iki ülke arasındaki ticaret akımını pozitif yönde etkilemekte ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bölgesel ticaret anlaşmaları da iki ülke arasındaki dış ticaret akımını olumlu yönde etkilemektedir. Mesafe ve nüfus değişkenleri ticaret akımını olumsuz etkiye sahip olurken, döviz kurunun anlamsız olduğu sonucuna varılmıştır.

Rojid (2006), 1980-2001 yıllarını kapsayan dönemde 147 ülkenin Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA) bölgeselleşmenin ticaret potansiyelini, ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkilerini belirlemek için çekim modeli panel veri yardımıyla analiz etmiştir. Analizde GSYH, nüfus, mesafe, reel döviz kuru değişkenlerinin yanında ortak dil ve ortak sınır kukla değişkenleri kullanılmıştır. Yapılan analizler neticesinde elde edilen bulgulara göre, ihracat ve ithalat yapan ülkelerin GSYH'leri ticaret potansiyellerini pozitif yönde etkilemekte olup, ihracat yapan ülkenin GSYH'sinin ticaret potansiyeli üzerindeki etkisi, ithalat yapan ülkeye nazaran daha fazla olduğu sonucuna varmıştır. Nüfus, mesafe ve reel döviz kuru, ticaret akımlarını negatif yönde etkilediği sonucuna varmıştır. Ortak dil ve ortak sınır kukla değişkenlerinin ticaret potansiyeli üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Sandberg vd. (2006), 1980-1996 yıllarını kapsayan dönemde 16 ülke için bölgeselleşme olgusunun ticaret akımları üzerine olan etkisini çekim modeli yaklaşımıyla ele almışlardır. Çalışmada kişi başına düşen milli gelir (KBDMG), nüfus, ithalatçı ve ihracatçı ülkelerin ortalama uzaklıkları, sömürge ve ortak dil değişkenleri pozitif yönlü; ticaret yapan ülkeler arasındaki mesafe ise negatif yönlü olarak modelde tahmin edilmiştir. En fazla etkiyi gösteren kukla değişken sömürgecilik olurken, CARICOM (Karayı Ortak Pazarı) bölgeselleşme olgusu dış ticaret açısından pozitif yönlü etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Nitsch (2007), 175 ülke için 1948-1999 yıllarını arasındaki dönemde G7/G8 ülkelerinin ikili ticareti artırıp artırmadığını inceleyebilmek için Çekim Modeli panel veri analizi yöntemini kullanmıştır. Çalışmanın neticesinde elde edilen bulgulara göre, GSYH, Kişi Başına Düşen GSYH, ortak sınır ve ortak dil değişkenlerinin ticareti pozitif yönde, ülkeler arasındaki mesafe, yüz ölçümü ve denize kıyısı olmayan ülkelerin ticareti negatif yönde etkilediği sonucuna varmıştır. G7/G8 ülkelerinin ülkeler arasındaki iki ticareti olumlu etkilediği görülmektedir.

Kien (2009), ASEAN Serbest Ticaret Bölgesi'nde bulunan 39 ülkenin 1988-2002 yılları arasındaki dönemini kapsayacak şekilde ihracatı çekim modeliyle incelemiştir. Milli gelir, ortak dil ve nüfus ihracatı pozitif etkilerken mesafe ise dış ticareti olumsuz yönde etkilediği neticesine varmıştır.

Rault vd. (2009), 1987-2004 yıllarını kapsayan dönemde 23 ülke için dış ticaret hacminin belirleyicileri üzerine çekimini kullanmışlardır. Modelde bağımlı değişken olarak dış ticaret hacmi, GSYH, mesafe, ortak sınır, reel döviz kuru, uluslararası organizasyonlara üyelik ve bölgesel ticaret anlaşması bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Panel veri analizi kullanılarak yapılan tahminlerde bulgular şu şekildedir; GSYH pozitif yönlü, mesafe, reel döviz kuru ve uluslararası organizasyonlara üyelik dış ticareti negatif yönde etkilediği sonucuna varmıştır. Bununla beraber bölgesel ticaret anlaşmaları pozitif yönlü olduğu sonucuna varılmıştır.

Tatlıcı (2009), 1994-2007 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'nin 46 ülkeye olan ihracatının belirleyicilerini çekim modeli yaklaşımıyla incelemiştir. İhracat bağımlı değişken, Türkiye'nin ve ithalatçı ülkelerin GSYH'leri, nüfus, Ankara'ya olan uzaklık bağımsız değişken, ortak sınır ve Gümrük birliği kukla değişken olarak modele dahil edilmiştir. Yapılan çalışmanın bulgularına göre, Türkiye'nin ve diğer ülke GSYH'leri pozitif yönlü ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Uzaklık negatif yönlü ve anlamlı olduğu bulunmuştur. Nüfus, ortak sınır ve Gümrük birliği değişkenleri, Türkiye'nin dış ticaretine olan etkilerinin anlamsız olduğu tespit edilmiştir.

Karagöz ve Saray (2010), Türkiye'nin 23 Asya Pasifik ülkesi ile 2001-2005 yılları arasındaki ticaret hacmini çekim model yardımıyla incelemiştir. Dış ticaret hacmi bağımlı değişken, GSYH, nüfus ve mesafe bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiştir. Analizde elde edilen bulgular şu şekildedir; GSYH dış ticareti pozitif yönde etkilemekte, uzaklık değişkeni negatif yönlü etkiye sahip olduğu sonucuna varmışlar. Nüfus değişkeni ülkeler arasında yapılan ticarete anlamlı etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Peru, Papua Yeni Gine, Myanmar, Meksika, Lao ve Brunei ülkeleri Türkiye'nin dış ticaret potansiyelinin artırılmasında önemli ülkeler olduğu yapılan analizler sonucunda ortaya çıkmıştır.

Dinç (2012), Türkiye'nin 1990-2006 yılları arasındaki dönemde 95 ticaret ortağıyla aralarındaki ticaret hacmini çekim modeli panel analizi yardımıyla incelemiştir. Modelde dış ticaret hacmi bağımlı; GSYH, mesafe ve nüfus bağımsız; Gümrük Birliği Antlaşması ve ortak sınır kukla değişken olarak modelde kullanılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre; Türkiye'nin ticaret ortaklarının ekonomik büyüklükleri Türkiye'nin dış ticaret hacmini pozitif yönde, mesafenin ise negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne dahil olması ise sadece OECD ülkelerine yönelik modelde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı

olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ortak kara ya da deniz sınırının olması dış ticaret üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ata (2013), Türkiye'nin komşu ülkeleri olan Irak, İran, Suriye, Azerbaycan, Bulgaristan, Yunanistan, Gürcistan, Ermenistan, Rusya ve Kıbrıs Rum Yönetimi arasındaki 1980-2009 yıllarını kapsayan dönemdeki ticaret potansiyelini panel veri yöntemi yaklaşımıyla incelemiştir. Modelde, Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı ihracat bağımlı değişken, GSYH, mesafe, nüfus ve reel kur endeksi bağımsız değişken olarak kullanılmış; ortak sınır, ortak dil, kültürel bağ ve ülkelerin kara ile çevrili olması kukla değişken olarak modele dahil edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre; ülkelerin GSYH'si ve Ticaret ortağı ülke ile kültürel bir bağa sahip olmanın Türkiye'nin ihracatı üzerinde pozitif yönde etki yaptığı, nüfus, uzaklık ve ülkelerin komşu olma değişkenleri ihracatı olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Çetin (2014), 1990-2011 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'nin 15 Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesine ihracatını belirleyen dinamikleri çekim modeli yaklaşımıyla incelemiştir. Türkiye'nin ihracatı bağımlı değişken, Türkiye'nin ve ithalatçı ülkelerinin GSYH'leri, kişi başına düşen GSYH, uzaklık bağımsız değişken, KİK ve STA kukla değişken olarak modele dahil edilmiştir. Yapılan çalışmanın bulgularına göre, Türkiye'nin ve ticari ortağının reel GSYH'si pozitif, uzaklık ise negatif yönlü olarak ihracatı etkilediği tespit edilmiştir. Ticari ortağın kişi başına GSYH'sinin negatif, STA ve KİK (Körfez İşbirliği Konseyi) değişkenlerinin katsayılarının pozitif olduğu sonucuna varmıştır.

Golovko (2014), 1994-2012 yılları arasındaki dönemde 86 Avrasya ülkesinin dış ticaretini çekim modeli yardımıyla incelemiştir. Modelde İhracat, GSYH, Kişi Başına GSYH, Mesafe, Sınır Etkisi, Altyapı Kalitesi, Ticaret Politikası (DTÖ üyeliği, ülkelerin iki ticaret anlaşmaları, Genel kısıtlama endeksi ve Ticaret serbestliği endeksi), Kurumların Kalitesi (yolsuzluk kontrolü, kanunların üstünlüğü, düzenleme kalitesi) değişkenleri kullanılmıştır. Yapılan çalışmanın bulgularına göre; GSYH, Kişi Başına Düşen GSYH, uzaklık, ortak dil, ortak sınır, DTÖ üyeliği ve STA'ların varlığı gibi değişkenler dünya ticaretini etkileyebilen başlıca unsurlar olarak tespit edilmiştir. Analizde, ekonomik büyüklüklerin ticaret hacmi üzerinde pozitif ve mesafenin negatif bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Ülkelerin ortak sınıra sahip olmaları ve ortak dili konuşmaları ticaret hacmini artırmaktadır. Karayla çevrili olmaları ise analizde anlamsız çıkmıştır. Altyapı yoğunluğu ihracatçı ve ithalatçı ülkeler açısından ticaret hacmini pozitif yönde etkilemektedir. Liberal ticaret politikalarının dış ticareti doğrudan etkilediği sonucuna varmıştır.

Burtan Doğan ve Özörnek Tunç (2015), 1995-2014 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'nin 53 Afrika ülkesi ile olan dış ticaret hacmi belirleyicilerini Çekim Modeli yaklaşımıyla incelemiştir. Dış ticaret hacmi (ihracat+ithalat) bağımlı değişken; Türkiye'nin ve ithalatçı ülkelerinin nominal GSMH'leri, kişi başına düşen GSMH, uzaklık, nüfus, dış ticaret hacminin GSYH'deki payı bağımsız değişken; COMESA üyeliği, vize uygulaması, kültürel ve tarihsel yakınlık kukla değişken olarak modele dahil edilmiştir. Yapılan çalışmanın bulgularına göre, GSYH'nin ticaret hacmini pozitif yönlü etkilediği ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Türkiye ile ticaret yapacak ülke arasındaki mesafe, nüfus, ülkenin COMESA üyesi olması ve vize uygulaması dış ticaret hacmi üzerinde anlamlı bulunmamıştır.

Mohmand vd. (2015), Pakistan'ın 142 ülke ile 1995-2011 yılları arasındaki ihracatını çekim modeli yaklaşımı ile analiz etmiştir. Pakistan'ın ihracatı bağımlı değişken; GSYH, mesafe ve ticaret hacmi/GSYH bağımsız değişken; ortak sınır, ortak din, ortak dil ve bölgesel ticaret anlaşmaları kukla değişken olarak modelde kullanılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, GSYH, ticaret hacmi/GSYH (ticaret hacminin GSYH içindeki payı), ülkelerin bölgesel ticaret anlaşmaları yapmaları, ortak dil ve ortak dine sahip olmaları gibi değişkenlerin Pakistan'ın ilgili ülkelere olan ihracatını pozitif yönde etkilediği, mesafe değişkeninin ise ihracatını negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ortak sınır değişkeni ise, beklenenin aksine; Pakistan'ın Çin dışında kalan ve ortak sınıra sahip olduğu ülkelerle yapılan ticaretin düşük seviyelerde olduğu sonucuna varılmıştır.

Işık (2016), Türkiye ile Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) arasındaki dış ticaret akımlarını belirleyen dinamikleri panel çekim modeli yaklaşımıyla incelemiştir. 2004-2014 yıllarını kapsayan dönemdeki yıllık veriler kullanılarak iki model tahmininde bulunulmuştur. Tahmin edilen her iki modelde ihracat akımlarının toplamı bağımlı, uzaklık ise bağımsız değişkendir. Ortak dil, ortak sınır, ortak ekonomik entegrasyona üyelik durumu ve kriz (2007-2008 küresel kriz) kukla değişkenlerdir. İlk modelde Türkiye ile Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ülkelerinin GSYH'leri; ikinci modelde ise, Türkiye ile Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ülkelerinin nüfus yoğunlukları kullanılmıştır. Yapılan çalışmanın bulgularına göre, Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) üyelerinin ve Türkiye'nin GSYH'leri ile nüfusları iki taraf arasında yapılan dış ticaret akımlarını pozitif yönlü etkilemektedir. Uzaklık faktörü ise negatif yönlü olduğu saptanmıştır. GSYH'nin olduğu modelde, kriz (2007-2008 küresel ekonomik kriz) ticaret akımlarını negatif etkilemektedir. Nüfus değişkeniyle oluşturulan modelde ise istatistiksel

olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Ortak ekonomik entegrasyona üyelik durumu ve ortak dil değişkenleri, Türkiye ile ŞİÖ dış ticaret akımlarını pozitif yönde etkilemiştir. Ortak sınır unsuru, nüfus değişkeniyle kurulan modelde dış ticaret akımlarını olumlu etkilerken, GSYH ile kurulan modelde istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir.

3.3. Ekonometrik Yöntem Ve Metodoloji

Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri arasındaki dış ticaret ilişkisinin çekim modeli kapsamında modellenerek analiz edildiği çalışmada uygulanan metodolojik sıralama şu şekilde özetlenebilir.

3.3.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testleri

Seriler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı durumunda analizlerin yapılması, elde edilecek sonuçlar bakımından önem teşkil etmektedir (Breusch ve Pagan, 1980; Pesaran, 2004). Bu sebeple ki analizlere başlanmadan önce seriler arasında yatay kesit bağımlılığının test edilmesi gerekmektedir.

Yatay kesit bağımlılığının olup olmaması, panelin zaman boyutu ve yatay kesit boyutuna göre belirlenmektedir. Zaman boyutunun yatay kesit boyutuna göre daha büyük olması halinde, Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı yani LM testi (Breusch ve Pagan, 1980:), her iki boyutun da büyük olması halinde ise, Cross-Section Dependence (CD_{LM}) testi kullanılmaktadır (Pesaran, 2004: 5).

Modelde, yatay kesit boyutu 19, zaman boyutunun ise 28 olmasından dolayı Breusch-Pagan LM testi kullanılmıştır. Kullanılan bu testin, grup ortalamasının sıfır ve bireysel ortalamasının sıfırdan farklı olmasından dolayı sapmalı olmaktadır. Pesaran vd. (2008) tarafından, test istatistiğine varyans ve ortalama eklenerek bu testin sapması düzeltilmiştir. Sapması düzeltilmiş LM testine, LM_{adj} denilmektedir (Pesaran vd., 2008: 106-107).

LM testinin istatistiğinin ilk hali şu şekilde ifade edilmektedir (Breusch ve Pagan, 1980);

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{P}_{ij}^2 \quad \hat{P}_{ij}^2, \text{ i ve j hata terimleri}$$

arasındaki kolerasyon katsayılarını ifade etmektedir. Yapılan düzeltmelerle istatistik aşağıdaki hale getirilmiştir (Pesaran, 2008: 108):

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{P}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{u_{Tij}}$$

Bu denklemde μ_{Tij} ortalamayı, u_{Tij} varsayansı ifade etmektedir. Elde edilen test istatistiği asimtotik standart normal dağılımı ifade etmektedir.

Teste ait hipotezler şu şekildedir: H_0 : Yatay kesit bağımlılığının olmadığını, H_1 : Yatay kesit bağımlılığının varlığını göstermektedir. Elde edilecek test sonuçlarında olasılık değerleri, 0.05'ten küçük olması durumunda, H_0 hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte olduğunu ve paneli teşkil eden birimler içerisinde yatay kesit bağımlılığının olduğunu göstermektedir (Göçer vd., 2012: 456). Yapılan çalışmada yatay kesit bağımlılığının varlığı Tablo 15'te gösterilmektedir.

3.3.2. Birim Kök Testleri

Panel veri birim kök testlerinde dikkat edilmesi gereken öncelikli nokta, yatay kesit birimler arasında söz konusu bir ilişkinin olup olmadığıdır. Breusch-Pagan (1980) Lagrange Çarpanı yani LM testi sonucuna göre yatay kesitler arasında ilişki varlığının bulunduğundan, Pesaran (2007) tarafından geliştirilen ikinci kuşak birim kök testlerinden Dickey Fuller (CADF) birim kök testi uygulanmıştır (Bektaş, 2017: 60).

CADF ile paneli meydana getiren serilerdeki her bir ülke (her bir yatay kesit birimi için) birim için kök testi yapılabilmektedir. Böylelikle serilerin durağanlığının araştırılabilmesi için, panelin geneli ve her bir yatay kesiti için ayrı ayrı hesaplama yapılabilmektedir. $T > N$ ve $N > T$ durumlarında, ülkelerin her birinin zaman etkilerinden farklı etkilendiğini varyans ve mekânsal otokorelasyon için CADF testi kullanılmaktadır (Mercan vd., 2015: 129).

Serilerin Durağanlığının araştırılması için Pesaran (2007) CADF testi kullanılmıştır. CADF test istatistiği (Pesaran, 2007: 268);

$$\gamma_{it} = (1 - \phi_i)\mu_i + \phi_i\gamma_{i,t-1} + u_{it}, i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T \quad (1)$$

$$u_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Bu denklemde, f_t her ülkenin gözlemlenemeyen ortak etkilerini, ε_{it} bireysel spesifik hatayı göstermektedir. Denklem (1), (2) ve birim kök testi şu şekilde yazılabilir;

$$\Delta\gamma_{it} = \alpha_i + \beta_i\gamma_{i,t-1} + \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

$\alpha_i = (1 - \phi_i)\mu_i$, $\beta_i = -(1 - \phi_i)$ ve $\Delta\gamma_{it} = \gamma_{it} - \gamma_{i,t-1}$ birim kök testinde $\phi_i = 1$ olması halinde;

$H_0 : \beta_i = 0$ bütün i 'ler için seri durağan değildir.

$H_1 : \beta_i < 0$ $i=1,2,\dots,N_1$, $\beta_i = 0$ $i=N_1+1, N_2+2,\dots,N$. seri durağandır.

Yatay kesitlere ait birim kök testlerinin istatistiki ortalaması alınarak, panelin geneline uygulanan birim kök istatistiği CIPS elde edilebilmektedir.

CIPS test istatistiği (Pesaran, 2007: 269);

$\bar{\gamma} = N^{-1} \sum_{j=1}^N \gamma_j$, $\bar{\gamma} \neq 0$ ve CIPS panelin geneline uygulanan test istatistiği, CADF paneli oluşturan yatay kesite ait birim kök test istatistiği olmak üzere, $CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i$ şeklinde ifade edilmektedir. Çalışmaya ait CADF Birim Kök Testi sonuçları Tablo 16'da yer almaktadır.

3.3.3. Panel Nedensellik Testi

Çalışmada seriler arasındaki nedensellik ilişkisi, Dumitrescu-Hurlin (2012) tarafından geliştirilen panel nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testinin kullanılmasının bazı avantajları bulunmaktadır. Bu avantajlardan birincisi, Dumitrescu-Hurlin (2012), panel testinde yer alan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının olup olmamasını dikkate almamasıdır. İkinci avantajı ise, panelde yer alan zaman boyutunun yatay kesit boyundan büyük olması ($T > N$) veya yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olması ($N > T$) halinde de kullanılabilir. Üçüncü ve son avantaj ise, dengesiz panel veri setlerinde sağlıklı sonuçlar verebilmesidir (Akdağ ve Seçilmiş, 2018: 2968).

Panel Nedensellik Testi şu şekilde ifade edilebilmektedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012);

$$\gamma_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^{\kappa} \gamma_i^{(k)} \gamma_{i,t-k} + \sum_{k=1}^{\kappa} \beta_i^k \chi_{i,t-k} \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

γ : Bağımlı değişken, κ : Optimum gecikme uzunluğu, χ : Bağımsız değişken, $\gamma_i^{(k)}$: Otoregresif parametre, $\beta_i^{(k)}$: Regresyon katsayısı ve ε : Hata terimini ifade etmektedir. Denklemde ki katsayıların homojen varsayımı ve serilerin durağan olduğudur.

$$H_0 : \beta_i = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N \quad \text{Yatay kesit boyutlarında } X \text{ ten } Y \text{ ye nedensellik ilişkisi yoktur.} \quad (2)$$

$$H_1: \beta_i^{(k)} = 0 \quad \forall i = 1, 2, \dots, N_1 \quad \text{için ve } \beta_i^{(k)} \neq 0 \quad \forall i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N \quad \text{için} \quad (3)$$

H₁: Bazı yatay kesit arasında nedensellik ilişkisi vardır. Şeklinde ifade edilebilmektedir.

Dumitrescu – Hurlin (2012), yapılan testlerin sınanması için, her bir yatay kesite ait bireysel Wald istatistiği ($W_{i,t}$) hesapladıktan sonra bunlara ait aritmetik ortalaması alınarak, panel için Wald istatistiğine ($W_{N,T}^{HNC}$, HNC; Homogenous Non Causality) ulaşabilmektedir. Dumitrescu – Hurlin (2012), zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük ($T > N$) olduğu hallerde asimptotik dağılıma sahip $Z_{N,T}^{HNC}$ test istatistiğinin kullanılmasını tavsiye ederken, zaman boyutunun yatay kesit boyutundan küçük ($N > T$) olduğu hallerde ise, yarı asimptotik dağılıma sahip Z_N^{HNC} test istatistiğinin kullanılmasını önermektedir (Göçer, 2013: 230).

$$Z_{N,T}^{HNC} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (W_{N,T}^{HNC} - K) \quad (4)$$

$$Z_N^{HNC} = \frac{\sqrt{N} (W_{N,T}^{HNC} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i,T}))}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N \text{Var}(W_{i,T})}} \quad (5)$$

Monte-Carlo simülasyonunu kullanan Dumitrescu ve Hurlin (2012), test istatistikleri ve bu istatistiklere ilişkin olasılık değerleri hesaplamaktadırlar. Dumitrescu - Hurlin (2012) panel nedensellik testi yapılmış olup elde edilen sonuçlar ise Tablo 17’de verilmektedir.

3.3.4. Rassal Etki Tahmin Testleri

3.3.4.1. Değişen Varyans ve Otokorelasyon Testleri

Otokorelasyon varlığının tespit edilmesinde en çok kullanılan yöntem, Durbin-Watson tarafından geliştirilen DW test istatistiğidir. Bu test yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. DW testi, regresyon modelindeki hataların varlığı varsayımına dayanmaktadır (Albayrak, 2014: 4).

Otokorelasyon veya serisel ilişkiler, Denklem 1, 2, 3, 4, 5 ve 6 ’da açıklanmıştır (Uysal ve Günay, 2001: 278-279);

$$\gamma_t = \alpha + \beta X_t + \varepsilon_t, \quad t=1,2,\dots,T \quad (1)$$

Denklem 1’de verilen regresyon modelinde hata terimleri ilişkili olduğu halidir. Otokorelasyon, bir gözlemin hata terimi öteki gözlemin hata teriminden etkilenmediği varsayımının sağlanmaması halinde ortaya çıkmaktadır. Hata terimleri genellikle eşitlik (1) ile gösterilir ve birinci dereceden otoregresif AR(1) olarak adlandırılmaktadır.

$$\varepsilon_t = \rho\varepsilon_{t-1} + \alpha_t \quad | \rho | < 1 \text{ ve tüm } t \text{ için} \quad (2)$$

ε_t Denklemdeki, t zamanındaki hatayı ifade ederken, ρ , bilinmeyen otokorelasyon katsayısını ve u_t stokastik hata payını yani, artık değeri ifade etmektedir. Denklem 3’te serisel ilişkisiz ve sabit varyanslıdır varsayımlarını sağlamaktadır.

$$E(u_t) = 0, \quad V(u_t) = \sigma_u^2, \quad Cov(u_t, u_{t+s}) = 0 \quad (3)$$

Zaman serisinde, u_t , ak gürültü olarak ifade edilmektedir. Denklem 2’deki ε_t ’nin varyans ve kovaryans;

$$V(\varepsilon_t) = \sigma_\varepsilon^2 = \frac{\sigma_u^2}{1 - \rho^2}, \quad Cov(\varepsilon_t, \varepsilon_{t-s}) = \rho^s \sigma_\varepsilon^2 \quad (4)$$

Şeklinde ifade edilmektedir. Denklem 2’deki otokorelasyon katsayısı Denklem 1’e En Küçük Karelerin (EKK) uygulanması ile elde edilen artıklardan yararlanılarak Denklem 5’teki gibi tahmin edilmektedir.

$$\hat{\rho} = \frac{\sum_{t=2}^T \hat{\varepsilon}_t \hat{\varepsilon}_{t-1}}{\sum_{t=2}^T \hat{\varepsilon}_t^2} \quad (5)$$

Otokorelasyonu ortaya çıkarmak ve önemli olup olmadığını araştırmak için en çok kullanılan testlerin başında Durbin ve Watson testi gelmektedir. Otokorelasyon varlığının araştırılması için DW testi kullanılmaktadır. Modelin yanlış seçilmesi, bazı önemli değişkenlerin modele dahil edilmemesi veya verilerin ölçümünde yapılan yanlışlıktan dolayı otokorelasyon ortaya çıkabilmektedir. Otokorelasyon düzeyi ile dw test istatistiği arasındaki ilişkinin yakınlığı aşağıdaki denklemlerde incelenecektir (Uysal ve Günay, 2001: 279);

$$d_w = \frac{\sum_{t=2}^T (e_t - e_{t-1})^2}{\sum_{t=1}^T e_t^2} = \frac{\sum_{t=2}^T e_t^2 + \sum_{t=2}^T e_{t-1}^2 - 2\sum_{t=2}^T e_t e_{t-1}}{\sum_{t=1}^T e_t^2} \approx 2(1 - r_1) \quad (6)$$

Bu modeldeki e_t , $t=1,2,\dots,T$ için en küçük kareler (EKK) regresyonunda elde edilen t dereceden kalıntı değerlerini göstermektedir.

Bu d_w istatistiğinin EKK artıklarına dayanması ile bazı avantajları barındırmaktadır. Denklem (2)'deki D_w istatistiğinin varsayımları şu şekildedir (Uysal ve Günay, 2001: 279);

1. Sabit terim içeren bir regresyon modelin varlığı,
2. Açıklayıcı değişkenlerden X'ler stokastik ya da sabit olmamalı,
3. ε_t çoğunlukla birinci dereceden otoregresiv süreç ile oluşturulmalı, yani $\varepsilon_t = \rho\varepsilon_{t-1} + u_t$ şeklinde olmalı,
4. Açıklayıcı değişkenlerden birisi, bağımlı değişkenin gecikmiş değerlerini içermemeli,
5. Verilerde hatalı gözlemlenmiş değerler olmamalıdır.

Modeldeki (2), “*dw istatistiğinin olasılık dağılımını ya da tam örneklemini saptamak zordur. Herhangi tek bir kritik değeri olmadığından, ε_t hata teriminde birinci dereceden serisel ilişki yoktur, yokluk hipotezinin kabulü ya da reddine karar verilememektedir*”. Ancak, d_L alt sınır ve d_U üst sınır kritik değerleri dışında kalan d_w için pozitif veya negatif otokorelasyonun varlığına karar verilir. Bu sınırlar, Durbin-Watson tablolarından, N gözlem sayısı ve açıklayıcı değişkenlerin sayılarına bağlı kalmak koşuluyla bulunmaktadır (Uysal ve Günay, 2001: 279).

Tablo 13. Durbin-Watson Test İstatistiğinin Sınırları

H_0 Red Pozitif otokorelasyon vardır (1)	Kararsızlık bölgesi (2)	H_0 ve H_0^* kabul Pozitif veya negatif otokorelasyon yoktur (3)	Kararsızlık bölgesi (4)	H_0^* Red Negatif otokorelasyon vardır (5)	
0	d_L	d_U	2	$4 - d_U$	$4 - d_L$

Kaynak: Uysal ve Günay, 2001: 279.

Tablo 13'e bakarak test sonuçlarına aşağıdaki gibi karar verilebilmektedir (Uysal ve Günay, 2001: 279);

$0 < d < d_L$ pozitif otokorelasyon vardır.

$d_L \leq d \leq d_U$ karar verilmemektedir.

$d_U < d < 4 - d_U$ otokorelasyon yoktur.

$4 - d_U \leq d \leq 4 - d_L$ karar verilmemektedir.

$4 - d_L < d < 4$ ise negatif otokorelasyon vardır.

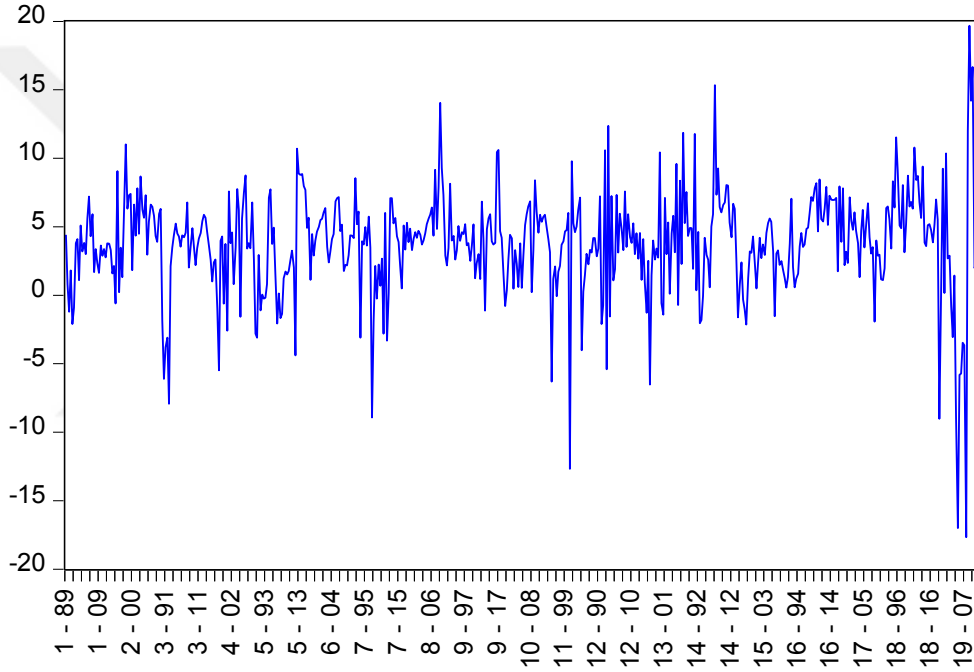

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

4.1. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Ekonometrik çalışmalarda analizlere geçilmeden önce, modele dahil edilen değişkenlere ait ayrı ayrı tanımlayıcı istatistiklerinin verilmesi ve yorumlanması gerekmektedir. Bu kapsamda, değişkenlerin belirlenen yıllar arasındaki değişimleri ve konjonktürel dalgalanmaları görülmekte ve istatistiki değişimleri üzerinden yorumlar yapılabilmektedir.

Şekil 8. Büyüme Oranları

Ülkelerin büyüme oranlarındaki değişimler incelendiğinde, genel olarak aynı periyotlar üzerinden dalgalanmaların yaşandığı Şekil 8’de görülmektedir. Fakat Zimbabwe’de görülen dalgalanmadaki zirve dip noktaları ortalamanın üzerinde seyretmektedir.

sahip olduğu söylenebilir. Ama ortalama bazda bakıldığında ise, seçili Afrika ülkelerinin benzer bir nüfus bandında artış ve azalış seyri gösterdiği görülmektedir.

Modele dahil edilen değişkenlerden MES (mesafe) ise seçili ülkelerin aralarındaki uzaklığın yıllar itibariyle değişmemesi dolayısıyla, istatistiki hesaplamaları ve grafikleri ele alınmamıştır.

4.2. Ekonometrik Analiz Bulguları

Türkiye dış ticaretinin, Çekim Modeli çerçevesinde seçili Afrika ülkeleri üzerinden analiz edildiği çalışmada kullanılan testler ve elde edilen bulgular şu şekildedir:

4.2.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Analizlerde yatay kesit bağımlılığının varlığı incelenmiş olup, yatay kesit testi sonuçları Tablo 14’te verilmektedir.

Tablo 14. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Değişkenler	CD Testleri	CD _{lm1} (BP, 1980)	CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	CD (Pesaran, 2004)	LM _{adj} (Pesaran vd., 2008)
lnDTH	<i>T istatistiği</i>	3381.959	173.6288	57.18226	173.2895
	<i>Olasılık Değeri</i>	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*
BO	<i>T istatistiği</i>	312.6619	7.660199	7.702472	7.320913
	<i>Olasılık Değeri</i>	0.0000*	0.0000*	0.0000*	0.0000*
lnNÜF	<i>T istatistiği</i>	4913.309	256.4347	70.09400	256.0954
	<i>Olasılık Değeri</i>	0.0000*	0.0000*	0.0535***	0.0000*

Not: *, ** ve *** serilerin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde katsayıların anlamlı olduğunu göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarının gösterildiği Tablo 14 incelendiğinde uygulanan tüm testlerin olasılık değerlerinin 0.05’ten küçük olduğu görülmektedir. Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri arasındaki dış ticaret ilişkisinin Çekim Modeli kapsamında incelendiği çalışmada 1989-2017 yılları arasındaki dönemlerde incelendiği için zaman boyutu gözlem boyutundan büyüktür. Analize dahil edilen ülke sayısı 19 iken zaman boyutu ise 28 dir. ($T > N$) olduğundan CD_{lm1} ve LM_{adj} sonuçlarına göre karar verilebilmektedir. Yatay kesit bağımlılığı testlerinde genellikle CD_{lm1} testi, sapmalı sonuçlar verebildiğinden dolayı LM_{adj}

testi sonuçları dikkate alınmaktadır. LM_{adj} testi sonuçlarına göre, temel hipotez olan “*Kesitler arasında bağımlılık yoktur*” kuramı reddedilerek, panel veride yer alan “*Ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır*” hipotezi kabul edilerek H_0 hipotezi red edilmiştir. Değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesinden dolayı bundan sonra uygulanacak birim kök ve eşbütünleşme testlerinde ikinci nesil testler tercih edilmektedir.

Bu durum günümüz küresel dünyası ile de uyumlu olup seçili Afrika ülkelerinden birine gelebilecek bir şok etkisi, diğer ülkeleri de etkisi altına alacağı sonucu çıkmaktadır. Bu nedenle, gerek Afrika ülkelerinin geleceğini kurgulayan yöneticilerin gerekse de Afrika ülkelerinin, kendi politikalarını geliştirirken bu durumu dikkate alarak geleceğe yön vermesi gerekmektedir.

4.2.2. Panel Birim Kök Testi

Birim kök testlerinin tespit edilmesi için, CADF birim kök testi kullanılmış olup, sonuçları Tablo 15’te verilmektedir.

Tablo 15. CADF Birim Kök Testi Sonuçları (Düzey Değerleri İçin)

Ülke	LnDTH	BO	LnNÜF	LnMES
Cezayir	-9.110(2)*	-3.97(2)**	-2.156(5)	-3.922(4)**
Burkina Faso	-7.535(2)*	-3.17(2)	-1.850(5)	-3.923(4)**
Kamerun	-5.612(2)*	-3.12(2)	-2.142(5)	-3.932(4)**
Kongo Cumh.	-5.872(2)*	-4.18(2)**	-4.282(2)**	-1.640(4)
Fildişi Sahili	-5.628(2)*	-2.15(2)	-3.635(2)***	-1.727(4)
Mısır	-4.291(2)**	-4.27(2)**	-3.337(2)	-1.631(4)
Gabon	-4.279(2)**	-4.51(2)**	-2.812(2)	-1.724(4)
Gana	-4.493(2)**	-3.29(2)	-2.494(2)	-0.996(4)
Gine	-4.713(2)*	-3.07(2)	-2.494(2)	-2.161(4)
Kenya	-6.259(2)*	-2.79(2)	-3.734(2)***	-2.484(4)
Madagaskar	-5.198(2)*	-4.08(2)**	-3.729(2)***	-3.361(4)
Fas	-5.576(2)*	-2.56(2)	-7.946(2)*	-3.493(4)***
Nijer	-7.052(2)*	-4.23(2)**	-5.024(2)*	-3.109(2)
Nijerya	-7.416(2)*	-3.59(2)***	-3.023(2)	-3.103(2)
Güney Afrika	-8.332(2)*	-2.80(2)	-2.870(2)	-3.005(2)
Tanzanya	-7.390(2)*	-2.62(2)	-2.895(2)	-3.148(2)
Tunus	-7.924(2)*	-3.55(2)***	-2.745(2)	-3.130(2)
Uganda	-5.563(2)*	-4.42(2)**	-2.643(2)	-2.986(2)
Zimbabve	-6.916(2)*	-2.78(2)	-2.756(2)	-2.506(2)
<i>CIPS istatistiği</i>	-6.271*	-3.43*	-3.292*	-2.736**

Not: Parantez içindeki değerler gecikme uzunluklarını göstermektedir. Sabitli ve trendli model için test istatistikleri hesaplanmıştır. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde serilerin durağan olduğunu göstermektedir. CADF için %1, %5 ve %10 kritik değerler sırasıyla -4.68, -3.87 ve -3.49’dur. CIPS için %1, %5 ve %10 kritik değerler sırasıyla -2.88, -2.72 ve -2.63’dir.

Değişkenlerin yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesinden dolayı, çalışmada ikinci nesil birim kök testleri kullanılmıştır. Panel birim kök test sonuçlarının hesaplandığı Tablo 15’te ülkelerin her biri için CADF ve panelin geneli için ise CIPS istatistik sonuçları

görülmektedir. Test sonuçları incelendiğinde, CIPS değerlerine göre tüm değişkenlerin %1 seviyesinde düzey değerlerinde durağan olduğu görülmektedir. Durağanlık analizine ülke bazında bakıldığında ise dış ticaret hacmi (DTH) tüm ülkelerde düzey değerlerinde durağandır. Fakat büyüme oranı (BO), nüfus (NÜF) ve mesafe (MES) değişkenleri bazı ülkelerde durağan iken bazılarında birim köklü çıkmıştır. Ekonometrik analizlerde, eşbütünleşme testleri durağan olmayıp farkı alınarak aynı mertebeden durağanlaştırılmış seriler üzerinden gerçekleştirilmektedir. Fakat, çalışmada modele dahil edilen değişkenler düzey değerlerinde durağan olduğu için orta ve uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi incelenememektedir.

4.2.3. Panel Nedensellik Testi

Çalışma ili ilgili nedensellik durumunun tespit edilmesi için, Dumitrescu-Hurlin Nedensellik testi kullanılmış olup, sonuçları Tablo 16’da verilmektedir.

Tablo 16. Dumitrescu-Hurlin Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri (%10)
BO \neq lnDTH	Z-bar	5.6365	0.1724
	Z-bar tilde	0.8481	0.3016
lnDTH \neq BO	Z-bar	3.6425	0.0520*
	Z-bar tilde	2.9040	0.0520*
lnNÜF \neq lnDTH	Z-bar	18.4962	0.6920
	Z-bar tilde	5.4408	0.6920
lnDTH \neq lnNÜF	Z-bar	9.4885	0.4018
	Z-bar tilde	2.2238	0.4018

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında nedenselliğin olduğunu göstermektedir. \neq simgesi nedenselliğin yönünü göstermektedir. Test istatistikleri 789 yineleme ile elde edilmiştir.

Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri arasındaki dış ticaret ilişkisinin Çekim Modeli kapsamında panel veri analizi yöntemi kullanılarak test edildiği çalışmada, serilerin düzey değerlerinde durağan çıkmasından dolayı eşbütünleşme ilişkisinin varlığı test edilememiş olup nedensellik analizleri ile dış ticaret, büyüme oranı, nüfus ve büyüme oranı değişkenleri arasındaki nedenselliğin varlığı ve yönü araştırılmıştır. Tablo 16’da Dumitrescu-Hurlin Nedensellik testlerinin gerçekleştirildiği analiz sonuçları kontrol edildiğinde, sadece dış ticaret hacminden büyüme oranına doğru bir tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Diğer değişkenler arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Dış ticaret hacmindeki değişimin, ülkenin milli geliri üzerinde etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.

4.2.4. Uygun Modelin Belirlenmesi

Panel veri analizlerinde uygun modelin belirlenerek gerekli testlerin gerçekleştirilmesi için Breusch-Pagan Çarpanları (LM) testi ile rassal etkiler regresyonu ve basit OLS regresyonu arasında karar verilmesi sağlanmaktadır. Çıkan sonuçlar değerlendirildiğinde, LM testinde sıfır hipotezi birimler arası varyansın da sıfır olduğunu belirtmektedir. Yani birimler arasında anlamlı fark yoktur, şeklinde yorumlanmaktadır. Analizlerde sıfır hipotezi reddedilemediğinde ise basit OLS regresyonu tercih edilmektedir.

Tablo 17. Breusch-Pagan Çarpanları (LM) Testi Sonuçları

Test İstatistiği	2345.24
Olasılık Değeri	0.0000*

Not: *, %1 anlamlılık düzeyinde rassal etkiler modelinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Gerçekleştirilen LM testi sonuçlarına göre Chi-square test istatistiği değeri 2345.24 ve olasılık değeri (0.0000) olarak bulunmuş olup sonuçlar Tablo 17’de verilmektedir. Bu sonuçlara göre, birim ülkeler arasında anlamlı bir fark vardır ve rassal etkiler modeli kullanılmalıdır.

4.2.5. Model Tahmin Sonuçları

Düzeý değerlerinde durağan olan değişkenlerin kullanılması ile Türkiye ve seçili Afrika ülkeleri arasındaki dış ticaretin test edilmesi aşamasında değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının dikkate alınmadan gerçekleştirilen Rassal Etkiler Tahmin Sonuçları Tablo 18’de verilmektedir.

Tablo 18. Rassal Etkiler Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Olasılık Değeri
BO	0.02354	0.0102672	0.022**
LnNÜF	5.108735	0.1581146	0.000*
LnMES	0.6403745	0.8771164	0.465
Sabit	-80.30469	8.057672	0.000*

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde serilerin katsayılarının istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tahmin sonuçları incelendiğinde, büyüme oranı (BO) ile nüfus değişkenlerinin dış ticaret üzerinde pozitif bir etki yarattığı söylenebilir. LnMES değişkeninin katsayısının istatistiki olarak anlamsız olduğunda dış ticaret üzerindeki etkisinin yönü hakkında yorum yapılamamaktadır.

Elde edilen tahminlerin güvenilir olup olmadığını görmek, otokorelasyon ve değişen varyans gibi sorunlar varsa bu sorunları giderebilmek için temel tanısal testlere başvurulmuştur. Bu kapsamda otokorelasyon testi için; Bhargava vd. tarafından geliştirilen Durbin-Watson (DW), Baltagi ve Wu'nun Yerel En İyi Değişmezlik Testi (LBI) ile Lagrange Çarpan (LM) ve Düzletilmiş Lagrange Çarpan (ALM) testleri, değişen varyans sınaması için de Levene, Brown and Forsythe testleri kullanılmıştır.

4.2.6. Değişen Varyans Testi

Çalışma ile ilgili Değişen varyans test sonuçları Tablo 19'da verilmektedir.

Tablo 19. Değişen Varyans Test Sonuçları (Levene, Brown ve Forsythe)

Test İstatistiği	Olasılık Değeri
W0 = 4.7290569	0.00000000*
W50 = 4.1554203	0.00000003*
W10 = 4.6917991	0.00000000*

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde serilerin test istatistiklerinin istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 19'da Levene, Brown and Forsythe Değişen varyans test sonuçlarına bakıldığında, her üç test istatistik sonuçlarında da olasılık değerlerinin %1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Yani kurulan modelde hata terimleri varyansının gözlemden gözleme değiştiği söylenebilir. Dolayısıyla modelde değişen varyans sorununun varlığı tespit edilmiştir.

4.2.7. Otokorelasyon Testi

Çalışma ile ilgili Otokorelasyon test sonuçları Tablo 20'de verilmektedir.

Tablo 20. Otokorelasyon Testi Sonuçları (Durbin-Watson ve Baltagi-Wu)

Testler	Test İstatistikleri
modified Bhargava et al. DW	0.64929129
Baltagi-Wu LBI	0.73396683

Tablo 20 Durbin Watson ile Baltagi Wu değeri 1.85 ile 2.15 arasında yer alıyorsa otokorelasyon yoktur. 2 değerine çok yakın ise de otokorelasyon yoktur. Bu aralıkların dışında ise otokorelasyon vardır (Genceli, 1973: 182-183). Durbin-Watson istatistiği yaklaşık 0.65; Baltagi Wu istatistiği ise 0.733'tür. Çıkan bu sonuca göre otokorelasyon sorunu vardır.

Tablo 21. Otokorelasyon Testi Sonuçları (LM, ALM ve Joint)

Testler	Test İstatistikleri	Olasılık Değeri
LM	540.43	0.0000*
ALM	119.08	0.0000*
Joint	2464.32	0.0000*

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde serilerin test istatistiklerinin istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 21'de Joint testi de, hem birim etkinin hem de otokorelasyonun varlığını birlikte araştırmaktadır. Rassal etkiler varsayımı altında otokorelasyon vardır. Rassal etkiler tahmin sonuçlarından modelde değişen varyans sorunu ile birlikte otokorelasyonun varlığı tespit edilmiştir. Bu nedenle; çalışmada bundan sonraki aşamada, regresyon analizlerinde belirlenen bu iki sorunu da dikkate alarak tahminlerde bulunan Arellano, Froot ve Rogers (1993) tarafından geliştirilmiş olan Dirençli Standart Hatalar Tahmincisi kullanılmıştır.

4.2.8. Dirençli Standart Hatalar ile Elde Edilen Rassal Etkiler Tahminleri

Dirençli Standart Hatalar ile Elde Edilen Rassal Etkiler Tahmin Sonuçları Tablo 22'te verilmektedir.

Tablo 22. Dirençli Standart Hatalar ile Elde Edilen Rassal Etkiler Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Olasılık Değeri
BO	0.02354	0.0192727	0.22
LnNÜF	5.108735	0.6031119	0.000*
LnMES	0.6403745	1.887307	0.465
Sabit	-80.30469	18.64972	0.000*

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde serilerin katsayılarının istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 22'de Arellano, Froot ve Rogers tahmincisi kullanılarak sorunlar çözümlenerek tahmin yapılmıştır. Değişkenlerin katsayılarını yorumlamak için olasılık değerlerinin en

azından %10 düzeyinde anlamlı olması gerekir. Çekim modeli kapsamında Türkiye ile seçili Afrika ülkelerinin dış ticareti arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada, büyüme oranı (BO) değişkeninin Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri dış ticareti üzerinde etkili olmadığı, istatistiki olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Nüfus değişkeni istatistiki olarak anlamlıdır. Afrika ülkelerinin nüfusu ile Türkiye'nin dış ticaret hacmi arasında pozitif bir ilişki vardır. Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri arasındaki mesafenin dış ticaret üzerinde etkili olmadığı, olasılık değerinin anlamsız olduğu görülmektedir. Bu sonuç üzerinden Çekim Modeli'nin Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri arasında geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Türkiye ekonomisinde liberalleşme ve dışa açılma olgusu, dış ticaret politikalarında önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Ekonomide liberalleşme ve dışa açılma isteğinin ilk adımı 24 Ocak 1980 kararları olmuştur. 24 Ocak 1980 kararları sonucunda, Türkiye ekonomisinde dönüşüm ve yapısal reformlar yapılarak istikrar politikaları hedeflenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda, ithal ikameci politikalar yerine ihracata dayalı ekonomik politikalar hedeflenmiştir. Böylece ekonomide net ihracat artırılarak ekonomik büyüme gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Ayrıca dışa açılma ile birlikte, ekonomik ve politik olarak diğer ülkelerle ilişkilerin artırılması ihtiyacını da doğurmuştur. İlişkilerin artırılmasıyla Türkiye yeni pazar arayışlarına yönelmiştir.

Afrika pazarı, Türkiye açısından tarihi bir öneme sahiptir. Fakat Afrika kıtası ile olan ilişkiler, Cumhuriyetin kuruluşundan 1998 yılına kadarki dönemde ihmal edilmiştir. Türkiye Afrika ilişkileri, 1998 yılında tekrar gündeme gelmişse de 2002 yılından sonra ilişkiler iktisadi ve siyasi anlamda daha ciddi bir hal almıştır.

Türkiye'nin 1989 yılından günümüze kadarki dönemde dış ticaret hacminde önemli gelişmeler yaşandığı detaylı olarak çalışmada yer almaktadır. Dünya Bankası verilerine göre, Türkiye dış ticaret hacmi 1989 yılında yaklaşık olarak 27 milyar 387 milyon ABD doları olarak gerçekleşirken, TÜİK verilerine göre, Aralık 2018 itibarıyla Türkiye'nin dış ticaret hacmi 390 milyar 970 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Bu durum Türkiye dış ticaret hacminin son yıllarda hızla yükselen bir eğilim içerisinde olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin Afrika ülkeleri özelinde ise 1989 yılından günümüze kadarki dönemde dış ticaret hacminde de önemli gelişmeler yaşandığı detaylı olarak çalışmada yer almaktadır. Dünya Bankası verilerine göre, Türkiye'nin seçili Afrika ülkeleri ile 1989 yılında 1 milyar 194 milyon ABD doları olan dış ticaret hacmi, 2018 yılında ise TÜİK verilerine göre yaklaşık 17 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Aynı şekilde bu durum, Türkiye'nin Afrika ülkeleri ile olan dış ticaretinin yükselen bir eğilim içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu yükselen eğilim neticesinde Afrika pazarının, Türkiye açısından son yıllarda öneminin daha da arttığını göstermektedir.

Çalışmanın amacı; 1989-2017 yılları arasında Türkiye ile seçili 19 Afrika ülkesinin dış ticaret potansiyelinde etkili olan faktörleri, çekim modeli yardımıyla incelemek ve bu dönemde ülkelerin dış ticaretinde ortaya çıkan değişimler tespit ederek yorumlamaktır. Türkiye ile seçili 19 Afrika ülkesi arasındaki dış ticaret potansiyelini artıran ve azaltan sebepleri yorumlayarak uygun çözüm önerileri sunmaktır.

Bu çalışmada, Türkiye ile seçili 19 Afrika ülkesinin 1989-2017 yılları arasındaki dış ticaret hacmi, ihracatçı ve ithalatçı ülke büyüme oranları, nüfus yoğunlukları ile söz konusu ülkeler arasındaki mesafe verileri, çekim modeli kullanılarak panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. Ayrıca, Türkiye ile seçili 19 Afrika ülkesi arasındaki dış ticaret potansiyelinin son yıllardaki hızlı artışı sebebiyle, değişimi analiz etmek ve güncel veriler kullanmak için bu zaman dilimi tercih edilmiştir.

Çekim modeli, dış ticarete ülkeler arasındaki ticaret potansiyelini açıklamaya yönelik çok fazla tercih edilen bir modeldir. Bu modelde kullanılan başlıca değişkenler, ekonomik büyüklükler ve mesafedir. Bu çalışmada kullanılan çekim modeline göre, ülkelerin dış ticaretleri ekonomik büyüklükler ile doğru, mesafe ile ters orantılı olduğu iddiası ve bu iddianın Türkiye ile seçili 19 Afrika ülkesinin dış ticareti için geçerli olup olmadığı test edilmiştir.

Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri arasındaki dış ticaret hacmi bağımlı değişken, ihracatçı ve ithalatçı ülke büyüme oranları, nüfus yoğunlukları ile söz konusu ülkelerin başkentleri arasındaki mesafe bağımsız değişken olarak modele dahil edilerek analizler yapılmıştır.

Hipotez testlerinde ilk olarak, seriler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı için Breusch-Pagan LM testi uygulanmıştır. İkinci olarak, serilerin birim kök içerip içermediğinin tespit edilmesi için durağanlık testlerinden Dickey Fuller (CADF) birim kök testi uygulanmıştır. Seriler arasındaki değişkenlerin yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesinden dolayı, çalışmada ikinci nesil birim kök testleri kullanılmıştır. Son olarak ise değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri test edilmiş ve bunun için Dumitrescu-Hurlin nedensellik testinden faydalanılmıştır.

Analizlerde yatay kesit bağımlılığının varlığı, panelin zaman boyutu ve yatay kesit boyutuna göre belirlenmektedir. Zaman boyutu, yatay kesit boyutundan büyük ($T > N$) olduğundan CD_{lm1} ve LM_{adj} sonuçlarına bakılarak karar verilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı

testlerinde genellikle CD_{lm1} testi, sapmalı sonuçlar verebildiğinden dolayı LM_{adj} testi sonuçları dikkate alınmıştır. LM_{adj} testi sonuçlarına göre, temel hipotez olan “*Kesitler arasında bağımlılık yoktur*” kuramı reddedilerek, panel veride yer alan “*Ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır*” hipotezi kabul edilir. Değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesinden dolayı bundan sonra uygulanacak birim kök ve eşbütünleşme testlerinde ikinci nesil testler tercih edilmiştir.

Yapılan çalışmada, serilerin birim kök içerip içermediğinin tespit edilmesi için durağanlık testlerinden Dickey Fuller (CADF) birim kök testi uygulanmıştır. Test sonucunda, serilerin durağanlık analizine ülke bazında bakıldığında dış ticaret hacminin tüm ülkelerde düzey değerlerinde durağan olduğu tespit edilmiştir. Fakat büyüme oranı, nüfus ve mesafe değişkenleri bazı ülkelerde durağan iken bazılarında birim köklü çıkmıştır. Çalışmada, modele dahil edilen değişkenler düzey değerlerinde durağan olduğundan orta ve uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi incelenememiştir. Dumitrescu-Hurlin testi sonuçlarına bakıldığında, sadece dış ticaret hacminden büyüme oranına doğru bir tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Analizlerde; tahminlerin güvenilirliğini görmek, otokorelasyon ve değişen varyans gibi problemler varsa bu problemleri giderebilmek için temel tanısal testlere başvurulmuştur. Bu kapsamda otokorelasyon testi için Bhargava vd. tarafından geliştirilen Durbin-Watson (DW), Baltagi ve Wu'nun Yerel En İyi Değişmezlik Testi (LBI) ile Lagrange Çarpan (LM) ve Düzletilmiş Lagrange Çarpan (ALM) testleri, değişen varyans sınaması için de Levene, Brown and Forsythe testleri kullanılmıştır.

Çalışmada, otokorelasyon ve değişen varyans test sonuçlarına bakılmıştır. Levene, Brown and Forsythe Değişen varyans test sonuçlarına bakıldığında, her üç testin istatistik sonuçlarında da olasılık değerlerinin %1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Yani kurulan modelde hata terimleri varyansının gözlemden gözleme değiştiği söylenebilir. Dolayısıyla modelde değişen varyans sorununun varlığı tespit edilmiştir. Durbin Watson ile Baltagi Wu değeri 1.85 ile 2.15 arasında yer alıyorsa otokorelasyon yoktur. 2 değerine çok yakın ise de otokorelasyon yoktur. Bu aralıkların dışında ise otokorelasyon vardır. Durbin-Watson istatistiği yaklaşık 0.65, Baltagi Wu istatistiği ise 0.733'tür. Çıkan bu sonuca göre otokorelasyon sorunu olduğu tespit edilmiştir.

Tahmin sonuçları incelendiğinde ise, bağımsız değişken olan nüfus yoğunluğu; bağımlı değişken olan dış ticaret hacmi üzerinde pozitif yönlü olup literatürdeki beklentilerle uyumlu olduğu sonucuna varılmıştır. Başka bir ifadeyle, istatistiksel olarak anlamlı olan bu değişkenin, Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri ticaret potansiyelini olumlu yönde etkilediği görülmüştür.

Dünya Bankası verilerine göre, 53 Afrika ülkesinin nüfusu 1987 yılında 610 milyon 954 bin 400 kişi iken bu rakamın 2017 yılında 1 milyar 236 milyon 937 bin 777 kişi olarak gerçekleştiği görülmektedir. Afrika ülkelerinin doğurganlık oranının fazla olduğunu göstermektedir. Bu duruma göre nüfus değişkeni, Türkiye Afrika dış ticareti açısından önemli bir değişken olduğu görülmektedir.

Modele dahil edilen diğer temel değişkenler, büyüme oranı ve mesafe değişkenidir. Çekim modeli yaklaşımına göre; iki ülke arasındaki ticaret potansiyeli, ülkelerin ekonomik büyüklükleriyle doğru, mesafe ile ters orantılıdır. Ekonomik büyüklükler değişkeni, ülkelerin ekonomik büyüklüklerini ve ticaret kapasitelerini de belirlemektedir. Çekim modeli yardımıyla uluslararası ticareti açıklamaya çalışan çalışmalar incelendiğinde ekonomik büyüklüklerin dış ticareti açıklamada anlamlı ve pozitif çıktığı görülmektedir. Literatürdeki çalışmaların aksine büyüme oranı değişkenin, Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri dış ticaret potansiyeli üzerinde istatistiksel olarak anlamsız olduğu, dış ticaret üzerindeki etkisinin yönü hakkında yorum yapılamadığı sonucuna varılmıştır. Çekim modeli yardımıyla uluslararası ticareti açıklamaya çalışan çalışmalar incelendiğinde mesafe faktörünün taşıma ve iletişim gibi maliyetleri arttırdığından, dış ticaret hacmi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların aksine mesafe değişkeninin, Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri dış ticaret potansiyeli üzerinde istatistiksel olarak anlamsız olduğu, dış ticaret üzerindeki etkisinin yönü hakkında yorum yapılamadığı sonucuna varılmıştır.

Çalışmada, “*Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri arasında Çekim Modeli geçerlidir*” şeklinde hipotez oluşturulmuştur. Bu hipoteze göre, Türkiye ile seçili Afrika ülkeleri arasında çekim modeli geçerli değildir. Böylece çekim modelinin, tüm ülkeler için aynı sonucu vermeyeceği belirlenmiş olup, çalışmanın konusu ve analizleri bakımından literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar, literatürdeki çalışmalarla birebir uyuşmadığı gibi aynı zamanda da birebir çelişmemektedir. Bu nedenle çalışmada kullanılan değişkenler özelinde kıyaslama yapılmıştır.

Çalışmada ekonomik büyüme, dış ticaret hacmi üzerinde anlamsız çıkmıştır. Literatürdeki, Aitken (1973), Genç vd. (2001), Gilbert vd. (2001), Hassan (2001), Sapir (2001), Bussiere vd. (2005), Papazoglou vd. (2006), Rahman vd. (2006), Rojid (2006), Sandberg vd. (2006), Nitsch (2007), Kien (2009), Rault vd. (2009), Tatlıcı (2009), Karagöz ve Saray (2010), Dinç (2012), Ata (2013), Çetin (2014), Golovko (2014), Burtan Doğan ve Özörnek Tunç (2015), Mohmand vd. (2015), Işık (2016)'ın çalışmalarıyla uyumlu olmadığı sonucuna varılmıştır.

Çalışmada nüfus değişkeni, dış ticaret hacmi üzerinde pozitif ve uyumlu çıkmıştır. Literatürdeki, Genç vd. (2001), Sandberg vd. (2006), Kien (2009) ve Işık (2016)'ın çalışmalarıyla uyumlu olduğu tespit edilirken, Aitken (1973), Rahman vd. (2006), Rojid (2006), Tatlıcı (2009), Karagöz ve Saray (2010), Dinç (2012), Ata (2013) ve Burtan Doğan ve Özörnek Tunç (2015)'un çalışmalarıyla çelişkili sonuçlar verdiği tespit edilmiştir.

Çalışmada mesafe, dış ticaret hacmi üzerinde anlamsız çıkmıştır. Literatürdeki, Burtan Doğan ve Özörnek Tunç (2015)'un çalışmalarıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Ancak, Aitken (1973), Genç vd. (2001), Gilbert vd. (2001), Hassan (2001), Bussiere vd. (2005), Papazoglou vd. (2006), Rahman vd. (2006), Rojid (2006), Sandberg vd. (2006), Nitsch (2007), Kien (2009), Rault vd. (2009), Tatlıcı (2009), Karagöz ve Saray (2010), Dinç (2012), Ata (2013), Çetin (2014), Golovko (2014), Mohmand vd. (2015) ve Işık (2016)'ın çalışmalarıyla uyumlu olmadığı görülmektedir.

Yapılan çalışma ile literatürdeki çalışmalar karşılaştırıldığında, nüfus yoğunluğu değişkeninin diğer çalışmalarla genel itibariyle uyumlu olduğu görülürken, özellikle büyüme oranı ve mesafe değişkeninin diğer değişkenlere göre fazla uyumsuz sonuçlar verdiği görülmektedir.

5.2. Öneriler

Türkiye ile Afrika ülkeleri ticaret potansiyelinin artırılması için bazı politikalar geliştirilebilir. Bu nedenle Türkiye'nin, büyümekte olan Afrika pazarındaki payını artırabilmesi için önceliklerini belirlemesi gerekmektedir.

Türkiye'nin Afrika ülkeleri ile ticaret potansiyelinin artırılması için, öncelikli olarak liberal dış ticaret politikalarının yoğunlaştırılması, altyapı kalitesinin geliştirilmesi, serbest ticaret anlaşmaları sayısının artırılması, ticareti engelleyici bürokratik süreçlerin azaltılması ve hatta bu ülkelerle uyumlu hale getirilmesi, Afrika ülkelerine yapılacak ihracatın desteklenmesi ve sosyoekonomik ilişkilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin Afrika ülkeleri ile karşılıklı olarak ticaretini artırması, ülkeler açısından yarar sağlayacaktır.

Çalışmanın bulgularına göre; Türkiye ile Afrika ülkeleri dış ticaret potansiyeli, nüfus yoğunluklarıyla pozitif yönlü olduğu görülmektedir. Bu nedenle ilk olarak, nüfus yoğunlukları bakımından fazla olan ülkeler ile ilişkiler yoğunlaştırılmalıdır.

Türkiye ile Afrika ülkeleri arasındaki ekonomik işbirliği ve ticari ilişkilerin artırılmasında serbest ticaret anlaşmaları son derece önemlidir. Yapılacak olan serbest ticaret anlaşmaları, Türkiye ile Afrika ülkeleri arasındaki ticaret ve yatırımları kolaylaştıracak, ilişkilerin geliştirilmesiyle dış ticaret potansiyeli artıracaktır. Türkiye'nin Afrika ülkelerinden, Mısır, Tunus, Fas ve Morityus ile imzalamış olduğu serbest ticaret anlaşmaları bulunmaktadır. Ayrıca, Cibuti, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Kamerun, Çad ve Seyşeller ile serbest ticaret anlaşmaları müzakereleri devam etmektedir. Bununla birlikte, Cezayir, Güney Afrika ve Diğer Afrika Karayip Pasifik Ülkeleri ile müzakere girişiminde bulunulmuştur. Müzakere girişimleri ile alakalı çalışmaların hızlandırılması, Türkiye ile Afrika ülkeleri arasında olan dış ticaret potansiyelini artırabilir. Bu durumdan Türkiye ve Afrika ülkeleri karşılıklı kazanç sağlayabileceklerdir.

Çekim modeli kullanılarak yapılan çalışmalar incelendiğinde mesafe faktörünün, dış ticaret üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Ancak literatürdeki çalışmaların aksine, mesafe faktörü Türkiye ile seçili Afrika ülkelerinin dış ticaret potansiyeli üzerinde istatistiki olarak anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye ile Afrika ülkeleri ticaret potansiyelinin geliştirilmesi, iletişim ve ulaşım ağlarının iyileştirilmesi, yük taşımacılığı maliyetlerinin düşürülmesi gibi faaliyetlere bağlıdır.

Türkiye'nin Afrika ülkeleri ile olan ilişkileri ekonomik ve ticari alanlarla sınırlandırılmamalıdır. Askeri, siyasi, eğitim, kültür ve bilim gibi alanlarda da işbirliği genişletilmelidir. Böylelikle Türkiye, dünyanın en geniş pazarları arasında sayılan Afrika pazarında payını artırarak önümüzdeki yıllarda ülke ekonomisine daha fazla katkı

sağlayabilecektir. ABD ve Çin gibi önemli ekonomilere sahip ülkeler, son yıllarda Afrika pazarında yerini alabilmek için birbirleriyle adeta rekabet halindedirler.

ABD ve Afrika ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler, kıtanın farklı bölgelerinde petrol yatakları başta olmak üzere yer altı ve yer üstü kaynakların keşfedilmesiyle gelişmiştir. Çin ve Rusya gibi büyük devletlerin kıtadaki etkisinin artmasıyla ABD, buradaki askeri yatırımlarını hızlandırmıştır. 2014 yılında 50 ülkeden fazla katılımı ABD-Afrika zirvesi düzenlenmiştir. ABD'nin bölgede yürüttüğü çalışmaların büyük bir bölümü askeri ve petrol kaynakları ile ilgilidir (Özkan, 2018).

Dünyanın en büyük ekonomileri arasında sayılan Çin'in Afrika Kıtasına yaptığı önemli yatırımları bulunmaktadır. Bunlar genellikle, madencilik, işletmecilik, tarım, ticaret, inşaat ve doğrudan yatırımları bulunmaktadır. Güney Afrika'nın BRICS topluluğuna üyeliği bu yatırımlarda avantajlı hale gelmektedir. Çin'in yeni Afrika stratejisi ticaret, teknoloji ve doğal kaynakların işletilmesi şeklindedir. Afrika'ya kapsamlı bir strateji içerisinde olan Çin, ekonomik ve ticari ilişkilerin yanında siyasi ve kültürel boyutu da bulunmaktadır. Petrol ithal eden ülke konumunda olan Çin, petrol tedarikinde Ortadoğu ile Arap Körfezine olan bağımlılığını azaltarak Afrika ülkelerinden karşılamayı hedeflemektedir. Çin, hızlı büyümekte olan ekonomisinin temel hammadde ihtiyacını Afrika Kıtasından karşılamak için son yıllarda yakın ilişkiler kurmaktadır. Çin'in Afrika Kıtasındaki artan nüfuzu ABD ve Fransa tarafından endişe ile karşılanmaktadır. Bu nedenle ABD, Afrika'daki varlığını askeri ve ticari olarak artırmaktadır (Dağlı, 2018).

KAYNAKÇA

- Abramitzky, R., and Braggion, F. (2003). The Malthusian and Neo Malthusian Theories. *In The Oxford Encyclopedia of Economic History*, (3), 423-427.
- Acar, S. ve Gültekin Karakaş, D. (2017). Dünyada ve Türkiye’de Serbest Bölgeler, *Marmara İktisat Dergisi*, 1(1), 21-35.
- Acar, Y. (2002). *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri* (4.Baskı). Bursa: Vipaş A.Ş.
- Aitken, N. D. (1973) The Effect of the EEC and EFTA on European Trade: A Temporal Cross-section Analysis, *American Economic Review*, 63(5), 881-892.
- Akbay, O. S. (2015). Türkiye-Afrika Ticari İlişkileri: 2009-2014 Dönemi, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 4-12.
- Akdağ, S. ve Seçilmiş, C. (2018). OECD Ülkelerinde Turizm Gelirleri ile GSYH Arasındaki İlişki: Dinamik Panel ve Panel Nedensellik Analizi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 2960-2977.
- Akdiş, M. (2006). *Para Teorisi ve Politikası*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akgül, M. S. (2013). Çekim Modeli Bulguları Işığında Türkiye’nin İslam İşbirliği Teşkilatı İle İlişkileri ve Ticari Potansiyeli, *ADAM Akademi Dergisi*, 3(2), 83-110.
- Aksoy, B. ve Çoşkun, M. (2014). Türkiye’nin Yakın Dönem Dış Ticaretindeki Değişmeler, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3), 397-415.
- Aksoy, Ş. (1993). *Kamu Bütçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Aksu, L. (1998). Dünya’da ve Türkiye’de Nüfus Analizleri, *Sosyoloji Konferansları*, (25), 219-311.
- Aktaş, C. (2009). Türkiye’nin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18), 35-47.
- Albayrak, A., S. (2014). Otokorelasyon Durumunda En Küçük Kareler Tekniğinin Alternatifi Ototregresyon Teknikleri ve Bir Uygulama, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 1-20.
- Alsu, E. (2006). *Döviz Kurları, Enflasyon ve Faiz Oranlarının Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri Türkiye Örneği (1985-2005)*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Alpar, G. (2007). *Türkiye’nin Afrika Ülkeleri ile İlişkilerini Geliştirmesinde Gambiya Modeli*, Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Apaydın, F. (2015). Türkiye’de 1980 Dönüşümü Sonrası İstikrarsız Büyümenin Ekonomi Polisiği, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (43), 200-210.
- Ardıç, O. ve Yılmaz, P. (2004). *Para Banka Uluslararası İktisat ve Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Arslan, K. (2014). *Dış Ticaret Politikaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Arslan, K. (2018). Türkiye’nin Yeni Pazar Arayışları İçinde Afrika Ülkelerinin Yeri ve Önemi, *Verimlilik Dergisi*, (2), 133-162.
- Aslan, M. H. (2009). *Para Teorisi ve Politikası*. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Aslan, N. ve Kanbur N. (2007). Türkiye’de 1980 Sonrası Satın Alma Gücü Paritesi Yaklaşımı, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 13(2), 9-43.
- Ata, S. (2013). *Türkiye ile Komşuları Arasındaki Ticaret Potansiyeli: Çekim Modeli Çerçevesinde Bir İnceleme*, (ss. 500-509). St. Petersburg-Rusya: International Conference on Eurasian Economies Bildiriler.
- Atık, H. (2006). Beşeri Sermaye, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme. Bursa: Ekin Kitapevi.
- Baiman, R. (2010). The Infeasibility of Free Trade in Classical Theory: Ricardo’s Comparative Advantage Parable has no Solution, *Review of Political Economy*, 22(3), 419-437.
- Bektaş, V. (2017). Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Bir Panel Veri Analizi, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 51-66.
- Bilgin, D. (2012). *İçsel Büyüme Modelleri ve 1980 Sonrası Türkiye’de Kalkınma Politikaları*, Yayınlanmamış yüksek lisan tezi, Uşak üniversitesi, Uşak.
- Birinci, Y. (1989). Enflasyon, Para Politikası ve Stratejileri, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 47(1-4), 19-30.
- Bloom, D.E., Sach, J.D., Collier, P. and Udry, C. (1998). Geography, Demography, and Economic Growth in Africa, *Brookings Papers on Economic Activity*, (2), 207-295.
- Bozdağlıoğlu, E. Y. U. (2008). Türkiye’de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları, *Sosyal Bilimler Dergisi*, (20), 45-65.
- Breush, T. S. and A. R. Pagan. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics , *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Burtan Doğan, B. ve Özörnek Tunç, Ş. (2015). "Türkiye'nin Afrika Ülkeleri ile Olan Dış Ticaretinin Belirleyicileri: Panel Çekim Modeli Yaklaşımı". *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7(12), 01-17.

- Bussière, M., Fidrmuc, J. And Schnatz, B. (2005). “Trade Integration of Central and Eastern European Countries Lessons from a Gravity Model”, *European Central Bank (ECB) Working Paper Series*, (545), 1-39.
- Canitez, M. (2008). İhracat Kavramı ve Temel Esasları. Canitez, M. ve Bedestenci, Ç. (Ed.), *Dış Ticaret İşlemler ve Uygulamalar* (ss. 1-47) (6. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Canitez, M. ve İlker, A. (2008). İthalat İşlemleri ve Dokümantasyon. Canitez, M. ve Bedestenci, Ç. (Ed.), *Dış Ticaret İşlemler ve Uygulamalar* (ss. 101-136) (6. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Cin, M. Ve Tabanlı, C. B. (2015). Nüfus Konusunun Öğretiminde CBS Temelli Materyal Kullanımının Akademik Başarıya Etkisi, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 324-331.
- Coşkun, A. (2014). Dış Ticaret Teorileri Kapsamında Türkiye'nin Rekabet Gücü Üzerine Bir Değerlendirme, *Tekirdağ S.M.M.M. Odası Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 1-10.
- Çetin, B. (2014). *Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesine İhracatını Etkileyen İç ve Dış Dinamikler: Çekim Modeli Uygulaması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Dağdemir, Ö. ve Küçükcalay, M. (1999). Türkiye'de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 121-138.
- Dağlı, O. (2018). Afrika'da Çin'in yükselişi ve stratejik hedefleri, (Çevirimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/afrikada-cin-in-yukselisi-ve-stratejikhedefleri/1240987>, 23.07.2019.
- Demirgil, B. ve Türkay, H. (2017). Tarihsel Süreç İçerisinde Faizin Kuramsal Açından Gelişimi, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(2), 131-160.
- Dinç, T. (2012). “Türkiye'nin Dış Ticaret Akımlarını Belirleyen Etmenler: Panel Çekim Modeli Yaklaşımı”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(565), 5-12.
- Dinler, Z. (2002). *İktisada Giriş* (8.Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Doğan, T. ve Sarı, V. İ. (2014). Afrika'nın Coğrafi Özelliklerinin Ekonomik Kalkınmasına Etkileri. *Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı* (ss. 760-768). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Dölek, A. (1996). *Gümrük Birliği Sonrası Uygulamalı İhracat Bilgileri* (1. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

- Dumitrescu, Elena-Ivona and Christophe Hurlin (2012). Testing for Granger non-causality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling* (29), 1450-1460.
- Dura, C. (2000). Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (16), 1-16.
- Dursun, Ö. (2010). Türkiye’de Enflasyon Muhasebesi Uygulamalarında Meydana Gelen Aksaklıklar ve Çözüm Önerileri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Dünya Bankası, (2019a). Turkey Import in thousand US\$ all countries and regions between 1989 and 2017, (Çevirimiçi), <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/TUR/StartYear/1989/EndYear/2017/TradeFlow/Import/Partner/ALL/Indicator/MPRT-TRD-VL#>, 16.03.2019.
- Dünya Bankası, (2019a). Turkey Export in thousand US\$ all countries and regions between 1989 and 2017, (Çevirimiçi), <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/TUR/StartYear/1989/EndYear/2017/TradeFlow/Export/Partner/ALL/Indicator/XPRT-TRD-VL>, 16.03.2019.
- Dünya Bankası, (2019b). World Export in thousand US\$ all countries and regions between 1989 and 2017, (Çevirimiçi), <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/WLD/StartYear/1989/EndYear/2017/TradeFlow/Export/Partner/ALL/Indicator/XPRT-TRD-VL>, 18.06.2019.
- Dünya Bankası, (2019b). World Import in thousand US\$ all countries and regions between 1989 and 2017, (Çevirimiçi), <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/WLD/StartYear/1989/EndYear/2017/TradeFlow/Import/Partner/ALL/Indicator/MPRT-TRD-VL>, 18.06.2019.
- Dünya Bankası, (2019c). GDP (current US\$), (Çevirimiçi), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>, 25.02.2019.
- Dünya Bankası, (2019c). GDP growth (annual %), (Çevirimiçi), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>, 20.02.2019.
- Dünya Bankası, (2019c). GDP per capita (current US\$), (Çevirimiçi), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>, 01.03.2019.
- Dünya Bankası, (2019d). Unemployment, total (% of total labor force) (national estimate), (Çevirimiçi), <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.NE.ZS>, 25.02.2019.
- Dünya Bankası, (2019e). Inflation, consumer prices (annual %), (Çevirimiçi), <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG>, 02.02.2019.

- Dünya Bankası, (2019f). Population, total, (Çevirimiçi), <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, 25.02.2019.
- Eberhardt, M. ve Bond, S. (2009). Cross-section Dependence in Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator, MPRA (Munich Personal RePEc Archive), Paper No: 17692.
- Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2002). *Ekonomi Politikası- Teori ve Türkiye Uygulaması* (3. Baskı). İstanbul: Om Yayınevi.
- Engin, B. M. (2007). Gelişmiş ve Yükselen Piyasalarda 1990 Sonrası Görülen Finansal Krizler ve Dünya Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 35-60.
- Erçevik, B. (2011). *Döviz Kuru ve Faiz Oranının Dış Ticaret Üzerine Etkisi: Türkiye Uygulaması*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Erk, O. (2015). *Türkiye İle Körfez Ülkeleri Arasında Dış Ticaret İlişkisinin İncelenmesi – Çekim Modeli Yaklaşımı –*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Galatasaray Üniversitesi, İstanbul.
- Ertek, T. (2012). *Temel Ekonomi için Alıştırmalar* (2.Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Ertürk, E. (2001). *Uluslararası İktisat Teori-Politika İktisadi Birleşmeler-Parasal İlişkiler* (2. Baskı). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
- Eygü, H. (2018). Enflasyon, İşsizlik ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği (1990-2017), *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 96-112.
- Fırat, M. (2009). Türkiye- Afrika İlişkilerinin Tarihselarka Planı ve Afrika Açılımlında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü, <http://www.tasamafrika.org/pdf/afk5/12-Prof-Melek-FIRAT.pdf> 23.03.2019.
- Genceli, M. (1973). İki Değişkenli Doğrusal Regresyonda Zaman Faktörü, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 33(1-4), 167-186.
- Genç, M., Artan A. ve Berber M. (2011). Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinde Ticaret Akımlarının Belirleyicileri: Çekim Modeli Yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 207-224.
- Gilbert, J., Scollay, R. and Bora, B. (2001). “Assessing Regional Trading Arrangements in the Asia-Pacific”, *UNCTAD Policy Issues in International Trade and Commodities Study Series*, (15), 1-29.
- Golovko, A. (2009). Çekim Modeli: Avrasya Ülkelerinin Dış Ticareti. Anadolu Üniversitesi İktisat Kongresi EconAnadolu Bildiri Kitapçığı, Eskişehir.

- Golovko, A. (2014). *Avrasya Ülkelerinin Dış Ticaretlerinin Çekim Modeli Çerçevesinde Analizi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Göçer, İ. (2013). Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı, Dış Ticaret Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri, *Maliye Dergisi*, (165), 215-240.
- Göçer, İ. Mercan, M. ve Hotunluoğlu, H. (2012). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Veri Analizi, *Maliye Dergisi*, (163), 449-467.
- Göçer, İ. ve Özdemir, A. (2008). Küresel Krizin Yayılma Süreci ve Etkileri: Seçilmiş Ülkeler İçin Ekonometrik Bir Analiz, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 191-210.
- Göktaş, A. ve İşçi, Ö. (2010). Türkiye’de İşsizlik Oranının Temel Bileşenli Regresyon Analizi İle Belirlenmesi, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(20), 279-294.
- Grossman, G.M. ve Helpman, E. (1990). “Quality Ladders in the Theory of Growth”, *Review of Economic Studies*, (58), 43-61.
- Gül, A. R. (2001). *Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Kuran’da Riba Yasağı*, Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Gül, E. ve Kamacı, A. (2012). Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(4), 23-32.
- Gülen, A. (2014). *Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkisi: Panel Veri Analizi*, Yayınlanmamış doktora tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak.
- Günel, M. (2007). *Para Banka ve Finansal Sistem* (2. Baskı). Ankara: Yeni Dönem Yayınları.
- Gündüz, A. Y. (1999). Türkiye Ekonomisindeki Yapısal Değişiklikler ve 1980 Sonrası Uygulanan İstikrar Politikaları, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (15), 277-288.
- Hassan, K. M. (2001). Is SAARC a Viable Economic Block? Evidence from Gravity Model, *Journal of Asian Economics*, 12(2), 263–290.
- Helpman, E. (1987). Imperfect Competition and International Trade: Evidence from Fourteen Industrial Countries, *Journal of the Japanese and International Economies*, 1(1), 62-81.
- Horvat, B. (1999). *The Theory of International Trade An Alternative Approach*, Palgrave Macmillan.
- Işık, N. (2016). Türkiye İle Şanghay İşbirliği Örgütü Arasındaki Ticaret Akımlarının Panel Çekim Modeli İle Analizi, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (17), 151-174.

- İyibozkurt, E. (1995). *Uluslararası İktisat Teori ve Politika* (3. Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- İzgi, B.B. ve Yılmaz, H. (2018). Türkiye’de Ekonomik Büyüme, İhracat ve İthalat: Nedensellik İlişkisi (1992-2016), *İktisadi Yenilik Dergisi*, 5(2), 54-74.
- Kalaycı, C. (2017). Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkileri: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Uygulaması, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(2), 133-147.
- Kandır, E. D. (2013). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Demografik Geçiş ve Yoksulluk İlişkisi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Kapusuzoğlu, A. ve Karan, M. B. (2010). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Elektrik Tüketimi ile Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) Arasındaki Eş-Bütünleşme ve Nedensellik İlişkisinin Analizi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (3), 57-68.
- Karabıyık, C. ve Diber, İ. (2016). Gelir Eşitsizliği ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İlişkisi: Panel Veri Analizi, *Journal of Yasar University*, 11(44), 316-325.
- Karagöz, K. ve Saray, M. O. (2010). "Trade Potential of Turkey with Asia-Pacific Countries: Evidence from Panel Gravity Model", *International Economic Studies*, 36(1), 19-26.
- Karluk, S. R. (2003). *Uluslararası Ekonomi Teori-Politika* (7. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Kaya, M. (2016). Türkiye’de İşsizlik Sorunu ve Özel İstihdam Büroları, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(35), 401-437.
- Kaya, M. V. (2012). Enflasyon Hedeflemesi Stratejisine Genel Bir Bakış: 2002-2011 Türkiye Deneyimi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (33), 129-138.
- Keesing, B. D. (1965). Labor Skills and International Trade: Evaluating Many Trade Flows with a Single Measuring Device, *The Review of Economics and Statistics*, 47(3), 287-294.
- Keyder, N. (1990). *Para Teori-Politika Türkiye Üzerine Bir Uygulama* (2. Baskı). Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Kibritçioğlu, A. (1998). Porter’ın Rekabetçi Avantajlar Yaklaşımı ve İktisat Kuramı, (Çevrimiçi), http://dialup.ankara.edu.tr/~kibritci/wp5_porter.html, 12.06.2019.
- Kien, N. T. (2009). "Gravity Model by Panel Data Approach: An Empirical Application with Implications for the ASEAN Free Trade Area". *ASEAN Economic Bulletin*, 26 (3), 266-277.

- Koban, E. (2002). *Dış Ticaret Eğitimi* (1. Baskı). İstanbul: Alfa Kitabevi.
- Lordoğlu, K. ve Özkaplan, N. (2005). *Çalışma İktisadı* (2.Baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- MacFarlane, A. (2005). The Malthusian Trap. *Draft of Article to be Published in The Encyclopedia of The Social Sciences, 2nd. Edition.*
- Maneschi, A. (2008). How Would David Ricardo Have Taught The Principle Of Comparative Advantage?, *Southern Economic Journal*, 74(4), 1167-1176.
- Mapcrow, (2019). Distance calculator between cities, www.mapcrow.info
- Melemen, M. (2008). *Uygulamalı Uluslararası Ticaret İşlemleri* (1 Baskı). İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Meral, P. S. (2005). Enflasyon Ve Enflasyonun Okuma Alışkanlığına Etkisi, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19), 309-324.
- Mercan, M., Peker, O. ve Göçer, İ. (2015). Ham Petrol Fiyat Artışlarının Enflasyonist Etkisi: Seçilmiş Oecd Ülkeleri İçin Yapısal Kırılmalı Dinamik Panel Veri Analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 16 (2), 123-137.
- Mete, M. (2013). *Dış Ticaretin Belirleyicileri ve Türkiye Uygulaması*, Yayınlanmamış doktora tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Mohmand, Y. T., Salman, A., Mughal, K. S., Makarevic, N. and Imran, M. (2015). Export Potentials of Pakistan: Evidence from the Gravity Model of Trade, *European Journal of Economic Studies*, (14(4), 212-220.
- Ndulu, B. J. (2007). Challenges of African Growth: Opportunities, Constraints, and Strategic Directions.
<http://documents.worldbank.org/curated/en/329071468010472960/pdf/399890PAPER0AF101OFFICIAL0USE0ONLY1.pdf>
- Nitsch, V. (2007). Does the G7/G8 promote trade?, *Economics Letters*, 94(1), 136–140.
- Oktar, S. ve Dalyancı, L. (2001). Türkiye Ekonomisinde Para Politikası ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Analizi, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 31(2), 1-20.
- Oktar, S. ve Yüksel, S. (2015). 1998 Yılında Rusya’da Yaşanan Bankacılık Krizi ve Öncü Göstergeleri, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 37(2), 327-340.
- Oktay, E. (2006). *Makro İktisat Teorisi ve Politikası* (4. Baskı). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- Onursal, E. (2016). *Mevzuat ve Teknik Yönleri ile Dış Ticaret* (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Orhan, O. Z. (1995). *Başlıca Enflasyon Teorileri ve İstikrar Politikaları*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Oskay, S. C. (2004). 1980'den Günümüze Türkiye'de ihracatın Gelişimi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 7(1-2), 53-62.
- Özalp, A. (2004). *Uluslararası Yeni Kurallar Işığında Dış Ticaret'te Teslim ve Ödeme Şekilleri Genel ve Bankalar Uygulaması*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Özdemir, Ü., Yiğit, G. K. ve Oral, M. (2016). Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21(35), 149-174.
- Özel, H. A. (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 63-72.
- Özkan, A.B. (2018). ABD'nin Afrika'daki Ekonomik ve Askeri Varlığı. (Çevirimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-afrikadaki-ekonomik-ve-askeri-varligi/1175273>, 23.07.2019.
- Özkan, M. (2014). *Doğu Afrika Jeopolitiği ve Türkiye'nin Somali Politikası* (1.Baskı). İstanbul: SETA Yayınları.
- Özsağır, A. (2008). Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği, *KMU İİBF Dergisi*, 10(14), 332-347.
- Öztürk, N. (2006). Türkiye'de Sınır Ticaretinin Gelişimi, Ekonomik Etkileri, Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 107-127.
- Öztürk, N. (2009). *Dış Ticaret Kuram Politika Uygulama*, Ankara: Palme Yayıncılık.
- Özyıldız, T. Koçdemir, S. U. ve Çütcü, İ. (2018). Ticari Dışa Açıklığın Enflasyon ve Büyüme İle İlişkisi: Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Panel Veri Analizi Uygulaması, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 335-356.
- Papazoglou, C., Pentecost, E. J. And Marques, H. (2006), "A Gravity Model Forecast of the Potential Trade Effects of EU Enlargement: Lessons from 2004 and Path-dependency in Integration", *The World Economy*, 29 (8), 1077-1089.
- Parasız, İ. (1998). *Makro Ekonomi Teori ve Politika*. (7.Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Pesaran, M. H. (2007), A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Crosssection Dependence. *Journal of Applied Economics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. Hashem (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with A Multifactor Error Structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. Hasrem and Takashi Yamagata. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics* 142, 50-93.

- Pesaran, M. Hasrem, Aman Ullah and Takashi Yamagata. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *Econometrics Journal* (11), 105-127.
- Pesaran, M. Hasrem. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. CWPE 0435.
- Pıçak, M. (2012). Faiz Olgusunun İktisadi Düşünce Tarihindeki Gelişimi, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(4), 61-92.
- Polat, Ö. ve Ersungur, M.S. (2011). Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin Gelişimi, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 48-64.
- Porter, E. M. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*, Harvard Business Review, March-April, 79-91.
- Rahman, M., W. B. Sadat ve N. C. Das. (2006). "Trade Potential in SAFTA: An Application of Augmented Gravity Model", *Center of Policy Dialogue Occasional Paper Series*, pp. 61.
- Rault, C. ve diğerleri (2009). "Modelling International Trade Flows between CEEC and OECD Countries", *Applied Economics Letters*, 16 (15), 1547-1554.
- Rodrik, D. (2000). *Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler. Dışa Açılma Nasıl Gerçekleştirilmeli*, (S. Gül, Çev.). İstanbul: Sabah Kitapçılık.
- Rojid, S. (2006). "COMESA Trade Potential: A Gravity Approach" *Applied Economics Letters*, (13), 947-951.
- Saçık, S.Y. (2009). Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme ilişkisi: Teorik Açıdan Bir inceleme, *KMU İİBF Dergisi*, 11(16), 162-171.
- Sandberg, H. M. Seale, J. L and Taylor, T. G (2006). "History, Regionalism, and CARICOM Trade: A Gravity Model Analysis", *The Journal of Development Studies*, 42(5), 795-811.
- Sapir, A. (2001). "Domino Effects in Western European Regional Trade, 1960-1992", *European Journal of Political Economy*, 17(2), 377-388.
- Sarıtaş, T. (2017). *Türkiye'de Ekonomik, Sosyal ve Politik Küreselleşme Süreci İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik.
- Savrul, B. K., Özel, H. A. ve Kılıç, Cüneyt (2013). Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(1), 55-77.
- Sever, E. (2009). *Finans, Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi Türkiye Analizi* (1.Baskı). İstanbul: Çizgi Kitapevi.

- Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama* (17. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sönmez, N. (1994). *Kamu Bütçesi ve Bütçe Politikası*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Sungur, O. (2015). 2000 Sonrası Türkiye Ekonomisi: Büyüme, Enflasyon, İşsizlik, Borçlanma ve Dış Ticarete Gelişmeler, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 9(19), 243-270.
- Şahin, D. (2018). Türkiye’de Dış Ticaret ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Analizi, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 125-146.
- Şahin, H. (2009). *Türkiye Ekonomisi* (10. Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Şahin, İ. ve Kılınç, T. (2016). Türkiye’de 1980-2014 Yılları Arasında Görülen Depremlerin Ekonomik Etkileri, *İktisadi Yenilik Dergisi*, 4(1), 33-42.
- Şanlı, B. (2016). Enflasyon Hedeflemesi Uygulamaları ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 37-56.
- Şen, F. (2007). *Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Şengül, B. (2015). *21. Yüzyılda Afrika ve Türkiye-Afrika İlişkileri (2005-2015)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019a). *Türkiye Afrika İlişkileri*, (Çevirimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa>, 23.03. 2019.
- T.C. Ticaret Bakanlığı, (2019a). *Serbest Ticaret Anlaşmaları*, (Çevirimiçi), <https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari>, 26.03.2019.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019b). *Türkiye-Afrika Zirveleri*, (Çevirimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa>, 23.03.2019.
- Tatlıcı, Ö. (2009). *Çekim Modeli: Türkiye’nin İhracatı Üzerine Bir Uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Tatlıcı, Ö. ve Kızıltan, A. (2011). Çekim Modeli: Türkiye’nin İhracatı Üzerine Bir Uygulama, *Atatürk Üniversitesi. İİBF Dergisi*, 25(0), 287-299.
- Temel, Ü. C. (2016). Ekonomik Büyüme Ve Dış Ticaret İlişkisi, *Yalova Üniversitesi Paradigma Dergisi*, 1(1), 1–14.
- The Corner House (2000). *The Malthus Factor*. Paper presented at Briefing On: Poverty, Politics and Population.
- Tiryaki, H.H. (2013). *Teorik Ve Ampirik Açından Gelir Dağılımı Ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Çalışma*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- Tunay, K. B. (2007). *Makro Ekonomi Teori ve Politika*. İstanbul: Arıkan Yayınları.
- Turan, T. (2008). *İktisadi Büyüme Teorisine Giriş*. İstanbul: Yalın yayıncılık.
- TÜİK, (2019). Dış Ticaret İstatistikleri, (Çevirimiçi), http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, 24.06.2019.
- Uysal, M. Ve Günay, S. (2001). Durbin-Watson Ölçütüne Göre Kararsızlık Bölgesinde Bulunan Negatif Otokorelasyon İçin Bazı Testler, *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 2(2), 277-284.
- Ünsal, E.M. (2001). *Makro İktisat* (4.Baskı). Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Vernon, R. (1966). International Investment and International Trade in the Product Cycle, *The Quarterly Journal of Economics*, 80(2), 190-207.
- Westerlund, J. 2008. Panel Cointegration Tests of the Fisher Effect. *Journal of Applied Econometrics* 23(2), 193-223.
- Yıldırım, K., Karaman, D., ve Taşdemir M. (2013). *Makro Ekonomi* (11.Baskı). Ankara: Seçkin yayıncılık.
- Yıldız, K. (2014). İşsizlik Türleri, Her Bir İşsizlik Türünün Toplam İşsizlikteki Payı ve Çeşitli Demografik Parametrelerle İlişkisi, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (45), 0-0.
- Yılmaz, B. E. (2005). Enflasyon Hedeflemesi ve Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesine Geçiş Bağlamında Kamu Dinamikleri Baskısı, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (32), 81-109.
- Yiğitoğlu, A. İ. (2005). 2001. Krizi Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinin ve Bankacılık Sektörünün Değerlendirilmesi, *Sosyoekonomi Dergisi*, 1(1), 115-125.